

**SPECIJALNI IZVJEŠTAJ O STANJU
PRAVA DJECE S POSEBNIM
POTREBAMA/SMETNJAMA U
PSIHOFIZIČKOM RAZVOJU**

Sadržaj

I. UVOD	6
II. ZAKONODAVNI OKVIR	8
2.1. MEĐUNARODNI INSTRUMENTI	8
2.1.1. Univerzalna deklaracija UN-a o ljudskim pravima.....	8
2.1.2. Konvencija UN-a o pravima djeteta	8
2.1.3. Konvencija o pravima osoba s invaliditetom.....	9
2.1.4. Standardna pravila UN-a za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom	12
2.1.5. UNESCO - Konvencija protiv diskriminacije u odgoju i obrazovanju	12
2.1.6. Prvi protokol uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda,.....	12
2.1.7. Revidirana Evropska socijalna povelja.....	12
2.2. DOMAĆE ZAKONODAVSTVO	13
2.2.1. Ustavi.....	13
2.2.2. Strategije	14
2.2.3. Okvirni zakoni koji se odnose na obrazovanje i institucije.....	15
2.2.4. Zakonodavstvo Bosne i Hercegovine, entiteta i Brčko Distrikta BiH	16
III. AKTUALNO STANJE NA TERENU	25
3.1. USTANOVE ZA DJECU S POSEBNIM POTREBAMA	25
3.1.1. Zavod za specijalno obrazovanje i odgoj djece „Mjedenica“	25
3.1.2. JU Centar za vaspitanje, obrazovanje, radno osposobljavanje i zapošljavanje mentalno retardirane djece, djece oboljele od autizma i cerebralne paralize „Vladimir Nazor“	26
3.1.3. Dom za djecu ometenu u tjelesnom ili psihičkom razvoju „Marija-naša nada“ Široki Brijeg ..	28
3.1.4. Zavod za slijepu i slabovidne „Budućnost“, Derventa	29
3.1.5. Centar „Sveta obitelj“, Mostar	30
3.1.6. Centar za slijepu i slabovidnu djecu, Sarajevo	30
3.1.7. Centar za slušnu i govornu rehabilitaciju, Sarajevo	31
3.1.8. Centar za djecu s posebnim potrebama, Trebinje	33
3.1.9. Centri za djecu s posebnim potrebama.....	34
3.1.10. Specijalne škole	35

3.2. UDRUŽENJA/SAVEZI	37
3.2.1. Savez defektologa Bosne i Hercegovine.....	37
3.2.2. Savezi Republike Srpske	38
3.2.3. Udruženja roditelja djece s Downovim sindromom.....	40
3.2.4. Udruženja roditelja djece s teškoćama	41
3.2.5. Savez organizacija za podršku osobama s intelektualnim teškoćama FBiH „Sumero“	42
3.3. STANJE U USTANOVAMA ZA ZBRINJAVANJE MENTALNO INVALIDNIH OSOBA	43
IV. KONSULTATIVNI SASTANCI S PREDSTAVNICIMA VLASTI	45
4.1. MINISTARSTVO ZDRAVLJA I SOCIJALNE ZAŠTITE RS	45
4.2. MINISTARSTVO PROSVJETE I KULTURE RS	45
4.3. REPUBLIČKI PEDAGOŠKI ZAVOD REPUBLIKE SRPSKE.....	47
V. ULOGA I POTREBE RODITELJA DJECE S POSEBNIM POTREBAMA.....	48
VI. DJECA S POREMEĆAJEM U AUTISTIČNOM SPEKTU	49
6.1. ANALIZA PROBLEMA.....	49
6.2. MOGUĆA RJEŠENJA	51
VII. SLUČAJEVI KRŠENJA PRAVA DJECE	52
7.1. SLUČAJ DISKRIMINACIJE DJEČAKA.....	52
7.2. SLUČAJ DJEČAKA OBOJJELOG OD VEOMA RIJETKE BOLESTI	53
7.3. SLUČAJ DJEVOJČICE S TEŠKOĆAMA VIDA I UMJERENOM MENTALNOM RETARDACIJOM	54
7.4. SLUČAJ AUTISTIČNOG DJEČAKA	54
7.5. UDRUŽENJE RODITELJA I OSOBA S AUTIZMOM URDOSA IZ TUZLE.....	54
VIII. ZAPAŽANJA I ZABRINUTOSTI OMBUDSMENA.....	55
8.1. POZITIVNA ZAPAŽANJA	55
8.2. GENERALNE ZABRINUTOSTI OMBUDSMENA	56
8.2.1 Problemi invalidnih osoba s refleksijom na prava djece s posebnim potrebama.....	56
8.2.2 Proces kategorizacije/razvrstavanja.....	56
8.2.3 Problemi inkluzije u praksi	57
IX. PREPORUKE	60
ANEKS	62

PREDGOVOR

Polazeći od osnovnih principa o ljudskim pravima da su sva ljudska bića slobodna i jednaka u dostojanstvu i ljudskim pravima, uz potpuno uvažavanje svih principa Konvencije UN-a o pravima djeteta, Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine (BiH) ocijenila je da je potrebno izvršiti procjenu stanja prava djece s posebnim potrebama/smetnjama u psihofizičkom razvoju. U vezi s tim, ombudsmeni su konstatairali potrebu izrade specijalnog izvještaja, kako bi ukazali na teškoće s kojima se susreću djeca i njihove porodice, odnosno kako bi ukazali na nedosljednost u provođenju međunarodnih i domaćih zakonskih propisa i povredu osnovnih dječijih prava.

Ombudsmeni BiH su posebno posvećeni tome da naša država u što većoj i kvalitetnoj mjeri provodi jedinstvene odredbe i obavezujuće članove Konvencije UN-a o pravima djeteta, što svima nama daje ogromnu nadu za budućnost i stavlja dječija prava na samu granicu globalne borbe za ljudska prava. Odrastanje u okruženju u kojem se prava djeca ispunjavaju, u okruženju u kojem se glas djece čuje i uvažava, u kojem se poštuje najbolji interes djeteta, dobra je osnova za razvoj djece i za sretne i odgovorne građane koji će zahtijevati ostvarenje svojih prava, ali istovremeno i ispunjavati svoje obaveze prema društvu i državi, ali i poštivati i uvažavati prava drugih i drugačijih.

Ukoliko se čitanjem ovog specijalnog izvješća pridružite velikom broju pojedinaca i organizacija odlučnih da stvore uvjete da sva djeca postanu nositelji svojih prava, stvarni subjekti društva u kojem žive, a samim tim doprinesu izgradnji boljeg i sretnijeg društvenog okruženja, ombudsmeni su, jednim dijelom, uspjeli u svojim naporima.

Ombudsmeni za ljudska prava BiH

Jasminka Džumhur

Nives Jukić

Ljubomir Sandić

I. UVOD

Analiza stanja prava djeteta s posebnim potrebama je aktivnost koju je provela Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH (u daljnjem tekstu: Institucija ombudsmena) s ciljem identificiranja problema djece s posebnim potrebama na koje će, svojim preporukama, ombudsmeni upozoriti vlast, inicirajući njenu neophodnu hitnu aktivnost.

Radi se o nastavku aktivnosti preduzetih u 2009. godini, a tiču se Specijalnog izvještaja o stanju u ustanovama za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba u BiH¹ i Analize usklađenosti zakonodavstva BiH s Konvencijom o pravima djeteta. Također, u novembru ove godine Institucija ombudsmena je, u saradnji s nevladinom organizacijom „Save the Children Norway“, prezentirala Specijalni izvještaj o pravima djece smještene u ustanove, s posebnim osvrtom na normative i standarde i Specijalni izvještaj o participaciji djece i odraslih u interesu djece u školama.

Analiza obuhvata dva dijela. Prvi, usmjeren na markiranje propisa iz oblasti zaštite djece s posebnim potrebama, njihovo obrazovanje, socijalnu i zdravstvenu zaštitu, a kao izvori prava analizirani su osnovni zakoni na nivou države, entiteta i Brčko Distrikta BiH i drugi, u kojem su predstavljeni konkretni aktuelni problemi djece s posebnim potrebama, spoznati u praksi prilikom obilaska institucija u kojima se djeca s posebnim potrebama obrazuju, liječe ili samo borave; razgovorom s profesionalcima i predstavnicima relevantnih ministarstava, kao i posjetom i razgovorom s predstavnicima udruženja roditelja djece s posebnim potrebama. Problem djece s posebnim potrebama se zbog svoje složenosti može rješavati samo zajedničkim djelovanjem stručnjaka iz oblasti zdravstva, socijalne zaštite i obrazovanja.

Posebno naglašavamo da se Bosna i Hercegovina također suočava sa ozbiljnim zadatkom socijalne reforme koju još nije započela i čije odgađanje samo uslošnjava već ionako tešku socijalnu situaciju u zemlji. Kada se još ima u vidu činjenica da je ratificiranje revidirane Socijalne povelje u oktobru 2008. godine obavezalo BiH da u svojoj socijalnoj politici, koja je po karakteru i nacionalna i internacionalna, stvori uslove u kojima će se prava i principi (jedan od njih je „da djeca i omladina imaju pravo na posebnu zaštitu od fizičkih i moralnih razlika kojima su izloženi“) očigledno je da pred vlastima stoje zadaci koji se nužno i hitno moraju rješavati i čije odgađanje samo multiplicira probleme.

Poseban osvrt napravili smo na probleme autizma i autistične djece, s obzirom na njihove specifičnosti, ali smo pažnju posvetili većem broju djece s posebnim potrebama kako bi nadležne upoznali s njihovim problemima i podsjetili da smo obavezni što potpunije i kvalitetnije provesti Konvenciju o pravima djeteta. Istovremeno smo htjeli i široj društvenoj javnosti ukazati da su u pitanju naša djeca te da ne zatvara oči i ignorira probleme ove djece i njihovih porodica, te da svi, i kao pojedinci, i kao oni koji obavljaju vlast, imamo obvezu da radimo u najboljem interesu djece. S druge strane, bili smo iznenađeni i ganuti činjenicom s kolikom ljubavlju, entuzijazmom, hrabrošću, voljom i snagom roditelji djece i stručne osobe na sve načine teže osposobljavanju, odgajanju, obrazovanju i socijalizaciji ove djece.

Za ovaj korak smo se odlučili znajući da je pred nama težak zadatak, imajući u vidu probleme i nedostatke sistema u ispunjavanju prava djece. No, naglašavamo da je ovaj izvještaj tek početak dugoročne aktivnosti koju će Institucija ombudsmena provoditi.

---

¹ Vidjeti više na www.ombudsman.gov.ba

II. ZAKONODAVNI OKVIR

2.1. MEĐUNARODNI INSTRUMENTI

2.1.1. Univerzalna deklaracija UN-a o ljudskim pravima

Član 1. „Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima.“

2.1.2. Konvencija UN-a o pravima djeteta

Relevantni članci iz Konvencije o pravima djeteta koji reguliraju prava djeteta s posebnim potrebama na zdravlje i zdravstvenu zaštitu su naročito:

- Član 6. pravo na život,
- Član 23. pravo onesposobljene djece na dostojanstven život,
- Član 24. pravo na zdravlje i liječenje,
- Član 25. obaveza nadzora radi brige, zaštite i zbrinjavanja tjelesnog ili duševnog zdravlja djeteta,
- Član 26. pravo na socijalnu sigurnost,
- Član 27. pravo na životni standard primjeren tjelesnom, duševnom, duhovnom i moralnom razvoju, i
- Član 28. pravo na obrazovanje na osnovu jednakih mogućnosti.

Član 23. glasi:

„1. Države potpisnice priznaju da mentalno ili fizički onesposobljeno dijete treba da uživa pun i pristojan život, u uslovima koji osiguravaju dostojanstvo, potiču samopouzdanje i olakšavaju aktivno učestvuje djece u zajednici.

2. Države potpisnice priznaju pravo onesposobljenom djetetu na posebnu brigu i pomagače i osiguravaju, u zavisnosti od dostupnih sredstava, pružanje pomoći takvom djetetu i onima koji su odgovorni za brigu o njemu, pomoć koju oni zatraže i koja odgovara dječijem stanju i prilikama roditelja ili drugih koji se brinu o djetetu.

3. Priznajući posebne potrebe onesposobljenog djeteta, pomoć koja se daje u skladu sa stavom 2. ovog člana davat će se besplatno gdje god je to moguće, uzimajući u obzir finansijska sredstva roditelja ili drugih koji se brinu o djetetu, i ona će biti planirana tako da se onesposobljenom djetetu pruži uspješan pristup obrazovanju, školovanju, zdravstvenim službama, službama za rehabilitaciju, pripremi za zaposlenje i mogućnostima rekreacije na način koji pomaže djetetu da postigne što potpuniju moguću društvenu integraciju i individualni razvoj, uključujući njegov kulturni i duhovni razvoj.

Države potpisnice unapređivat će, u duhu međunarodne saradnje, razmjenu odgovarajućih informacija na polju preventivne zdravstvene zaštite i medicinskog, psihološkog i funkcionalnog liječenja

onesposobljenog djeteta, uključujući širenje informacija, kao i pristup metodama rehabilitacije, obrazovanju i službama profesionalne orijentacije, s ciljem da se omogući državama potpisnicama da poboljšaju svoje mogućnosti i stručnost i da prošire svoje iskustvo u tim oblastima. U tom pogledu posebno će se uzimati u obzir potrebe zemalja u razvoju, a na šta je Komitet UN-a o pravima djeteta, razmatrajući Inicijalni izvještaj Bosne i Hercegovine o stanju prava djeteta u maju 2005. godine, iskazao zabrinutost zbog postojanja diskriminatorne prakse i predrasuda prema djeci s invaliditetom i nepostojanju zadovoljavajuće medicinske njege i odgovarajućih uslova za obrazovanje.“

2.1.3. Konvencija o pravima osoba s invaliditetom²

Osnovni cilj Konvencije je promocija, zaštita i osiguravanje punog i ravnopravnog uživanja svih ljudskih prava i osnovnih sloboda svih osoba s invaliditetom, uključujući i djecu.³

Član 3. Opći principi:

- a) Poštivanje urođenog dostojanstva, lične autonomije, uključujući slobodu ličnog izbora i nezavisnost osoba;
- b) Nediskriminacija;
- c) Puno i efikasno učešće i uključivanje u društvo;
- d) Poštivanje razlika ili prihvatanje invaliditeta kao dijela ljudske raznolikosti i ljudskosti;
- e) Jednakost mogućnosti;
- f) Pristupačnost;
- g) Ravnopravnost između muškarca i žene;
- h) Poštivanje sposobnosti razvoja djece s teškoćama u razvoju i poštivanje prava djece s teškoćama u razvoju na očuvanju vlastitog identiteta.

Član 4. Opće obveze

1. Države potpisnice obavezuju se da će osigurati puno ostvarivanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda svim osobama s invaliditetom bez diskriminacije na osnovu invaliditeta. U tu svrhu, države članice obavezuju se da će, između ostalog:

e) preduzeti sve odgovarajuće mjere kako bi se uklonila diskriminacija po osnovu invaliditeta, izražena od bilo koje osobe, organizacije ili privatnog poduzeća.

Član 5. Jednakost i nediskriminacija

1. Države potpisnice prihvataju da su sve osobe jednake pred zakonom, te imaju jednako pravo, bez ikakve diskriminacije, na zaštitu i dobrobit od zakona.

² Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom s protokolima 7.12.2009. ratificirao je Predstavnički dom PSBiH, a 15.12. Dom naroda PSBiH.

³ Član 1. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom

2. Države potpisnice zabranit će bilo kakvu diskriminaciju na osnovu invaliditeta i osigurati će osobama s invaliditetom jednaku i efikasnu zaštitu od diskriminacije.

3. Da bi promovirale jednakost i ukinule diskriminaciju, države potpisnice preduzet će sve primjerene korake za osiguravanje razumne prilagodbe.

4. Posebne mjere potrebne za ubrzanje ili ostvarivanje *de facto* jednakosti osoba s invaliditetom neće se smatrati diskriminacijom prema odredbama ove konvencije.

Član 7. Potrebne mjere za djecu s invaliditetom

1. Države potpisnice osigurati će sve potrebne mjere kako bi se djeci s teškoćama u razvoju garantiralo puno uživanje ljudskih prava i osnovnih sloboda ravnopravno s drugom djecom.

2. U svim aktivnostima koje se odnose na djecu s teškoćama u razvoju, značaj će prvenstveno biti dat najboljim interesima djeteta.

3. Države potpisnice osigurati će da djeca s teškoćama u razvoju imaju pravo slobodno izraziti svoje stavove o svim pitanjima koja ih se tiču, a njihovi stavovi će se razmatrati prema njihovoj dobi i zrelosti, ravnopravno s drugom djecom, a u ostvarivanju tog prava bit će im pružena pomoć, u skladu s nivoom teškoća u razvoju i uzrastu.

Član 8. Podizanje nivoa svijesti

1. Države potpisnice obavezuju se da odmah usvoje efikasne i primjerene mjere u svrhu:

a) podizanja nivoa svijesti javnosti u svim segmentima društva, uključujući i nivo porodice, vezano za invaliditet i osobu s invaliditetom, kao i promoviranje poštivanja njihovih prava i dostojanstva;

b) borbe protiv stereotipa, predrasuda i štetnih postupaka prema osobama s invaliditetom u svim oblastima života, uključujući one zasnovane na spolu i dobi;

c) podizanja svijesti javnosti o sposobnostima i doprinosu osoba s invaliditetom.

2. Mjere za postizanje navedenih ciljeva uključuju:

a) pokretanje i provođenje djelotvornih kampanja podizanja svijesti javnosti s ciljem:

(I) senzibiliziranja javnosti za prava osoba s invaliditetom;

(II) promoviranja pozitivne percepcije osoba s invaliditetom i većeg stepena društvene svijesti o osobama s invaliditetom;

(III) promoviranja priznavanja vještina, stvarnih vrijednosti i sposobnosti osoba s invaliditetom;

(IV) promoviranja priznavanja vještina, stvarnih vrijednosti i sposobnosti osoba s invaliditetom, te njihov doprinos na radnom mjestu i tržištu rada.

Član 24. Obrazovanje

1. Države potpisnice priznaju pravo osoba s invaliditetom na obrazovanje. U svrhu ostvarenja ovog prava bez diskriminacije i na osnovu jednakih mogućnosti, države potpisnice osigurat će sveobuhvatno obrazovanje na svim nivoima, kao i cjeloživotno obrazovanje usmjereno na:

- a) puni razvoj ljudskog potencijala i osjećaja dostojanstva i vlastite vrijednosti, osnaživanja poštivanja ljudskih prava, osnovnih sloboda i ljudske raznolikosti;
- b) razvoj osobnosti osoba s invaliditetom, kao i njihovih talenata i kreativnosti, te mentalnih i tjelesnih sposobnosti, u njihovom punom potencijalu;
- c) omogućavanje djelotvornog učešća osoba s invaliditetom u slobodnom društvu.

2. U ostvarenju ovog prava države potpisnice osigurat će:

- a) da osobe s invaliditetom ne budu isključene iz općeg obrazovnog sistema na osnovu svog invaliditeta, te da djeca s teškoćama u razvoju ne budu isključena iz besplatnog i obaveznog osnovnog ili srednjeg obrazovanja na osnovu teškoća u razvoju;
- b) da osobe s invaliditetom ne budu isključene iz općeg obrazovnog sistema na osnovu svog invaliditeta, te da djeca s teškoćama u razvoju ne budu isključena iz besplatnog i obrazovnog osnovnog ili srednjeg obrazovanja na osnovu teškoća u razvoju;
- c) razumnu prilagodbu individualnim potrebama;
- d) da osobe s invaliditetom dobiju potrebnu pomoć, u okviru općeg obrazovnog sistema, kako bi se olakšalo njihovo djelotvorno obrazovanje;
- e) pružanje efikasnih individualiziranih mjera podrške u okruženjima koja najviše doprinose akademskom i socijalnom razvoju u skladu s ciljem potpunog uključivanja.

Član 25. Zdravlje

Države potpisnice priznaju pravo osobama s invaliditetom na uživanje najviših ostvarivih standarda tjelesnog i materijalnog zdravlja bez diskriminacije na osnovu invaliditeta. Države potpisnice preduzet će sve prikladne mjere kako bi osobama s invaliditetom osigurale pristup zdravstvenim službama, uključujući rehabilitaciju povezanu sa zdravljem, vodeći računa o njihovom spolu.

Član 26. Osposobljavanje i rehabilitacija

1. Države potpisnice preduzet će djelotvorne i prikladne mjere, uključujući pri tome i vršnjačku pomoć, kako bi omogućile osobama s invaliditetom sticanje i održavanje najveće moguće nezavisnosti, i najpotpuniju moguću tjelesnu, mentalnu, društvenu i profesionalnu sposobnost, te punu uključenost i učešće u svim oblastima života. U tu svrhu države potpisnice će organizirati, ojačati, proširiti sveobuhvatne usluge i programe osposobljavanja i rehabilitacije, posebno u oblasti zdravstva, zapošljavanja, obrazovanja i socijalnih usluga.

2. Države potpisnice promovirat će razvoj osnovne i trajne obuke stručnjaka i drugog osoblja koje radi u službama osposobljavanja i rehabilitacije.

3. Države potpisnice promovirat će dostupnost, poznavanje i upotrebu pomoćnih naprava i tehnologija oblikovanih za osobe s invaliditetom i koje su vezane za osposobljavanje i rehabilitaciju

2.1.4. Standardna pravila UN-a za izjednačavanje mogućnosti osoba s invaliditetom⁴

U ovim pravilima se pod *izjednačavanjem mogućnosti* podrazumijeva proces u društvu u kojem se daje podrška osobama s invaliditetom u okviru redovnih struktura školstva, zdravstva, zapošljavanja i socijalnih službi.

2.1.5. UNESCO - Konvencija protiv diskriminacije u odgoju i obrazovanju⁵

Ova konvencija također obavezuje državu da, prema svojim mogućnostima i potrebama, odredi, razradi i provede politiku koja teži promoviranju jednakih mogućnosti i postupaka u odgoju i obrazovanju.⁶

2.1.6. Prvi protokol uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda

Član 2. (Pravo na obrazovanje)

Niko ne može biti lišen prava na obrazovanje. U obavljanju svih svojih funkcija u oblasti obrazovanja i nastave država poštuje pravo roditelja da, u skladu s njihovim vjerskim i filozofskim uvjerenjima, osiguraju takvo obrazovanje i nastavu.

2.1.7. Revidirana evropska socijalna povelja⁷

BiH je ratificirala Revidiranu evropsku socijalnu povelju 2008. godine, prihvatajući neke od njenih članova koji se direktno tiču djece, prava porodice na socijalnu, pravnu i ekonomsku zaštitu, prava na socijalnu sigurnost, na socijalnu i medicinsku pomoć, prava na korištenje službi socijalne zaštite i prava djece i mladih na socijalnu pravnu i ekonomsku zaštitu. Ove odredbe propisane su zbog osiguranja odrastanja djeteta u sredini povoljnoj za puni procvat njegove osobnosti i razvoj njegovih mentalnih i ličnih sposobnosti.

---

⁴ Vijeće ministara BiH, na sjednici održanoj 30. 9. 2003., donijelo je Odluku o prihvatanju Standardnih pravila za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom.

⁵ Konvencija je usvojena na 11. zasjedanju Opće konferencije UNESCO-a, 14.12.1960., a stupila na snagu 22.5.1962.

⁶ Konvencije protiv diskriminacije u odgoju i obrazovanju, član 4.

⁷ Otvorena za potpisivanje 18.10.1961., a stupila na snagu 1965. godine, revidirana u oktobru 2008.godine.

2.2. DOMAĆE ZAKONODAVSTVO

2.2.1. Ustavi

2.2.1.1. Ustav Bosne i Hercegovine: Član 2. (Ljudska prava i osnovne slobode)

1. Ljudska prava

Bosna i Hercegovina i oba entiteta osigurat će najviši stepen međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda.

2. Međunarodni standardi

Prava i slobode predviđeni u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i u njenim protokolima direktno se primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Ovi akti imaju prioritet nad svim ostalim zakonima.

3. Katalog prava

Sve osobe na teritoriji Bosne i Hercegovine uživaju ljudska prava i slobode iz stava 2. ovog člana, što uključuje:

l) pravo na obrazovanje.

4. Nediskriminacija

Uživanje prava i sloboda, predviđenih u ovom članu ili u međunarodnim sporazumima navedenim u Aneksu I. ovog ustava, garantirano je svim osobama u Bosni i Hercegovini bez diskriminacije po bilo kojem osnovu kao što su: spol, rasa, boja, jezik, vjera, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost s nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status.⁸

2.2.1.2. Ustav Federacije Bosne i Hercegovine: Dio II.

„Federacija će osigurati primjenu najvišeg nivoa međunarodno priznatih prava i sloboda utvrđenih u aktima navedenim u Aneksu.“

Sve osobe na teritoriji Federacije BiH uživaju prava na: m)obrazovanje, n)socijalnu zaštitu, o)zdravstvenu zaštitu.

2.2.1.3. Ustav Republike Srpske

Član 10. Građani Republike Srpske ravnopravni su u slobodama, pravima i dužnostima, jednaki su pred zakonom i uživaju istu pravnu zaštitu bez obzira na rasu, spol, jezik, nacionalnu pripadnost,

---

⁸ Član 4. Ustava BiH

vjeroispovijest, socijalno porijeklo, rođenje, obrazovanje, imovno stanje, političko i drugo uvjerenje, društveni položaj ili drugo lično svojstvo.

Član 13. Ljudsko dostojanstvo, tjelesni i duhovni integritet, čovjekova privatnost, lični i porodični život su nepovredivi.

2.2.1.4. Statut Brčko Distrikta BiH

Član 13. Osnovna prava i slobode

(4) Sve osobe na teritoriji Distrikta uživaju prava i slobode koje su im date Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i osnovnim slobodama. Ta prava i slobode imat će veću pravnu snagu u odnosu na svaki zakon koji je u suprotnosti s Konvencijom. Sve institucije Distrikta poštivat će ta prava i slobode. Sudovi Distrikta provodit će ta prava i slobode u skladu s postupcima koji su predviđeni zakonima Distrikta. Kada se bave predmetima koji se odnose na optužbe u vezi s kršenjem tih prava i sloboda, sudovi Distrikta uzimaju u obzir precedentno pravo Evropskog suda za ljudska prava.

Član 15. Obrazovanje

(1) Svaka osoba u Distriktu ima jednako pravo na obrazovanje bez diskriminacije. Osnovno obrazovanje je obavezno i besplatno. Srednjoškolsko obrazovanje je besplatno i može biti obavezno ako je to predviđeno zakonima Distrikta.

(2) Privatne škole i akademske institucije mogu se osnivati u skladu sa zakonom.

2.2.2. Strategije

Politika u oblasti invalidnosti u Bosni i Hercegovini⁹ ocjenjuje postojeće stanje u zakonodavstvu koje se tiče osoba s invaliditetom diskriminirajućim jer nedovoljno uključuje reguliranje njihovih prava, što samo po sebi stvara osnovu za neravno pravan status.

Strateški pravci razvoja obrazovanja BiH s planom provođenja 2008.-2015.¹⁰ kao jedan od glavnih pravaca razvoja obrazovnog sektora vide: *unapređenje procesa inkluzije u obrazovanju djece s posebnim potrebama*, kroz osiguranje odgovarajuće školske infrastrukture, programa i obuke nastavnika, te ustanovljavanje specijalnih ustanova kao centara resursa i ekspertize za djecu i mlade s izrazitim teškoćama u razvoju i učenju.¹¹

Također se u okviru jednakog pristupa i pravičnosti u obrazovanju ukazuje na nužnost usmjeravanja posebne pažnje na identificiranje rane intervencije kod osoba s teškoćama u učenju.

Nadalje, u pogledu razvoja predškolskoga odgoja i obrazovanja ukazuje se na nužnost posvećivanja pažnje većem uključivanju djece s posebnim potrebama.

⁹ "Službeni glasnik BiH", broj 76/08

¹⁰ Vijeće ministara BiH usvojilo je ovaj dokument na 51. sjednici, održanoj 3.6.2008., a objavljen je u "Službenom glasniku BiH", broj 63/08

¹¹ Poglavlje IV. „Glavni pravac razvoja obrazovanja“

U pogledu obrazovanja djece i mladih s posebnim potrebama, navodi se da se, zavisno od stepena mentalnog funkcioniranja i potreba za posebnim pristupom, obrazuju u redovnim predškolskim ustanovama i školama, u posebnim odgojno-obrazovnim i rehabilitacionim centrima s produženim stručnim tretmanom ili u prilagođenim oblicima, dostupnim djeci u bolnici, kući i dr. Također se konstatira da uključivanje u redovnu školu može biti potpuno ili djelimično.

Postavljeni su kratkoročni (2008.), srednjoročni (2009.-2010.) i dugoročni ciljevi (2011.-2015). koji, *inter alia*, predviđaju:

- uspostavljen odgovarajući sistem prepoznavanja i identificiranja djece s posebnim potrebama kako bi se osigurala dosljedna primjena savremenih principa obrazovanja te djece (inkluzija, ekskluzija, kombinirani pristup);
- usvojene dodatne pravne, pedagoške i druge akte neophodne za puno ostvarivanje prava na obrazovanje djece i mladih s posebnim potrebama;
- stvorene neophodne uslove za nesmetan pristup i kretanje u obrazovno-odgojnim ustanovama djeci s fizičkim onesposobljenjima,
- razvijene programe angažiranja roditelja i volontera u radu s djecom s posebnim potrebama;
- omogućeno permanentno obrazovanje djece i mladih s teškoćama u razvoju.

U Izvještaju se rukovodilo i ostalim strategijama važnim za osiguranje i zaštitu ljudskih prava djece s posebnim potrebama¹².

2.2.3. Okvirni zakoni koji se odnose na obrazovanje i institucije

2.2.3.1. Okvirni zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u BiH¹³

Propisuje zabranu diskriminacije koja oduzima pravo svakom djetetu na jednak pristup i mogućnost uključivanja u predškolski odgoj i obrazovanje.¹⁴

Zakon predviđa pravo djece s posebnim potrebama na uključivanje u predškolske ustanove prema programima prilagođenim njihovim individualnim potrebama, a u skladu s mogućnostima i sposobnostima djeteta.¹⁵

2.2.3.2. Okvirni zakon o osnovnom o srednjem obrazovanju u BiH¹⁶

---

¹² Rezolucija o politici zdravlja za sve građane BiH ("Sl. glasnik BiH", broj 12/02); Strategija stručnog obrazovanja i obuke za BiH 2007.-2013. ("Sl. glasnik BiH", broj 65/07); Strategija razvoja predškolskog odgoja i obrazovanja u BiH; Strategija i plan reforme sistema zdravstva u FBiH 2001.-2012.-nacrt; Strategija za razvoj primarne zdravstvene zaštite Federalnog ministarstva zdravstva – 2006.; Strateški plan razvoja zdravstva u Federacije BiH u periodu 2008. –2018.; Program zdravstvene politike i strategije za zdravlje u RS do 2010. ("Sl. glasnik BiH", broj 56/02); Politika unapređenja kvaliteta i sigurnosti zdravstvene zaštite u RS-u do 2010. ("Sl. glasnik BiH", broj 22/07); Politika, zdravlje i mladi u Federaciji BiH

¹³ „Službeni glasnik BiH“, broj 88/07

¹⁴ Član 6. Okvirnog zakona o predškolskom, osnovnoškolskom i srednjoškolskom obrazovanju

¹⁵ Ibid, član 12.

Propisuje da djeca i mladi sa smetnjama i teškoćama u razvoju stižu obrazovanje u redovnim školama prema njima prilagođenim i individualnim programima. U slučaju kad se radi o djeci i mladim s ozbiljnim teškoćama u razvoju, oni se mogu djelimično ili u cijelosti obrazovati u posebnim odgojno-obrazovnim ustanovama samo kada je nemoguće pružiti im redovno obrazovanje u redovnim školama.¹⁷

2.2.3.3. Okvirni zakon o srednjem stručnom obrazovanju i obuci u Bosni i Hercegovini¹⁸

Propisuje obrazovanje djece s posebnim potrebama prema prilagođenim programima srednje stručne škole, koje donose nadležne obrazovne vlasti.¹⁹

Zakonom o Vijeću ministara BiH ustanovljeno je **Ministarstvo civilnih poslova BiH**, u okviru kojeg i Sektor za obrazovanje s mandatom da priprema i izvršava propise, poslove i zadatke koji su u nadležnosti Bosne i Hercegovine i koji se odnose na utvrđivanje osnovnih principa koordinacije aktivnosti, usklađivanje planova entitetskih organa vlasti i definiranje strategije na međunarodnom planu u oblasti obrazovanja, učešće u radu međunarodnih organizacija za oblast obrazovanja i osiguravaju izvršavanje međunarodnih obaveza Bosne i Hercegovine na ovom polju, te na učešće u postupku pripreme međunarodnih sporazuma/ugovora iz oblasti obrazovanja.

2.2.4. Zakonodavstvo Bosne i Hercegovine, entiteta i Brčko Distrikta BiH

2.2.4.1. Zakon o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovini

Bosna i Hercegovina usvojila je **Zakon o zabrani diskriminacije**²⁰, koji kao zaštićena prava navodi socijalnu zaštitu, zdravstvenu zaštitu, pravo na obrazovanje i njegovu dostupnost, pravo na jednako učešće u javnom životu itd.²¹

2.2.4.2. Zakoni u Federaciji BiH

Zakonom o federalnim ministarstvima i drugim organima federalne uprave²² ustanovljeno je Federalno ministarstvo socijalne politike, raseljenih osoba i izbjeglica, koje obavlja poslove u oblasti: socijalne politike, raseljenih osoba, izbjeglica, rada, penzijskog i invalidskog osiguranja, a u okviru kojeg je organiziran Sektor za socijalnu zaštitu i zaštitu porodice i djece. U Federaciji BiH socijalna i zdravstvena politika propisana je kao nadležnost oba nivoa vlasti, i federalnih i kantonalnih²³, s tim što se ova

¹⁶ "Službeni glasnik BiH", broj 18/03

¹⁷ Okvirni zakon o osnovnom o srednjem obrazovanju u BiH, III, član 19.

¹⁸ "Službeni glasnik BiH", broj 63/08

¹⁹ Okvirni zakon o srednjem stručnom obrazovanju i obuci u Bosni i Hercegovini, član 8. stav 7.

²⁰ "Službeni glasnik BiH", broj 59/09

²¹ Zakon o zabrani diskriminacije u BiH, „Službeni glasnik BiH“, broj 59/09, član 6.

²² "Službene novine FBiH", br. 19/03, 38/05, 2/06, 8/06, 61/06

²³ Ustav Federacije BiH, III. Podjela nadležnosti između federalne i kantonalne vlasti, član 2.

ovlaštenja mogu provoditi ili zajednički, ili posebno, ili od strane kantona uz koordinaciju federalne vlasti - što bi značilo da se kantonalna i federalna vlast na trajnoj osnovi međusobno dogovaraju o svojim ovlaštenjima. Obrazovna politika je na nivou entiteta.

Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštiti porodice s djecom FBiH definira titularne prava iz ovog zakona, odnosno osobe s posebnim potrebama i ometene u psihofizičkom razvoju, prema sljedećim kategorijama: slijepa i slabovidna djeca, gluha i nagluha djeca, djeca s poremećajima u govoru i glasu, s tjelesnim oštećenjima i trajnim smetnjama u fizičkom razvoju, sa smetnjama u psihičkom razvoju, kao i s kombiniranim smetnjama.

Djeca s ovakvim smetnjama, shodno članu 18a., *imaju pravo na: ličnu invalidninu, dodatak za njegu i pomoć druge osobe, ortopedski dodatak, pomoć u troškovima liječenja i nabavci pomagala, osposobljavanje za rad i prvenstvo pri zapošljavanju, uz mogućnost da kanton proširi obim prava utvrđenih Zakonom i prvenstveno zapošljavanje.*²⁴

Izmjenama i dopunama ovog zakona iz 2009. godine utvrđeno je da se osobe s invaliditetom razvrstavaju prema utvrđenom stepenu oštećenja organizma u dvije grupe, i to: osobe sa 100% i 90% oštećenjem organizma. Pri tome je bitno naglasiti da zakonodavac nije napravio nikakav izuzetak kada su u pitanju ova djeca.

U Federaciji BiH u nadležnosti kantona je obaveza da se kantonalnim propisima o socijalnoj zaštiti uredi način ocjenjivanja sposobnosti, razvrstavanje i evidencija djece ometene u psihofizičkom razvoju, a da se naknade isplaćuju iz kantonalnog budžeta.

Ostalo relevantno zakonodavstvo Federacije BiH

- Zakon o federalnim ministarstvima i drugim organima federalne uprave
- Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba s invaliditetom²⁵
- Zakon o preuzimanju prava i obaveza osnivača nad ustanovama socijalne zaštite u Federaciji BiH²⁶
- Zakon o zdravstvenoj zaštiti²⁷
- Zakon o zdravstvenom osiguranju²⁸
- Zakon o zaštiti osoba s duševnim smetnjama²⁹
- Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba s invaliditetom³⁰ i Odluka o osnivanju fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom³¹

2.2.4.3. Zakoni Republike Srpske

²⁴ Prava iz prva tri stava ovog člana ostvaruju se pod uslovima, na način i po postupku utvrđenim ovim zakonom. Postupak za ostvarivanje ovih prava provodi se u centrima za socijalni rad ili općinskim službama za upravu kojima su povjereni poslovi socijalne zaštite, kao prvostepenim organima.

²⁵ „Službene novine Federacije BiH“, broj 9/10

²⁶ „Službene novine Federacije BiH“, broj 31/08

²⁷ „Službene novine Federacije BiH“, broj 46/10

²⁸ „Službene novine Federacije BiH“, br. 30/97, 7/02 i 70/08.

²⁹ „Službene novine Federacije BiH“, br. 37/01 i 40/02

³⁰ „Službene novine Federacije BiH“, br. 9/10

³¹ „Službene novine Federacije BiH“, broj 48/10

Prema **Zakonu o ministarstvima Republike Srpske** formirano je **Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske** koje obavlja upravne i druge poslove koji se odnose na oblast socijalne zaštite. Organi koji provode socijalnu zaštitu u RS-u i u prvom stepenu rješavaju o pravima su: centri za socijalni rad kao ustanove socijalne zaštite s javnim ovlaštenjima čiji su osnivači općine (kojih ukupno ima 45), kao i službe za poslove socijalne zaštite koji se obavljaju u okviru administrativne uprave grada/općine ili na nivou referata (a kojih je ukupno 17). Sistem socijalne zaštite u Republici Srpskoj ostvaruje se u okviru nadležnosti sljedećih institucija: Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite RS-a, centara za socijalni rad/službi socijalne zaštite, ustanova za smještaj djece ometene u psihofizičkom razvoju, socijalno-pedagoške životne zajednice, ako su uključena djeca s posebnim potrebama, javni fond za dječiju zaštitu, nevladine organizacije koje rade s djecom s posebnim potrebama, smještenim u nekom od smještajnih oblika.

Zakon o socijalnoj zaštiti Republike Srpske³² propisuje pravo na dodatak za pomoć i njegu druge osobe nezavisno od materijalnog osiguranja, i to osobama s teškim tjelesnim i čulnim smetnjama koje bez tuđe pomoći ne mogu zadovoljiti osnovne životne potrebe, osobama koje su teže ili teško ometene u mentalnom razvoju, osobama koje su višestruko ometene u razvoju s umjereno težom i teškom mentalnom ometenošću, autistične osobe, te hronično duševno oboljele osobe. Pravo na pomoć u osposobljavanju za rad imaju djeca i omladina u psihičkom i fizičkom razvoju koja se prema sposobnostima i godinama mogu osposobiti za rad. Zakon daje pravo na smještaj u ustanovu socijalne zaštite djetetu srednje, teže i teško ili višestruko mentalno ometenom u razvoju, djetetu oboljelom od autizma i djetetu sa smetnjama u tjelesnom razvoju koje nema adekvatne uslove u svojoj porodici, sve dok traje potreba za tim oblikom zaštite

Zakon o dječijoj zaštiti RS³³ propisuje pravo djeteta sa smetnjama u razvoju i djeteta na dužem bolničkom liječenju na organiziran odgojno-obrazovni program. Pravo se ostvaruje u skladu s Pravilnikom o ostvarivanju dječije zaštite RS-a.³⁴

Ostalo relevantno zakonodavstvo Republike Srpske

- Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju invalida, prečišćeni tekst³⁵
- Zakon o zdravstvenoj zaštiti³⁶
- Zakon o zaštiti osoba s mentalnim poremećajima³⁷
- Zakonom o ministarstvima Republike Srpske³⁸
- Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju RS³⁹
- Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju RS⁴⁰

2.2.4.4. Zakoni Brčko Distrikta BiH

³² „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 5/93, 15/96 i 10/03

³³ „Službeni glasnik RS-a“, br. 04/02, 18/07, 1/09

³⁴ „Službeni glasnik RS-a“, broj 80/05

³⁵ „Službeni glasnik RS-a“, broj 54/09

³⁶ „Službeni glasnik RS-a“, br. 18/99, 58/01, 62/02.

³⁷ „Službeni glasnik RS-a“, broj 46/04

³⁸ „Službeni glasnik RS-a“, br. 70/02, 33/04, 118/05, 33/06

³⁹ „Službeni glasnik RS-a“, broj 74/08

⁴⁰ „Službeni glasnik RS-a“, broj 119/08

Zakonom o ustanovama Brčko Distrikta BiH propisuje se obaveza ustanovljavanja Odjela zdravstvenih i drugih usluga, koji su organizirani za davanje usluga javnog zdravstva i socijalne zaštite na nivou Brčko Distrikta BiH i centara za socijalni rad, odnosno ustanova socijalne zaštite.

Zakonom o dječijoj zaštiti Brčko Distrikta BiH⁴¹ regulira se pravo na dječiji dodatak djetetu ometenom u psihičkom ili tjelesnom razvoju bez obzira na imovinske prilike roditelja, uvećan za 50%.

2.2.4.5. Odgovori ministarstava vezano za stanje u obrazovanju djece s posebnim potrebama

Institucija ombudsmena zatražila je od ministarstava svih kantona u Federaciji BiH i ministarstava Republike Srpske podatke koji se odnose na stanje prava djece s posebnim potrebama, a u vezi s obrazovanjem. Do sada pristigli odgovori mogu se sumirati na sljedeći način:

Kanton Sarajevo

Ministarstvo za rad, socijalnu politiku, raseljene osobe i izbjeglice Kantona Sarajevo, u svom dopisu, akt broj: 13-03-35-34173/10, od 18.10.2010., navodi kako je u nadležnosti ovog ministarstva specijalno obrazovanje djece s posebnim potrebama regulirano Zakonom o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice s djecom⁴² i Pravilnikom o utvrđivanju preostale sposobnosti i kategorizaciji djece i omladine ometene u psihofizičkom razvoju⁴³. Djeca sa smetnjama u psihofizičkom razvoju ostvaruju prava iz socijalne zaštite i imaju socijalna davanja propisana navedenim kantonalnim zakonom.

Hercegovačko-neretvanski kanton

Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Hercegovačko-neretvanskog kantona je u svom dopisu, broj: 05-02-12-2394/10, od 8.10.2010., izvijestilo Instituciju ombudsmena o zakonodavnom okviru na kojem se bazira pravo na obrazovanje djece s posebnim potrebama: Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju⁴⁴, Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju⁴⁵ i Zakon o srednjoškolskom odgoju i obrazovanju.⁴⁶

Ministarstvo zdravstva, rada i socijalne zaštite, u dopisu broj 06-04-37-1982/10, od 25.10.2010., navodi da se kategorizacija djece s posebnim potrebama vrši u skladu sa zakonskim propisima iz socijalne zaštite i Pravilnikom o kategorizaciji djece i omladine ometene u tjelesnom i psihičkom razvoju.⁴⁷ Na području kantona postoje tri ustanove koje pružaju usluge djeci ometenoj u tjelesnom i psihofizičkom razvoju u vidu interneta, a finansiraju se djelimično iz budžetskih sredstava. U ovim ustanovama smješteno je 39 djece kojoj se pružaju i edukativno-rehabilitacijske usluge. Osim toga, postoje dvije specijalne osnovne škole koje pohađaju djeca koju su preporučili stručnjaci prilikom

⁴¹ „Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH“, br. 1/03, 4/04, 21/05, 19/07, 2/08

⁴² („Službene novine Kantona Sarajevo“, br. 16/02, 8/03, 2/06, 21/06 i 17/10)

⁴³ („Službene novine Kantona Sarajevo“, broj 26/08)

⁴⁴ „Narodne novine HNŽ-a“, broj 5/00

⁴⁵ „Narodne novine HNŽ-a“, br. 5/00, 4/04 i 5/04

⁴⁶ „Narodne novine HNŽ-a“, br. 8/00, 4/04, 5/04 i 8/06

⁴⁷ „Narodne novine HNŽ-a“, broj 6/05.

kategorizacije/razvrstavanja djece. Dodaju da na području kantona nemaju centar za opservaciju i dijagnostiku, ali da je u fazi priprema njegovog uspostavljanja u „Los Rosales“ - Javnoj ustanovi za djecu s posebnim potrebama.

Bosansko-podrinjski kanton

Ministarstvo za socijalnu politiku, zdravstvo, raseljena lica i izbjeglice Bosansko-podrinjskog kantona dostavilo je akt, broj: 08-35-1597-1/10, od 15.10.2010., iz kojeg se vidi da je obrazovanje djece s posebnim potrebama u Bosansko-podrinjskom kantonu regulirano Zakonom o osnovnom obrazovanju i odgoju. Kategorizacija djece, odnosno razvrstavanje djece ometene u psihičkom i tjelesnom razvoju vrši se prema Zakonu o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice s djecom. Djeca s posebnim potrebama, kao i njihovi roditelji, ostvaruju prava iz socijalne socijalne u formi stalne novčane pomoći, novčane naknade za njegu i pomoć drugog lica, osposobljavanje za život i rad u skladu s navedenim kantonalnim zakonom⁴⁸.

Prema odgovoru Ministarstva za obrazovanje, nauku, kulturu i sport Bosansko-podrinjskog kantona, akt broj: 10-49-2618-1/10, od 12.10.2010., na području ovog kantona ne postoje zavodi koji se finansiraju iz budžeta kantona, a ni zavodi koji se finansiraju na neki drugi način. Postoje dvije predškolske ustanova, a koje daju mogućnost pohađanja i djeci s posebnim potrebama. Na prostoru ovog kantona ne postoji centar za opservaciju i dijagnostiku. Specijalne škole kao zasebne ustanove ne postoje, već pri jednoj od redovnih osnovnih škola postoji tzv. specijalno odjeljenje. Također, ne postoje nastavni planovi i programi prilagođeni djeci s invaliditetom, već u skladu s potrebama djece, predmetni nastavnik sačinjava nastavni plan i program za svako dijete pojedinačno.

Unsko-sanski kanton

Ministarstvo zdravstva i socijalne politike Unsko-sanskog kantona uputilo je odgovor na dopis Institucije ombudsmena, akt broj: 09-10-9695-2/10, od 13.10.2010., a u kojem se navodi da se Zakonom o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodica s djecom⁴⁹ regulira formiranje komisije, koja donosi nalaz i mišljenje o sposobnosti i razvrstavanju djece ometene u tjelesnom i psihičkom razvoju, i to u prvom stepenu ministar, a u drugom Vlada Unsko-sanskog kantona. Resorno ministarstvo donijelo je Pravilnik o otkrivanju, ocjenjivanju sposobnosti, razvrstavanju i evidenciji djece s posebnim potrebama.⁵⁰

Nadalje, u ovom dopisu iz Ministarstva navodi se da je Ministarstvo obrazovanja donijelo Pravilnik o odgoju i obrazovanju, praćenju djece s teškoćama u razvoju⁵¹. Također navode da na području Unsko-sanskog kantona ne postoje ustanove za opservaciju ni za školovanje djece s uticajnim teškoćama u razvoju, a koja se ne mogu uključiti u redovni sistem obrazovanja. Centri za dnevni boravak ove djece se tek pojavljuju u organizaciji pojedinih udruženja, ali nemaju stručni kadar i sigurne izvore finansiranja. Kantonalnim propisima nisu regulirane nikakve naknade, a za dječiji dodatak nikada se u godinama poslije rata na području USK-a nisu stekli uslovi, pa to pravo nemaju ni djeca s teškoćama u razvoju.

Kanton Livno

⁴⁸ „Službene novine Bosansko-podrinjskog kantona Goražde“, br. 10/00, 5/03, 5/05 i 3/08.

⁴⁹ „Službeni glasnik Unsko-sanskog kantona“, br. 5/00 i 7/01

⁵⁰ „Službeni glasnik Unsko-sanskog kantona“, br. 05/05

⁵¹ „Službeni glasnik Unsko-sanskog kantona“, broj 8/10

Ministarstvo nauke, prosvjete, kulture i sporta Livno, u odgovoru, akt broj: 06-01-38-2349/10, od 28.10.2010., dostavilo je informaciju iz koje se vidi da su zakoni kojima se regulira ova problematika: *Zakon o predškolskom obrazovanju* i *Zakon o osnovnom školstvu*, a podzakonski akt je *Pravilnik o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju*. Na području ovog kantona ne postoje zavodi koji se finansiraju iz budžeta i koji pružaju usluge ovoj kategoriji djece. Nadalje se navodi kako u osnovnim, ali i srednjim školama postoje prilagođeni nastavni planovi i programi, koji se prije svega odnose na upis djece u određena zanimanja. Istovremeno se navodi kako ne postoji produženi boravak u formi produžene nastave. Na području ovog kantona djeluje Centar za odgoj i obrazovanje djece i mladeži s teškoćama u razvoju "Nova nada" Tomislav-Grad koji je počeo raditi 3.11.2010., a koji zajedno s timom za kategorizaciju Općine Livno vrši kategorizaciju djece s posebnim potrebama.

Zeničko-dobojski kanton

Ministarstvo za rad, socijalnu politiku i izbjeglice Zeničko-dobojskog kantona dostavilo je akt broj: 09-35-27071/10, od 22.10.2010., a u kojem se navodi da se obrazovanje ove kategorije djece ostvaruje kroz pravo na osposobljavanje za život i rad propisano odredbama čl. 39. do 44. Zakona o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice s djecom⁵², dok su kriteriji propisani odredbom člana 23. Zakona. Na području Zeničko-dobojskog kantona postoje dnevni centri za osobe s posebnim potrebama, kao što su Dnevni centar za djecu s posebnim potrebama u Maglaju namijenjen djeci školskog uzrasta, Dnevni centar za odrasle osobe s posebnim potrebama i Centar za rano poticanje razvoja i ranu intervenciju za djecu s posebnim potrebama u Zenici i to za djecu predškolskog uzrasta. Ovi centri još uvijek nisu definirani kao ustanove i trenutno su u tzv. pilot fazi. Finansiraju se iz budžeta općina i kantona, kao i putem donacija. Pored toga, navodi se u traženim odgovorima da djeca s posebnim potrebama i njihovi roditelji, a koji ispunjavaju zakonom propisane uslove, ostvaruju prava na novčanu i drugu materijalnu pomoć, uvećan dječiji dodatak, i druga prava iz socijalne zaštite. Na području Zeničko-dobojskog kantona ne postoje centri za opservaciju i dijagnostiku, te individualne mogućnosti djece s posebnim potrebama utvrđuje komisija za ocjenjivanje sposobnosti i razvrstavanje djece. Ove komisije formirane su u općinama: Kakanj, Maglaj, Tešanj, Zavidovići i Zenica, dok preostale općine koriste usluge neke od navedenih komisija, u skladu sa sporazumom.

Tuzlanski kanton

Ministarstvo za rad i socijalnu politiku uputilo je odgovor Instituciji ombudsmena, akt broj: 09/1-35-20562/10, od 19.10.2010., u kojem se navodi da je ova problematika prevashodno regulirana Zakonom o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodica s djecom FBiH, kao i Zakonom o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata, zaštiti porodica s djecom.⁵³ Na osnovu ovog zakona, ministar za rad i socijalnu politiku donio je Pravilnik o procjeni sposobnosti i određivanju podrške djeci i mladima s posebnim potrebama,⁵⁴ kojim se propisuje obrazovanje, sastav i rad Komisije za procjenu sposobnosti i određivanje podrške djeci i omladini s posebnim potrebama, određivanje podrške, sadržaj nalaza i mišljenja i sl. Iz Ministarstva dalje navode neujednačenost pri vršenju procjene sposobnosti, samo na osnovu medicinskih nalaza, a bez primjene Međunarodne klasifikacije funkcioniranja Svjetske zdravstvene organizacije. Jedna od manjkavosti sistema je i to što se evidencija i podaci o osobama s invaliditetom ne vode po jedinstvenim standardima i što su nepotpuni, a što ne

⁵²"Službene novine Zeničko-dobojskog kantona", broj 13/07

⁵³"Službene novine Tuzlanskog kantona", br. 12/00, 5/02, 13/03, 8/06, 11/09

⁵⁴"Službene novine Tuzlanskog kantona", broj 7/2004

omogućava njihovo efikasno korištenje i analizu. *Komisija za procjenu sposobnosti i određivanje podrške djeci i mladima s posebnim potrebama za Tuzlanski kanton* smještena je u Lukavcu, dok konačno rješenje o ocjeni sposobnosti donosi Centar za socijalni rad. Porodice koje imaju dijete ometeno u psihičkom i tjelesnom razvoju imaju pravo na uvećani dječiji dodatak bez obzira na imovinske uslove, shodno *Zakonu o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodica s djecom Tuzlanskog kantona*, "Službene novine Tuzlanskog kantona", br. 12/00, 5/02, 13/03, 8/06, 11/09), te je mjesečni iznos uvećanog dječijeg dodatka 50 KM. Vlada Tuzlanskog kantona donijela je odluku o subvencioniranju troškova prijevoza u iznosu od 100% za učenike i studente s invaliditetom, odnosno smetnjama u tjelesnom ili psihičkom razvoju, a što utvrđuje nadležni centar za socijalni rad.

Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta u dopisu broj 10/1-38-20322-1/10, od 12.11.2010., navodi da je obrazovanje djece s posebnim odgojno-obrazovnim potrebama od prioritetnog javnog interesa i sastavni je dio obrazovnog sistema što je definirano Zakonom o predškolskom odgoju i obrazovanju („Službene novine Tuzlanskog kantona“, broj 12/09), Zakonom o osnovnom odgoju i obrazovanju („Službene novine Tuzlanskog kantona“, br. 6/04, 7/05) i Zakonom o srednjem obrazovanju („Službene novine Tuzlanskog kantona“, br. 6/04 i 7/05). Nadalje, upis učenika sa smetnjama i teškoćama u razvoju vrši se na osnovu nalaza i mišljenja Komisije za ocjenjivanje sposobnosti djece. Rješenje o kategorizaciji djeteta donosi Služba socijalne zaštite, a na osnovu Pravilnika o procjeni sposobnosti i određivanju podrške djeci i mladima s posebnim potrebama („Službene novine Tuzlanskog kantona“, broj 7/04), a Pravilnik je donijelo Ministarstvo za rad i socijalnu politiku TK-a. Na području Tuzlanskog kantona osnovane su dvije ustanove koje se finansiraju iz budžeta Kantona, a koje pružaju podršku ovoj kategoriji djece, i to: *Centar za obrazovanje i vaspitanje i rehabilitaciju slušanja i govora Tuzla* i *Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju Tuzla*. Dakle, i Centar i Zavod su specijalizirane ustanove za odgoj i obrazovanje djece sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju, a u saradnji s nadležnom komisijom o procjeni sposobnosti i određivanju podrške djeci i mladima s posebnim potrebama vrše opservaciju i dijagnostiku na osnovu koje se predlažu najadekvatniji odgojno-obrazovni i rehabilitacioni tretman djeteta. Kako su u svom dopisu pojasnili, u specijaliziranim ustanovama odgojno-obrazovni i rehabilitacioni proces realizira se na osnovu posebnih nastavnih planova i programa.

Zapadnohercegovački kanton

Ministarstvo zdravstva, rada i socijalne zaštite je, 12.11.2010., Instituciji ombudsmena dostavilo akt broj 08-2-425-1/10, u kojem se navodi da se djeca s posebnim potrebama razvrstavaju prema Pravilniku o otkrivanju, ocjenjivanju sposobnosti, razvrstavanju i evidenciji djece i omladine u tjelesnom ili psihičkom razvoju, a prema mišljenju stručne komisije, koju čine specijalisti odgovarajuće specijalnosti, dok Centar za socijalni rad donosi rješenje. Rješenje Centra djetetu i roditeljima služi za ostvarivanje socijalnih prava. Prije prijema u školu, komisija odlučuje o tome da li je dijete zdravstveno i psihički sposobno za polazak u redovnu školu. Kada je u pitanju sastav komisije, kao i propisi po kojima postupaju, za to je nadležno Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta. Na području ovog kantona postoji samo Dom za djecu s teškoćama u tjelesnom i/ili psihičkom razvoju, „Marija - naša nada“, smješten u općini Široki Brijeg. Istraživački tim Institucije ombudsmena ga je posjetio i tome je posvećena posebna pažnja u drugom dijelu Specijalnog izvještaja. Prava iz oblasti socijalne zaštite su veoma kompleksno pitanje, jer uključuju više nivoa vlasti. Federalnim i kantonalnim zakonom o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodica s djecom deklarativno se za dijete, ometeno u tjelesnom i psihičkom razvoju, osiguravaju povoljniji uslovi u sticanju i ostvarivanju prava, i to posebno kod ostvarivanja prava na dječiji dodatak. Međutim, problem je što Federacija BiH za finansiranje ovog

prava ne izdvaja sredstva, niti za ostvarivanje prava na porodiljsku naknadu i podršku za opremanje djeteta, itd. Sam kanton nema finansijskih mogućnosti za sve ove namjene, tako da djeca s posebnim potrebama na području ovog kantona ne ostvaruju prava na dječiji dodatak, iako to pravo imaju. Zakonom o radu Federacije BiH⁵⁵ propisano je pravo jednog roditelja da, nakon isteka godine dana života djeteta, radi pola radnog vremena do tri godine života djeteta i da roditelj ima pravo na naknadu pune plaće. Problem je što drugim propisima nije određeno ko bi poslodavcu trebalo da refundira drugu polovinu plaće poslodavcu, pa se ovo pravo u praksi ne ostvaruje. Prema mišljenju ministra, to pitanje bi trebalo regulirati izmjenama i dopunama Zakona o zdravstvenom osiguranju ili izmjenama i dopunama Zakona o socijalnoj zaštiti. Prava koja ostvaruju djeca s teškoćama u razvoju i njihovi roditelji su: subvencija smještaja u vrtić (općina subvencionira ovaj smještaj), pravo na osposobljavanje za samostalan život i rad te novčanu naknadu za vrijeme dok čekaju na zaposlenje (finansira kanton), pravo na jednokratnu i stalnu finansijsku pomoć pod zakonskim uslovima (finansira kanton), prednost kod stipendiranja studenata (finansira općina). Kao i u ostalim dijelovima Federacije BiH, usvajanjem novog zakona na federalnom nivou, većina djece s teškoćama u razvoju ostala je bez primanja po osnovu invaliditeta.

Posavski kanton

Dopisom od 15.11.2010. Ministarstvo zdravstva, rada i socijalne politike dostavilo je su Instituciji ombudsmena tražene podatke iz kojih proizilazi da na području ovog kantona nema zavoda koji pruža usluge ovoj kategoriji djece, ali da su registrirana udruženja građana, kao nevladine organizacije, i čija je djelatnost briga o djeci s posebnim potrebama, te su u budžeta Kantona predviđena sredstva za sufinansiranje rada tih udruženja. Zakonom o socijalnoj zaštiti na nivou kantona propisana su prava djece s posebnim potrebama, te na federalnom nivou Zakonom o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom.

Srednjobosanski kanton

Iz odgovora Ministarstva zdravstva i socijalne politike Travnik, akt broj 04-35-479/10, od 13.10.2010., proizilazi da je pitanje prava djece s posebnim potrebama iz domena socijalne zaštite, te prava na smještaj u odgovarajuće socijalne ustanove radi rehabilitacije, odgoja, obrazovanja i osposobljavanja za život i rad regulirano Zakonom o socijalnoj zaštiti, zaštiti o civilnim žrtvama rata i zaštiti porodica s djecom ("Sl. novine SBK", br. 10/05 i 2/06). Kategorizacija se obavlja prema Pravilniku o otkrivanju, ocjenjivanju sposobnosti, razvrstavanju i evidenciji djece i omladine ometene u tjelesnom i duševnom razvoju ("Sl. novine SBK", broj 13/02). Kantonalno ministarstvo zdravstva i socijalne politike iz budžeta kantona finansira troškove smještaja u socijalnim ustanovama, odnosno specijalnog odgoja, obrazovanja, edukacije i rehabilitacije djece s posebnim potrebama. U skladu s kantonalnim Zakonom o socijalnoj zaštiti, iz sredstava budžeta SBK-a finansiraju se i određena davanja za socijalno i zdravstveno ugrožene porodice i njihovu djecu s posebnim potrebama, kao što su stalna ili jednokratna novčana pomoć, dječiji doplatak, i dr. Pitanje obrazovanja djece u redovnim školama, kao i pitanje predškolskog obrazovanja je u nadležnosti Ministarstva obrazovanja. Na prostoru ovog kantona ne postoje specijalne škole za djecu s posebnim potrebama, već samo odjeljenja pri redovnim školama. Kategorizaciju obavljaju stručne komisije pri Centru za socijalni rad. Na prostoru ovog kantona postoji Centar za djecu i omladinu pod nazivom „Duga Novi Travnik“, koji osim usluge smještaja, odgoja, rehabilitacije obavlja, preko svojih stručnih timova, i opservaciju i dijagnostiku.

⁵⁵“ Službene novine FBiH“, broj 43/99

Brčko Distrikt BiH

Za potrebe izrade specijalnog izvještaja Institucija ombudsmena obratila se Vladi Brčko Distrikta BiH i resornim odjelima, s određenim pitanjima koja se tiču stanja prava djece s posebnim potrebama na području Brčko Distrikta BiH.

Dopisom broj 0226MD-001/10, od 25.11.2010., Odjel za obrazovanje Vlade Brčko Distrikta BiH obavijestio je Instituciju ombudsmena da je na području BDBiH obrazovanje djece s posebnim potrebama regulirano Zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju BDBiH. Kategorizacija djece s posebnim potrebama regulirana je također ovim zakonom. Predškolsko obrazovanje i odgoj djece s posebnim potrebama regulirano je Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o predškolskom odgoju i obrazovanju. Osim toga, u sastavu Odjela za obrazovanje nalazi se Pedagoška institucija u kojoj radi stručni savjetnik za socijalnu i mentalnu zaštitu koji koordinira i prati rad stručnih timova u školama (pedagog, psiholog, defektolog, logoped, tiflopedagog, socijalni pedagog, surdiolog, oligofrenolog i drugi) i u predškolskoj ustanovi. Na području BD ne postoje specijalne škole, ali u smislu člana 50. stav 3. Zakona o obrazovanju u osnovnim i srednjim školama BDBiH djeca sa izraženim teškoćama u psihofizičkom razvoju pohađaju nastavu u posebnim odjeljenima u školama po adaptiranim NPP, gdje je, pored edukacije, potrebna rehabilitacija i resocijalizacija (JU III Osnovna škola, JU VII Osnovna škola, JU X Osnovna škola). Za realizaciju aktivnosti u ovoj oblasti presudnu ulogu imaju mišljenja stručnjaka. Kako su istakli, za svako dijete s posebnim potrebama i djecu s invaliditetom rade se prilagođeni NPP. U osnovnim školama BDBiH nije organiziran produženi boravak, dok je za svu djecu organiziran besplatan prijevoz od kuće do škole/vrtića i natrag, bez obzira na udaljenost.

III. AKTUELNO STANJE NA TERENU

Nakon analize i prezentiranja zakonodavnog i pravnog okvira u BiH, nameće se pitanje koliko se u praksi primjenjuju svi navedeni zakonski propisi i standardi. Ombudsmeni su odgovor na ovo pitanje potražili u razgovorima i na sastancima s predstavnicima različitih udruženja djece i roditelja, kao i u obavljenim posjetama ustanovama (centrima, zavodima i sl.) u kojima se pružaju različite vrste usluga, a održano je i nekoliko konsultativnih sastanaka s predstavnicima državnih organa.

Svjesni činjenice da nismo mogli obići sve ustanove, kao ni razgovarati sa svim predstavnicima udruženja, želimo naglasiti da ovaj izvještaj predstavlja tek početak naših aktivnosti i sigurno ćemo ih u budućnosti nastaviti.

Svi vođeni razgovori i obavljene posjete, po mišljenju ombudsmena, najbolji su pokazatelj o tome koliko društvo i država brinu i što (ne)čine na ostvarivanju prava djece s posebnim potrebama.

3.1. USTANOVE ZA DJECU S POSEBNIM POTREBAMA

3.1.1. Zavod za specijalno obrazovanje i odgoj djece "Mjedenica"

Posjeta Zavodu obavljena je 15.9.2010., a potom je 30.9.2010. u sarajevskom uredu Institucije ombudsmena BiH održan sastanak ombudsmena s projektnim osobljem i članovima Zavoda «Mjedenica», kojem je prisustvovala i Nirvana Pištoljević, profesorica na Kolumbija univerzitetu u SAD-u.

Zavod za specijalno obrazovanje i odgoj djece "Mjedenica" je odgojno-obrazovna ustanova. Namijenjena je za rad s djecom i odraslim osobama s posebnim potrebama (mentalna retardacija i kombinirane smetnje). Postoji od 1947. godine, a rad nije prekidao ni tokom rata (1992.-1995.). Posmatran sa aspekta iskustva, tradicije, multiperspektivnosti, prostora, kadrova, programskih sadržaja i drugih značajnih faktora, Zavod predstavlja jezgro stručne kompetencije, koje u duhu reforme obrazovanja značajno doprinosi razvoju i unapređenju adekvatne inkluzije djece s posebnim potrebama u redovnim vrtićima i školama.

Iako je Zavod zakonski uspostavljen kao i druge škole, ne smije se zanemariti njegov socijalni segment u smislu da se u svrhu školovanja u njegov internat smještaju djeca, a da njihov boravak plaćaju centri za socijalni rad i roditelji djece.

U "Mjedenici" je trenutno od 88 do 90 djece, od kojih je 49 u osnovnoj školi, 68 je smješteno u internat (od čega je desetak srednjoškolaca), jedanaestoro je u vrtiću, a sedmoro djece s poremećajem u autističnom spektru čini zasebno odjeljenje. Osim toga, u sklopu "Mjedenice" funkcionira radionica za radnu okupaciju za omladinu stariju od 16 godina. Od ukupnog broja djece, dvadesetoro je iz Kantona Sarajevo, a ostali su iz drugih dijelova Federacije BiH.

Uočeni problemi:

- Problem kategorizacije: Kategorizacija se odvija shodno Zakonu o socijalnoj zaštiti, tako što se imenuje ad hoc stručna komisija. Zbog manjkavosti sistema, a u svrhu zaštite djece, u Zavodu "Mjedenica" vrše se opservacije radi procjene sposobnosti djece, kada za to postoji potreba. Pri tome, šalju pozive centrima i redovnim školama. Djeci i roditeljima omogućavaju besplatan

smještaj u trajanju od pet dana uz učešće zaposlenih u Zavodu i vanjskih saradnika, a na kraju ovog boravka izdaje se mišljenje koje roditeljima može poslužiti kao instrument za zaštitu prava djece.

- Osim stručnog kadra za rad s djecom, potreban je stručni kadar za rad s roditeljima. Iako je vidljiva činjenica da je porasla svijest građana - da se manji broj djece s teškoćama skriva od očiju javnosti - nerijetko se u Zavodu susreću s roditeljima koji imaju subjektivan odnos prema stanju svoje djece i kojima je potrebna psihološka podrška i pomoć. Evidentan je veći problem u komunikaciji i saradnji s obrazovanim roditeljima, te onima koji dolaze iz urbanijih sredina.
- Prisutan je i problem/nedostatak programa za rad specijalnih škola, jer je u teoriji prisutna klasifikacija na lako i umjereno retardirane, dok je u praksi prisutna teška retardacija, kao i razni slučajevi kombiniranih stanja.⁵⁶ Navode da je ova klasifikacija prepisana iz zakonodavstva bivše Jugoslavije, bez prilagođavanja stvarnoj situaciji. Konkretno, s djecom s autizmom u Zavodu se radi individualnim pristupom, po principu 1:1, a zahvaljujući projektu koji realiziraju s Udruženjem roditelja djece s autizmom „URDAS“ iz Sarajeva.
- Primjetna je potreba za zapošljavanjem asistenata za neke kategorije djece. Isto je to predviđeno zakonom, u Zavodu nemaju finansijske mogućnosti za njegovo angažiranje. Pošto je u sklopu "Mjedenice" i internat, neophodno je stručno osoblje koje bi radilo u smjenama, 24h/dan, kao i fizioterapeuti i logopedi.
- Zavod Mjedenica godišnje izdvaja preko 6.000 KM za lijekove svojih korisnika, bez participacije nadležnih.
- Problem predstavlja finansiranje djece koja borave u internatu, jer roditelji imaju obavezu sufinansiranja, a njihova djeca su, prema posljednjim izmjenama zakona, često isključena iz kategorije osoba koje primaju invalidninu. Ove obaveze nisu pošteđeni ni nezaposleni roditelji. Neka od djece koja borave u internatu, zbog nedostatka novaca za putne troškove, nemaju mogućnost ići svojim domovima. U tim slučajevima zaposleni između sebe prikupe novac za putne troškove, jer oni nisu predviđeni budžetom.
- Najveći problem leži u činjenici da je pravni osnov Zavoda "Mjedenica" reguliran Zakonom o osnovnom obrazovanju, odnosno da je u sistemu Ministarstva finansija prepoznat kao redovna osnovna škola. Zahvaljujući zemljama-donatorima, organiziraju se izleti, odlasci na bazen, šetnje po gradu.

3.1.2. JU Centar za vaspitanje, obrazovanje, radno osposobljavanje i zapošljavanje mentalno retardirane djece, djece oboljele od autizma i cerebralne paralize „Vladimir Nazor“

JU „Vladimir Nazor“ ustanovljena je kao kantonalna javna ustanova, s više odjela, baziranih na različitim programima. Centar „Vladimir Nazor“ je ustanova otvorenog tipa, kao i sve redovne škole u koje djeca dolaze na nastavu (u 2-3 slučaja dolaze preko centara za socijalni rad). U sklopu Centra postoji osnovna škola i pet radionica za omladinu od 17. do 21. godine, kako slijedi: drvna, cvjećarska, tkalačka, keramička i radionica za izradu raznih radova, i to u svrhu radnog osposobljavanja. U sklopu Centra je i srednja škola, koju pohađaju mladi koji su završili školu u „Mjedenici“ i OŠ „Vladimir Nazor“.

⁵⁶ Prisutan je porast broja djece s autističnim spektrom, broj djece s Downovim sindromom i neka kombinirana stanja

U ovom centru postoji inicijativa, kroz projekat s holandskom nevladinom organizacijom „Peace Flame“, za osnivanjem centara za ranu intervenciju. Model rada bio bi zasnovan na opservaciji i dijagnostici djece s teškoćama koja bi boravila u dnevnim centrima – uz opciju da određeni broj dana u sedmici borave tu, a ostatak u redovnim školama. Međutim, kako je, pravno gledano, ova škola izjednačena sa svim ostalim redovnim školama, nisu imali zakonsku osnovu za ovakav rad, a posebno nakon što su se iz projekta povukla resorna ministarstva: Ministarstvo za rad i socijalnu politiku, Ministarstvo obrazovanja i Ministarstvo zdravstva.

Uspješna je saradnja Centra s Gradskom upravom i Općinom Novi Grad, nevladinim organizacijama, te karitativnom organizacijom „Kruh svetog Ante“.

Zapažanja:

- Prema Zakonu o osnovnom obrazovanju, roditelju je data mogućnost da odabere najbližu redovnu školu prema mjestu prebivališta, te da kroz inkluziju u redovnom školovanju njihova djeca pohađaju redovnu nastavu. Direktor Centra smatra da je ova inkluzija izuzetno pozitivan korak u reformi obrazovnog sistema kada je to u najboljem interesu djeteta. Jedna od manjkavosti je to što nije jasno definirana, ni kadrovski potkrijepljena.
- U Centru je zaposlen fizioterapeut, muzikoterapeut i četiri logopeda zbog činjenice da 90% korisnika ima govorne smetnje. Zbog nedostatka stručnog kadra, posljednje dvije godine u Centru je angažirano 20 volontera, najčešće posredstvom biroa za zapošljavanje: defektolog, logoped, muzikoterapeut, pedagog i socijalni radnici. S tim u vezi, Centar saraduje sa srednjim školama za medicinske sestre i tehničare, učiteljskom školom, te nekoliko fakulteta. Trenutno u Centru djeluje šest volontera.
- Pedagoški standard Kantona Sarajevo za rad u grupama, koje vodi stručnjak, u slučaju djece iz autističnog spektra je od troje do šestoro djece, a za djecu s umjerenim teškoćama 4-6. Rad u grupi najčešće se bazira na četvoro djece s voditeljem, pri čemu se u nekim segmentima rada koristi individualni pristup 1:1. Prisutan je veliki broj djece s kombiniranim smetnjama. Također se primjećuje da su korisnici Centra iz godine u godinu sve zahtjevniji.
- Navode posebno zahtjevan rad s roditeljima, budući da većina smještaj u ovom centru smatra degradirajućim. Zaposleni u Centru, ipak, ističu da se povećala svijest roditelja i da je broj korisnika Centra veći, s ciljem da se djetetu pruži optimalno, što je najviše moguće. Podizanje svijesti roditelja vidljivo je uprkos subjektivnosti roditelja (koje su posebno primjetne kod obrazovnijih roditelja, iz urbanih sredina), kao i preprekama u manjim, ruralnim sredinama a što je bazirano i na religiji. Jedan od problema je što 7-8 roditelja korisnika Centra ima PTSP sindrom, a veliki broj roditelja je iz kategorije socijalno ugroženih.
- Centar ima mobilne timove koji pružaju usluge za 26 djece (na samom početku bilo ih je 18, s tim da su imali ista sredstva kao i sad) s težim motoričkim sposobnostima.
- Teški finansijski uslovi su primjetni, te je, kroz 4-5 projekata koji se istovremeno provode, djeci omogućena besplatna užina, odnosno besplatan ručak za one koji su na cjelodnevnom boravku. Uz pomoć donacija kupuju repromaterijal za radionice, a organiziraju i prodajne izložbe - novac daju djeci dva puta godišnje, kao nagradu za uloženi trud i ostvarene rezultate. Općine i Gradska uprava Sarajevo pokrivaju troškove prijevoza djeci i roditeljima, tako što im daju besplatne kupone za JKP Gras. U oktobru je organizirana i ekskurzija, kada su neka djeca prvi put vidjela

more. Stoga se može zaključiti da je veliki broj ove djece, između ostalog, i materijalno ugrožen, te Centar ne dozvoljava roditeljima da plate bilo šta što se odnosi na boravak djece.

3.1.3. Dom za djecu ometenu u tjelesnom ili psihičkom razvoju „Marija-naša nada”,

Široki Brijeg

Dom za djecu s teškoćama u tjelesnom ili psihičkom razvoju „Marija-naša nada“ ustanova je za rehabilitaciju djece sa oštećenjem kognitivnog i/ili motoričkog razvoja. Otvoren je 5. septembra 2004. zahvaljujući sljedećim udruženjima: „Mir i dobro“ iz Italije, „Međunarodno kumstvo djetetu Herceg Bosne“ iz Širokog Brijega, Udruge roditelja djece s poteškoćama u razvoju „Nada“ iz Širokog Brijega, kao i Općini Široki Brijeg. Radi se o jedinoj specijaliziranoj rehabilitacijskoj ustanovi ovog tipa na području Zapadnohercegovačkog kantona. Fondacija Don Carlo Gnoci iz Italije finansirala je osnivanje ustanove, a pomaže je i danas, kao i drugi strani donatori (uglavnom iz Italije), domaći donatori i djelimično Ministarstvo obrazovanja HNK-a.

U Domu su djeca, uz primjenu specifičnih metoda i tretmana, uključena u tri različite grupe: grupa djece sa oštećenjem kognitivnog i adaptivnog funkcioniranja na nivou umjerene duševne zaostalosti; grupa djece sa oštećenjima kognitivnog i adaptivnog funkcioniranja na nivou teže duševne zaostalosti; djeca s kombiniranim oštećenjima, korisnici ambulantnih usluga. Kako bi se rehabilitacioni tretman prilagodio potrebama svakog djeteta, izrađuje se primjereni program odgoja, obrazovanja i rehabilitacije.

Zbog toga je neophodno procijeniti razvojni potencijal djeteta (nivo emocionalnog, socijalnog i intelektualnog razvoja, funkcionalni vid, govorni razvoj te edukativni i zdravstveni status djeteta).

Važno je dobiti uvid i u porodične interakcije (prihvatanje djeteta i njegova oštećenja, primjerenost odgojnih zahtjeva i metoda rada s djetetom), te socioekonomski status porodice.

Zadatak stručnog tima je praćenje napredovanja djeteta te predlaganje potreba u programu odgoja, obrazovanja i rehabilitacije. U radu stručnog tima učestvuju: specijalista fizijatar, psiholog, logoped, viši radni terapeut, viši fizikalni terapeut, defektolog i odgojitelji.

Centar nije obrazovna, već samo rehabilitaciona ustanova, tako da ne postoji nastava za ovu djecu. Djeca odlaze u školu, a ovdje imaju dnevni boravak. Trenutno je na boravku 21 dijete umjerene mentalne retardacije, a od toga petoro ide u školu, dok druga djeca nisu sposobna za školovanje. Međutim, također imaju i korisnike starije od 18 godina i trenutno ih je osam. Tu se otvara pitanje šta sa mladim starijim od 18 godina. Ovo iz razloga što, ako se vrate roditeljima, postoji mogućnost stagniranja i zato pokušavaju i traže mogućnost otvaranja radionica, odnosno nastavak radnih terapija. To bi za njih značio posao i istovremeno korisni boravak.

Djeca su s područja Zapadnohercegovačkog kantona (Grude, Široki Brijeg i Posušje), te djeca iz Ljubuškog koja uglavnom ne dolaze ili rijetko dolaze u centar jer su fizički udaljeni. Većina ovih općina u svom budžetu planira sredstva, ali ih vrlo malim dijelom i realizira. Bitno je naglasiti da u budžetu ni kantona ni općina nisu predviđena sredstva za ovaj centar, već se isključivo finansira iz donacija.

Jedan dio djece koristi usluge na osnovu rješenja Ministarstva obrazovanja, konkretno 35 ima naknadu u iznosu od 150 KM, koja se uplaćuje na račun Centra. Drugi korisnici ne plaćaju uslugu.

Kao i sva djeca na području Federacije BiH, invalidnine primaju ako se radi o 100% i 90% invaliditetu.

3.1.4. Zavod za slijepe i slabovidne „Budućnost“, Derventa

Zavod je ustanova socijalne zaštite Republike Srpske. Školu pohađa 30 učenika, od toga je 21 smješten u internat. Nastava u osnovnoj školi odvija se prema nastavnom planu i programu za djecu sa oštećenim vidom, a kada su u pitanju djeca koja, pored oštećenja vida, imaju i druge smetnje, nastava se odvija prema nastavnim planovima i programima prilagođenim njihovim psihofizičkim sposobnostima. Po završetku osnovne škole, učenici imaju mogućnost da nastave srednje obrazovanje u ustanovi, smjer krojač-konfekcionar. Praktični dio nastave učenici dijelom realiziraju u okviru krojačke radionice, koja je u sklopu Zavoda. Vaspitni dio rada je također značajan za školu. Tu se razvijaju određene sposobnosti i formiraju navike koje su bitne za svakodnevni život i rad učenika, a posebno se vodi računa o individualnim potrebama svakog učenika i njegovim sposobnostima. Osim toga, škola potiče učenike na veću kreativnost, kroz rad u sekcijama (recitatorska, dramska, hor), te na taj način dolaze do izražaja njihova interesovanja i stimulira se kvalitetno korištenje slobodnog vremena. Volonteri koji dolaze tri puta sedmično iz srednje škole iz Dervente rade s učenicima na polju plesa i glume. Vikendom volonteri realiziraju kreativne radionice s učenicima, ili idu s njima u šetnju. Zavod saraduje s redovnim osnovnim školama, a organiziraju se i posjete njihovih učenika Zavodu. Prema navodima direktora Zavoda, učenici rado učestvuju na manifestacijama koje organiziraju osnovne škole (maskenbali, muzičke smotre i sl.), a tri učenika iz Zavoda pohađaju muzičku školu i bilježe veoma dobre rezultate.

U okviru nastavno-obrazovnog procesa s učenicima radi osam nastavnika i dva odgajatelja, a oni sistematski razvijaju sposobnosti učenika i pomažu u sticanju znanja slijepe i slabovidne djece i djece s kombiniranim smetnjama. Za potrebe nastavnog procesa, uključena su i dva radnika iz osnovne škole iz Dervente, kao i jedan radnik iz srednje škole, na osnovu ugovora o dopunskom radu. Osim radnika u okviru nastavno-obrazovnog procesa i sekretara-socijalnog radnika, zaposleno je i tehničko osoblje (spremačice, kuhari, medicinski radnici, kućni majstor i sl.), a na poslovima telefoniste zaposlen je ratni vojni invalid—oslijepio je tokom ratnih dejstava. U Zavodu funkcioniraju dvije proizvodne radionice—stolarska i krojačka. U proizvodnim radionicama zaposleno je 10 radnika, od toga četiri u stolarskoj, a šest u krojačkoj radionici (od njih deset, šestoro su invalidi).

Prostorije Zavoda obnovljene su i opremljene zahvaljujući razumijevanju resornog ministarstva - Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite RS-a, a postoji dobra saradnja i s Ministarstvom prosvjete i kulture RS-a. Kao problem, u Zavodu ističu sve veći broj djece s kombiniranim smetnjama, kao i djece s poremećajima iz autističnog spektra, pa bi bilo poželjno i višestruko korisno, kada su u pitanju slijepa i slabovidna djeca, da se radi na uvođenju ranog tiflološkog tretmana djece, do tri godine. Ističu i da se društvo ne bavi nimalo slabovidnom djecom, a kojih je, prema njihovoj slobodnoj procjeni, mnogo više u odnosu na potpuno slijepu djecu. Stručnjaci ovog zavoda u punoj mjeri podržavaju inkluziju, kao civilizacijsko unapređenje, ali je trenutno u praksi mnogo problema, a svaki oblik poremećaja ima svoje specifičnosti. Slijepoj djeci su u redovnoj nastavi potrebna posebna nastavna sredstva, prilagođeni nastavni programi i osposobljen kadar za rad i učenje. Redovni nastavni plan i program postoji još iz 2004. godine (u proceduri su izmjene i dopune), a za slijepu i slabovidnu djecu se prilagođava. Jedan od prijedloga u smislu unapređenja položaja slijepe i slabovidne djece tiče se rada komisija za razvrstavanje. Naime, veoma dobro bi se mogli iskoristiti kapaciteti Zavoda u smislu opservacije ove djece, jer

spomenute komisije pri centrima za socijalni rad nemaju dovoljno resursa za sljepoću, koja nije bolest, već stanje.

3.1.5. Centar „Sveta obitelj“, Mostar

Centar „Sveta obitelj“ je rehabilitacijski centar koji je počeo djelovati 2001. godine. Ima dva odjela: ambulanti i stacionarni.

U ambulantom odjelu smještena su djeca na dnevnom boravku, starosne dobi od dvije-tri godine do punoljetnosti. Trenutno je smješteno 25 djece, s tim da broj varira. Djeca uglavnom dolaze iz Hercegovine, ali se primaju s cijelog područja BiH, te se upravo očekuje prijem dječaka iz Zenice. Jedan dio ove djece pohađa specijalnu školu, tako da se njihov boravak nadopunjuje s boravkom u Centru (pola dana provode u školi, pola s roditeljima). Roditelji ih ujutro dovode, pa prijevozom „Svete obitelji“ odgojitelji odvoze djecu u školu ili iz škole u Centar. Centar dovodi i odvodi djecu na razdaljini od dva-tri kilometra dok dolazak iz drugih općina organiziraju te općine, kao što je slučaj s dolascima djece iz Čapljine i Čitluka.

Ambulantni odjel finansira Karitas, a nikada nisu dobili od države nikakvu naknadu, iako su se više puta obraćali. Roditelji ovu uslugu plaćaju 150 KM, ali ako nisu u mogućnosti, Centar se trudi da pronađe neko rješenje. Trenutno nemaju logopeda i obraćaju se Ministarstvu zdravstva molbom da im se osigura pružanje njegove usluge - plaća je Centar. Centar ima plan i program rada za djecu s težim poremećajima u razvoju, koja nisu obuhvaćena nikakvim vidom školovanja, iako na to po zakonu imaju pravo. Ni federalni, ni kantonalni ministar prosvjete nisu odgovorili na dopise centra u vezi s ovim programom niti su ga posjetili.

U stacionarnom odjelu trenutno je smješteno troje djece na osnovu ugovora koji Centar zaključuje sa centrima za socijalni rad, koji prethodno izdaju rješenja o njihovom smještaju. Kategorizacija se obavlja prije smještaja, također preko centara za socijalni rad koji formiraju komisiju za kategorizaciju. Usluge na cjelodnevnom boravku plaćaju centri. Svi korisnici ovog centra su zdravstveno osigurani prema mjestu prebivališta, što je svakako otežavajuća okolnost, posebno kada je u pitanju pružanje zdravstvene usluge, a nemaju prebivalište u HNK-u gdje se nalazi Centar.

U okviru iste organizacione jedinice Karitasa djeluje i Centar „Nazaret“ namijenjen za osposobljavanje odraslih osoba s posebnim potrebama. Obuhvata tri radionice (pletačka, drvna i kreativna) u kojima se izrađuju različiti predmeti te organiziraju prodajne izložbe. Kao dodatan pozitivan segment ističu zubarske usluge koje pružaju italijanski zubari, volonteri pri Karitasu Trsta. Zahvaljujući tome što su usluge besplatne (i možda jedine za ovu djecu koja dolaze iz svih područja Bosne i Hercegovine), u protekle četiri godine, koliko postoji ova saradnja, pruženo ih je za preko 100 djece.

3.1.6. Centar za slijepu i slabovidnu djecu, Sarajevo

Centar za slijepu i slabovidnu djecu i omladinu javna je ustanova za obrazovanje slijepih i slabovidnih učenika iz cijele Bosne i Hercegovine. Složena djelatnost Centra u svim njegovim segmentima usmjerena je ka jednom cilju: osposobiti slijepu ili slabovidnu osobu za samostalan život i rad. Centar organizira i provodi predškolski odgoj i obrazovanje, odgoj i obrazovanje u osnovnoj školi i

obrazovanje slijepe i slabovidne djece i omladine, kao i sticanje zvanja i zanimanja, te prekvalifikaciju, rehabilitaciju i resocijalizaciju učenika koji su izgubili vid u toku školovanja.

Zavod za slijepu djecu počeo je raditi još davne 1947. godine sa sjedištem u Sarajevu, a Srednja škola za slijepe osobe djeluje od školske 1969./70. godine. Ova škola s učenicima, nastavnicima i inventarom ulazi, početkom školske 1995./96. godine, u sastav JU Centar za slijepu i slabovidnu djecu i omladinu u Sarajevu. Prve učenike Centar je primio na stalni boravak i školovanje tokom marta 1997. godine.

Smješteno je ukupno 80 djece, iako postoje uslovi za njih još 50. Većina je s područja FBiH, povremeno i djeca iz RS-a, koja uglavnom budu internatski smještena, kao i ona djeca s teritorije udaljene od Zavoda.

Centar je kompleksna ustanova koja, osim redovne nastave, ima internat, medicinsku službu, štampariju, kabinet za fizikalnu terapiju, kuhinju, vešeraj, vrt. Učenici imaju zdravstvenu zaštitu - s dežurnim medicinskim sestrama, redovne potrebne kontrole i preglede. Ima i dnevne boravke i TV sale na više mjesta, brzi internet na 20-ak računara, računare u svakoj učionici, fitness salu, vanjsko igralište, staze za šetanje...

Osim redovnih poslova u osnovnoj i srednjoj školi (35 nastavnika), odgojnog rada i drugih aktivnosti, škola pruža djeci i druge neophodne vježbe i treninge. O svim zdravstvenim problemima brine medicinska služba (tri medicinske sestre). Opis djece, kontakte sa centrima za socijalni rad i druge poslove vodi socijalna radnica. Školski pedagog, osim redovnih poslova, pomaže i djeci u predškolskom odgoju djece koja još nisu u školi, djeci u drugim školama ili njihovim roditeljima. Orijentacija i mobilitet su redovna i obvezna aktivnost za svu djecu kojoj je to potrebno. Radi se individualno u i van škole. Fizikalna terapija organizirana je u okviru praktične nastave naših fizioterapeuta u srednjoj školi. Djeca dolaze na vježbe, masaže, kondicione treninge i slično.

U osnovnoj školi je prilagođeni program, a u srednjoj posebni programi za sljedeća zanimanja: poslovni sekretar, fizioterapeut, telefonski operater, telefonist, paker (dvogodišnje školovanje). U planu je uključivanje djece u edukacijsko-rehabilitacijski proces namijenjen djeci koja nemaju mogućnost da završe srednju školu. U razredima je najmanje dvoje, a najviše osmoro djece. Osim redovne nastave učenici imaju cjelodnevnu podršku u učenju i svim drugim potrebnim vještinama, od mobiliteta, brige o sebi, vježbi vida za slabovidne, korištenja pomagala, igara, izlazaka u grad i posjeta kulturnim, sportskim i drugim manifestacijama do rada na posebnim softverima koji počinju od drugog razreda osnovne škole. Postoje i sekcije (dramsko-recitatorska, hor, orkestar, ekološka, geografska, historijska, sportska, literarno-novinarska, liga trezvenosti, informatička, životna škola, lutkarska, debatni klub, sekcija engleskog, njemačkog, matematička), zatim individualni rad na učenju Brajevog pisma, fizikalna terapija u edukativnom kabinetu koju rade učenici škole u saradnji s medicinskom ustanovom za fizikalnu terapiju, jahanje, plivanje i druge aktivnosti. Prema riječima predstavnika Centra, neophodna je rana intervencija i podrška djeci s problemom vida koja pohađaju redovne škole.

3.1.7. Centar za slušnu i govornu rehabilitaciju, Sarajevo

Centar je složena ustanova koja u svom sastavu ima šest organizacionih cjelina: *Odjel za opservaciju i dijagnostiku slušnih i govornih oštećenja, smetnji i poremećaja*, u kojem se vrši objektivno i subjektivno ispitivanje stanja sluha; *Odjel za rehabilitaciju slušanja i govora*, koji podrazumijeva

defektološki tretman (surdaudiološki i logopedski), psihološki i socijalno-zdravstvenu službu; Nivoi edukacije; *Odjel za naučno-istraživački rad u oblasti patologije slušanja i govora; Laboratorija za izradu slušnih umetaka i servisiranje slušnih aparata; Odjel za nove tehnologije.* Centar se finansira putem novčanih sredstava od nadležnih centara za socijalni rad, odnosno općina iz kojih dolaze djeca (smještaj i usluge Centra), dok ostale materijalne troškove i plaće zaposlenih snosi kanton, dok dva stručna saradnika-ljekara finansira kantonalno ministarstvo obrazovanja.

Rehabilitacija slušanja i govora djece predškolskog uzrasta realizira se u dvije predškolske grupe (mlađa i starija). Mlađa grupa obuhvata djecu do pet godina, a starija od pet do osam godina. Stručni tim koji radi s djecom u ovom uzrastu čine: nastavnik – audiorehabilitator, surdaudiolog, psiholog, socijalni radnik i medicinska sestra.

Osnovna škola Centra za slušnu i govornu rehabilitaciju verificirana je Rješenjem kantonalnog Ministarstva obrazovanja, nauke i informiranja i radi po Nastavnom planu i programu koji je verificiralo isto ministarstvo. Učenici Osnovne škole Centra raspoređeni su u 10 odjeljenja opremljenih najsavremenijom elektroakustičnom aparaturom. U toku nastave, pored realizacije obrazovno - odgojnih ciljeva i zadataka, poseban akcent daje se na razvoj slušanja i govora. Uz obrazovno – odgojni proces paralelno se vrši individualna rehabilitacija slušanja i govora u savremeno opremljenim kabinetima.

Slušno oštećenoj djeci Bosne i Hercegovine omogućeno je da se školuju u četverogodišnjoj srednjoj školi koja se nalazi u sastavu Centra. Nastava u srednjoj školi realizira se prema nastavnom planu i programu za redovne srednje škole. Učenici se obrazuju za zvanja u IV. stepenu: tekstilni tehničar konstruktor – modelar, mašinski tehničar, tehnički urednik grafičke struke.

Srednja stručna škola Centra verificirana je Rješenjem kantonalnog Ministarstva obrazovanja, nauke i informiranja. U Srednjoj stručnoj školi nastava se realizira prema nastavnom planu i programu za srednje stručno obrazovanje slušno oštećenih učenika. Učenici se obrazuju za zanimanja iz mašinske, tekstilne, drvoprerađivačke i kožarske struke, kao i za uslužne djelatnosti: frizer, knjigovezac, firmopisac, ofset mašinski tehničar, fotograf, kuhar.

S ciljem razvoja cjelovite ličnosti i svrsishodnog odgojnog procesa i uticaja, učenici predškolskog odjeljenja, osnovne, srednje i srednje stručne škole su obuhvaćeni prema svojim sklonostima i sposobnostima programiranim oblikom slobodnih aktivnosti i to sa 35/70 sati godišnje, u recitatorskoj, folklornoj, ritmičko–plesnoj, manekenskoj, likovnoj, novinarskoj, sportskoj i informatičkoj sekciji.

Centar za slušnu i govornu rehabilitaciju saraduje sa svim osnovnim školama i predškolskim ustanovama na području Kantona Sarajevo. Glavni cilj ove saradnje je prevencija, dijagnostika i tretman školske djece s poremećajima verbalne komunikacije.

Nezvaničan je podatak da je oko 36 djece u Kantonu Sarajevo integrirano u redovan školski program kojima treba pomoći; Zeničko-dobojski kanton ima veliki broj djece s oštećenjem sluha koja su uključena u redovnu nastavu; u Sanskom Mostu 20 djece sa oštećenjem sluha u redovnim je školama. S ciljem dobivanja potpunije slike o učestalosti govorne patologije u Kantonu Sarajevo, tim Centra za slušnu i govornu rehabilitaciju proveo je skrining u 38 osnovnih škola na području KS-a, u periodu april-decembar 2005. Od ukupnog broja testiranih učenika (10.434 učenika) kod 16,9% evidentirana je različita vrsta i stepen oštećenja, smetnji i poremećaja u govoru, glasu i jeziku. Iz tih podataka proizilazi da svako peto dijete ima govorne teškoće.

3.1.8. Centar za djecu s posebnim potrebama, Trebinje

Istraživački tim Institucije ombudsmena posjetio je, 8.11.2010., Udruženje roditelja i djece s posebnim potrebama Trebinje i Centar za socijalni rad Općine Trebinje.

Udruženje je osnovano krajem 1998. godine na inicijativu roditelja djece s posebnim potrebama zbog činjenice da njihov status poslije rata nije bio definiran i nije bio prioritet. Danas je u Udruženju registrirano 102 djece, jer je, nažalost, dan prije dolaska (7.11.2010.) umrlo dvoje djece. Jedno od 102 djece je iz autističnog spektra, dok ih je nekoliko s Downovim sindromom.

Sva djeca su s područja općine Trebinje. Kao rezultat dobrog rada ovog udruženja, formirana su udruženja i na području općina Bileća, Gacko, Ljubinje i Nevesinje, koja djeluju kao samostalne pravne osobe. Aktivno rade i već imaju svoje dnevne centre.

Udruženje ima izvanrednu saradnju s lokalnom zajednicom, te općinu Trebinje smatraju najrazvijenijom u smislu socijalne zaštite djece s posebnim potrebama.

U Trebinju nema tzv. sakrivene djece, odnosno i ako ima, to su veoma mali procenti i radi se o djeci s posebnim potrebama čiji su se roditelji tek doselili u ovaj kraj RS-a. Na ovakav nivo svijesti roditelja umnogome su uticale kampanje kako bi se razbili stereotipi a koje je direktno ili indirektno vodilo ovo udruženje. Budući da su članovi Udruženja sami roditelji, svjesni su da su najveći problemi s kojim se mogu suočiti neprihvatanje i nerealna očekivanja. Postoje dva načina da roditelji ili odjednom saznaju sve što dolazi s djetetom s posebnim potrebama, ili da to postepeno, po etapama, saznaju. Primjetno je da roditelji nemaju dovoljno empatije, odnosno realnog prihvatanja situacije, a najveći problemi su u radu s visokoobrazovanim roditeljima.

U krovnoj organizaciji RS-a registrirano je 27 udruženja, a u Federaciji BiH u ,okviru Sumera, 20.

Što se tiče kategorizacije djece, odnosno ocjene sposobnosti, u Udruženju smatraju da se činom kategorizacije ne definira ništa novo što već ne stoji u medicinskim nalazima, ali da time djeca i njihovi roditelji stižu prava. Kategorizacija u ovoj općini traje 2 sata po jednom djetetu, a obavlja se u prostorijama Udruženja. U slučaju da se radi o teško pokretnoj djeci ili nemogućnosti roditelja da dovode djecu, neko iz grupe Centra za socijalni rad koja vrši kategorizaciju odlazi kod porodice.

Navode dobar primjer iz prakse iz Hrvatske gdje opservacija djece traje četiri do pet godina, te ističu kako je potrebno sačiniti listu praćenja na osnovu koje bi se djeca s posebnim potrebama duže pratila.

Djeca s posebnim potrebama u ovoj općini uključena su u redovne vrtiće. No, većina djece, korisnika Udruženja, ili imaju teške smetnje i nisu u mogućnosti da idu u školu, ili u Udruženje dolaze zbog radne okupacije, i to od 8 do 15 i od 17 do 20 sati svaki dan.

Djeca s posebnim potrebama na prostoru Općine Trebinje mjesečno dobivaju po 41 KM, što je propisano zakonom, a što osigurava/isplaćuje lokalna zajednica. Za razliku od ove općine koja ovu novčanu naknadu isplaćuje redovno, npr. u Općini Višegrad djeca s posebnim potrebama u maju 2010. godine još nisu dobila naknadu za decembar 2009. godine. Osim ovog novčanog iznosa, Odlukom o proširenim pravima, pojedincima je osigurano 175 KM. I pored toga, sva kategorizirana djeca i mladi u Republici Srpskoj do 19. godine života dobivaju po 100 KM. Pored toga, navode da konkretno od Fonda za dječiju zaštitu mjesečno dobivaju 60 pelena za svako dijete, a da se prosječno troši između 150–180.

Osim pozitivnih stvari, u razgovoru s timom ombudsmena istaknut je problem pri ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu, posebno zbog toga što se zdravstvena zaštita u tercijarnom sektoru realizira u Banjoj Luci, koja je itekako geografski udaljena od Trebinja. Zbog toga roditelji često pribjegavaju ostvarivanju zdravstvene zaštite u bližoj Podgorici (Crna Gora), pri čemu sami snose troškove.

Istaknuta je potreba uspostavljanja ustanove poluotvorenog tipa za zbrinjavanje djece s teškim poteškoćama, odnosno tzv. stanovanje uz podršku kako bi se dijete s teškoćama smjestilo na nekoliko dana, što bi omogućilo da se sačuva psihičko zdravlje roditelja.

U Centru za socijalni rad naglašavaju da je njihov rad baziran na «glasu udruženja», odnosno dobroj saradnji između Centra i svakog ko može dati svoj doprinos, tj. ko ima interes, a to su roditelji, centri, zdravstvene i obrazovne institucije i istaknuti pojedinci.

Komisiju koja se bavi ranim otkrivanjem i ranim angažmanom osim ljekara čine: defektolog, socijalni radnici, psiholozi. Osim postojanja radnog mjesta logopeda koji se bavi ranom prevencijom, da djeca kojoj nije pružena pomoć nisu ostavljena bez pomoći, ne postoje institucije razvojnih savjetovališta.

Pri tome se podsjeća kako dijagnostika i kategorizacija spadaju u odgovornost zdravstva, ali da se istovremeno domovi zdravlja u službama za predškolsku djecu ne bave ovim problemima zbog toga što su neobrazovani i nemotivirani.

Prema podacima u 1996./1997. godini bilo je 60% djece s kombiniranim i teškim smetnjama, a svaka takva smetnja završi nekom vrstom onesposobljenja.

3.1.9. Centri za djecu s posebnim potrebama

U tekućoj godini Institucija ombudsmena je, u saradnji s NVO „Save the Children Norway“, provela sveobuhvatno istraživanje o stanju u ustanovama za smještaj djece bez roditeljskog staranja, ustanovama za djecu društveno neprihvatljivog ponašanja i dijelu ustanova za djecu s teškoćama u razvoju⁵⁷. Istim izvještajem obuhvaćeni su sljedeći centri čiji su korisnici djeca s posebnim potrebama:

- Centar za djecu i omladinu s teškoćama u razvoju „Duga“, Novi Travnik
- Centar za djecu i omladinu s posebnim potrebama „Los Rosales“, Mostar
- Centar za djecu s višestrukim smetnjama „Koraci nade“, Tuzla
- Centar „Zaštiti me“ Banja Luka
- Udruženje „Humanost-societas humanitatis“, Zenica

Iz tog razloga Institucija za potrebe ovog izvještaja nije ponovila posjete ovim ustanovama. Podaci o ovim ustanovama su prezentirani u Specijalnom izvještaju o pravima djece koja su smještena u ustanove, s posebnim osvrtom na normative i standarde, koji je dostupan na našoj veb-stranici i koji je zvanično prezentiran 17.11.2010. u prostorijama Institucije ombudsmena u Banjoj Luci.

---

⁵⁷ Specijalni izvještaj o pravima djece smještene u ustanove, s posebnim osvrtom na normative i standarde

3.1.10. Specijalne škole

Osnovna škola za djecu s posebnim potrebama Mostar

Osnovna škola za djecu s posebnim potrebama ima 67 učenika s tendencijom stalnog porasta njihovog broja. Nastava je organizirana u 14 zasebnih odjeljenja. Svakodnevne aktivnosti prilagođene su individualnim potrebama učenika, a primjenjuju se po nastavnom planu i programu za učenike s lakom mentalnom retardacijom i kombiniranim smetnjama, te učenike s teškom i težom mentalnom retardacijom i djece s autizmom.

Za odgoj i obrazovanje zaslužan je cijeli kolektiv škole koji u ovom trenutku ima 24 zaposlena.

Škola brine o odgoju i obrazovanju djece:

- sa smanjenim kognitivnim sposobnostima
- s motoričkim teškoćama
- s poremećajima uzrokovanim organskim faktorima
- s poremećajima u ponašanju
- s poremećajima komunikacije
- s pervazivnim razvojnim poremećajima
- s višestrukim oštećenjima.

Rad u školi prilagođen je individualnim potrebama svakog učenika i njihovim trenutnim mogućnostima. Osnovni naglasak je na opismenjavanju, odnosno na usvajanju čitanja, pisanja i računanja i socijalizacije djece u širu društvenu zajednicu. Cilj Osnovne škole za djecu s posebnim potrebama je da maksimalno osposobi dijete za samostalni život do završetka devetogodišnjeg školovanja, vodeći računa o njegovim stvarnim potrebama i sposobnostima. Škola surađuje s lokalnom zajednicom na pitanjima odgoja i obrazovanja učenika, takmičenja učenika, slobodnim aktivnostima, prijevoza i ishrane učenika, dok se saradnja roditelja i škole odvija preko individualnih i grupnih roditeljskih sastanaka, edukacije roditelja za rad kod kuće i kroz savjetodavni rad. Roditelj je aktivni učesnik u kreiranju i oblikovanju svih školskih aktivnosti vezanih za svoje dijete. Škola jako dobro surađuje sa svim osnovnim školama na nivou HNK-a, udruženjima poput Los Rosalesa, Nazareta, Svete obitelji itd. Obrazovanje je organizirano u skladu sa Zakonom o osnovnom odgoju i obrazovanju i Pravilnikom o odgoju i obrazovanju djece s posebnim obrazovnim potrebama u osnovnim i srednjim školama, a ovaj podzakonski akt izrađen je u skladu s članom 19. Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH i relevantnim zakonima koji se trenutno primjenjuju u Hercegovačko-neretvanskom kantonu. Škola nema salu za tjelesni odgoj, a prema saznanjima Institucije ombudsmena u toku su aktivnosti nadležnih kantonalnih ministarstava na osiguravanju ovog prostora.

Osnovna specijalna škola, Zenica

Godišnji program rada Osnovne specijalne škole zasniva se na Zakonu o osnovnoj školi, nastavnom planu i programu s lako mentalno retardiranim učenicima, umjereno i teže mentalno retardiranim učenicima i pedagoškim standardima iz 1995./96. godine.

Školu finansira Ministarstvo obrazovanja ZDK-a, a dnevne centre Ministarstvo za rad i socijalnu politiku (finansira asistente, ishranu i prijevoz djece). Škola je osnovana Odlukom Skupštine Općine Zenica i javna je ustanova.

Na početku 2010./2011. godine škola je imala 61 učenika, ali tokom školske godine broj djece varira, jer se ona u specijalnu školu upućuju po rješenjima Komisije za kategorizaciju pri Centru za socijalni rad i primaju se tokom cijele školske godine. Najmlađe dijete ima pet, a najstarije 23 godine, jer ustanova predškolskog tipa u Zenici ne postoji. Djeca su s područja Zeničko-dobojskog kantona, a za djecu koja stanuju daleko od škole i uključena su u Dnevni centar osiguran je prijevoz kombijem koji je donacija Norveške narodne pomoći. Smještaj za učenike u đlačkom domu ili hraniteljskim porodicama nije reguliran jer je nije osigurano finansiranje ovakvog oblika smještaja učenika.

U školi rade: direktor, sekretar, 18 nastavnika-defektologa u odgojno-obrazovnom radu, pedagog, socijalni radnik, logoped, logoped-surdoaudiolog, zatim knjigovođa, bibliotekar, dvije čistačice, domar i vozač.

Nastava u Specijalnoj školi organizirana je u dvije smjene. U prvoj smjeni su odjeljenja Dnevnog centra - šest grupa (četiri grupe formirane prema dobi djece, te grupa djece s mogućim elementima autizma, te radno okupaciona grupa), te razredna nastava (I. do IV. razred). U drugoj smjeni odvija se predmetna nastava (V.-VIII. razred).

Obrazovanje lako mentalno retardiranih učenika vrši se u skladu sa Zakonom o osnovnoj školi i odgovarajućim nastavnim planom i programom odobrenim Rješenjem Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta, broj: UP-I-03-610-3466/95, a obrazovanje umjereno i teže mentalno retardiranih učenika u skladu s odgovarajućim Nastavnim planom i programom odobrenim Rješenjem Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta ZDK broj: 12/02-38-1301/01.

Veoma je važno napomenuti da postoji tendencija povećanja broja djece u autističnom spektru, uslijed čega je osposobljeno odjeljenje za autiste, te radno okupaciono odjeljenje, ali prilikom obavljenih razgovora istraživačkom timu Institucije ukazano je na sljedeće probleme:

- različiti pedagoški standardi, tako npr. specijalna škola u Zenici radi po nastavnom planu i programu iz 95./96. godine, Republika BiH-Pedagoški zavod
- potrebna promjena naziva iz „specijalna škola” u „centar” ili „zavod”
- potrebno da rana dijagnostika bude pri centrima/školi
- nijedna škola nema defektologa-logopeda, niti postoje mobilni timovi za te potrebe
- problem s kategorizacijom (nema kriterija za nju, te radi brojčanog stanja djeca bivaju upućena u redovne škole)
- Ministarstvo zdravstva treba participirati u lijekovima, sistematskim i stomatološkim pregledima
- Općina bi trebala finansirati obrok za djecu u školi

3.2. UDRUŽENJA/SAVEZI

3.2.1. Savez defektologa Bosne i Hercegovine

Istraživački tim Institucije ombudsmena obavio je razgovor i u Savezu defektologa BiH. Problemi koji se tiču djece s posebnim potrebama mogu se sumirati na sljedeći način:

- Savjetovalište je potrebno staviti u sistem i učinit ga dostupnim djeci koja imaju potrebu za rehabilitacionim tretmanom, jer je trenutno rehabilitacija ekskluzivno pravo malog broja djece koja žive u Banjoj Luci i čiji roditelji uopće znaju da postoji savjetovalište. Dešavalo se da se s tretmanima djece započne na vrijeme i da se djeca dobro pripreme za školu, ali ih osoblje u osnovnoj školi odbaci s objašnjenjem da nemaju stručnog kadra koji bi se uključio u rad s njima, a izražava bojazan da vrlo često, nažalost, ne žele da se bave njima;
- Potrebno je jačati povjerenje u domaće stručnjake i institucije, a predstavnica Saveza je istakla da, primjera radi, Centar „Zaštiti me“ u Banjoj Luci u posljednje vrijeme ulože dosta truda u edukaciju mladih kadrova, a pokazalo se da roditelji češće prakticiraju odlazak u region i inozemstvo, smatrajući da u BiH ne mogu dobiti kvalitetnu uslugu;
- Rano savjetovanje roditelja je neophodno, kao i rano jačanje porodice s djetetom koje ima razvojno oštećenje;
- Mnoge „nove“ dijagnoze poput disleksije, diskusije, hiperkinetičkog sindroma i sl. prolaze a da ne budu primijećene, jer, nažalost, dešava se da djeca «prođu» kroz školu, a da se ne dijagnosticiraju;
- Stručnjaci koji rade u komisijama za kategorizaciju previše se bave administrativnim poslovima; uspostavljena je nova ICF klasifikacija osoba s razvojnim oštećenjima, na koju nema stručnih primjedbi, ali je također prepuna administrativnih koraka koji ne pomažu uspostavljanju dijagnoze;
- Razvojna savjetovališta nemaju defektologe, a potrebno je da ih imaju s ciljem ranog otkrivanja problema;
- Korisno je organizirati programe za djecu sa i bez razvojnih oštećenja (neutralizacija ekskluzive) s ciljem smanjivanja predrasuda;
- U RS-u ne postoji tzv. senzorna soba koja se u svijetu primjenjuje u radu s djecom s posebnim potrebama;
- Centar „Zaštiti me“ nije registriran za rad s autizmom i Downovim sindromom, ali u praksi imaju djecu s ovim problemima, te bi mali trud oko preregistracije itekako pomogao i osoblju i djeci i roditeljima;
- Bilo bi veoma poželjno da u Republici Srpskoj počne raditi specijalizirana stomatološka ordinacija za djecu s posebnim potrebama.

3.2.2. Savezi u Republici Srpskoj

U razgovoru s predstavnicima **Saveza gluhih i nagluhih Republike Srpske** istraživačkom timu Institucije prezentirani su svi problemi s kojima se suočavaju osobe s ovom vrstom invaliditeta, koji su brojni, ali se mogu sumirati na sljedeći način:

- Zakon o upotrebi znakovnog jezika u Bosni i Hercegovini usvojen je u Parlamentarnoj skupštini BiH u septembru 2009. godine, ali ga entiteti i Brčko Distrikt BiH nisu usvojili, pa se u praksi ne primjenjuje, a što se uveliko odražava na gluhe osobe. Gluhe osobe ne mogu da ostvaruju svoja prava bez znakovnog jezika koji se ne uči u školama, ni u redovnim ni u specijalnim. Istraživačkom timu ukazano je da su kao savez predložili Ministarstvu prosvjete i kulture RS-a da realizira projekat osposobljavanja nastavnog osoblja za korištenje znakovnog jezika, ali nisu naišli na njihovo razumijevanje, iako su imali sve tehničke i personalne potencijale.
- Djeca sa oštećenjem sluha, prema evidenciji Saveza gluhih i nagluhih RS-a, završavaju specijalne škole u Banjoj Luci, Tuzli i Sarajevu, ili u gradovima u Srbiji (Zemun, Novi Sad, Kragujevac) i Hrvatskoj (Zagreb). Primjera radi, roditelji djece oštećenog sluha iz Bijeljine preferiraju specijalnu školu u Zemunu zbog blizine grada ili u Kragujevcu zbog toga što je sve besplatno. U Banjoj Luci postoji škola za djecu oštećenog sluha, ali nije organiziran internatski smještaj, već se djeca smještaju u porodice koje o njima brinu dok se školuju. Drugim riječima, roditelji se moraju seliti ili dijete dati nekome na brigu dok se školuje, što je prilično traumatično iskustvo i za dijete i za roditelje.
- Rehabilitacija sluha i govora mora se, ističu u Savezu, započeti već u drugoj godini, a to je moguće uraditi jedino u većim gradovima Bosne i Hercegovine. Nedostatak stručnog kadra i opremljenih kabineta za ovu vrstu zdravstvenog tretmana je veliki problem za populaciju gluhe djece. Imajući u vidu značaj pravovremenog rehabilitacionog tretmana, Savez gluhih i nagluhih RS-a oformio je kabinet za rehabilitaciju sluha i govora, u čemu je ogromnu pomoć pružila međunarodna zajednica. Kabinet je smješten u prostorijama Saveza gluhih, a stručne usluge pruža surdopedagog koji dolazi iz Novog Sada (R Srbija). Na ovaj način, kako su istakli, uspjeli su jednom broju djece učiniti dostupnim usluge rehabilitacije sluha i govora, ali smatraju da je potreba za ovom vrstom usluga prioritetni i za druge krajeve BiH.
- Slušni aparati se djeci do 15. godine daju besplatno, ali su lošeg kvaliteta. Popravke plaćaju sami. Djeca starija od 15 godina sama plaćaju slušne aparate, s tim da Fond zdravstvenog osiguranja učestvuje sa oko 400 KM, a cijena jednog aparata solidnog kvaliteta je oko 2.000 KM.
- Nastavno osoblje u redovnim školama nije obučeno za rad s gluhom i nagluhom djecom, a nije ni zainteresirano da se pripremi. Savez gluhih je nudio edukacije i programe osposobljavanja za znakovni jezik sudovima, matičnim uredima, školama ali niko nije prihvatio. Svjesni su da malo truda treba uložiti kako bi pristup bio adekvatan i u interesu djeteta i odrasle osobe koja ne čuje i zato žele da ulože svoja sredstva i stručne ljude.
- Zapošljavanje, nakon završetka obrazovanja, jeste problem jer se školuju za neatraktivna zanimanja koja ne prate aktuelni trenutak. Potrebno je opismeniti djecu, ali ih naučiti i da koriste računare.

U Savezu slijepih i slabovidnih RS-a tokom razgovora sa istraživačkim timom Institucije ombudsmena identificirani su sljedeći problemi s kojima se suočavaju djeca oštećenog vida:

- Rani tiflološki tretman djece je nedovoljno pravno, a samim tim i praktično uređen. Djeca i roditelji nemaju adekvatnu podršku, a neophodno je s njom započeti već u uzrastu od treće godine i kontinuirano je primjenjivati do djetetove šeste godine. Problem je veći samim tim što nema dovoljno defektologa tifloga na tržištu rada.
- Zdravstvena zaštita na samom početku nije adekvatna jer pedijatri nisu dodatno osposobljeni za intervencije kod slijepog djeteta.
- Zakonskim propisima je prilično dobro uređena oblast inkluzije za slijepu djecu koji se, nažalost, ne primjenjuju u praksi. Slijepa i slabovidna djeca se, za sada, uglavnom školuju u specijalnim školama u BiH i regionu, a u redovne škole se uključuju kasnije jer škole nisu ni kadrovski, ni materijalno spremne za njih. Osim toga, fizički pristup školi je otežan, ne prilagođavaju se ulazi, prostorije, toaleti u školama. Nema kabineta opremljenih za slijepe, kao ni didaktičkih sredstava.
- Ne radi se na osposobljavanju nastavnog kadra za rad sa slijepom djecom. Zavod za slijepa i slabovidna lica „Budućnost“ u Derventi trebalo bi da bude biti neka vrsta specijaliziranog (resornog) centra za ovu vrstu obuke, jer ima potrebnu opremu i stručan kadar koji bi svojim znanjem mogao biti od koristi.
- Nedovoljno se radi na školovanju djece za aktuelna zanimanja, koja im mogu omogućiti zapošljavanje. Primjera radi, djeca se još školuju za poslove na telefonskim centralama koje su prevaziđene i povučene iz upotrebe, a zato ostaju na biroima nezaposlena, a nemaju mogućnosti da se upišu na fakultete jer su završila III. stepen srednje škole.
- Potrebno je da 10-12% sredstava iz budžeta ide na socijalna davanja da bi se kompenzirao tjelesni nedostatak. Iznos od 70% prosječne neto plaće za prošlu godinu bio bi minimum za kompenzaciju, što je oko 550 KM. A sada dobivaju 41 KM tuđe pomoći i njege (a trebalo bi se vezati za 30% prosječne neto plaće). Čak se ni tih 41 KM mjesečno ne isplaćuje redovno, jer su vezani za općinske budžete, a pojedine općine nemaju novca za socijalne kategorije.

Na sastanku s predstavnicima **Saveza paraplegičara RS-a** identificirani su sljedeći problemi:

- Iako je Pravilnik o uklanjanju arhitektonskih barijera usvojen, škole (ni druge državne institucije) još nisu prilagodile svoj prostor ovoj kategoriji djece.
- Imaju problem s prijevozom djece do centara u kojima se školuju, naprimjer do centra „Zaštiti me“ u Banjoj Luci nisu uspjeli dobiti potrebna sredstva, pa se privatno snalaze.
- Problem personalne asistencije je veliki; Centar za socijalni rad nema novca za ovu uslugu a nekad se ove situacije mogu premostiti boljom organizacijom u školi (primjera radi, radnica u školi može pomoći djetetu pri odlasku u odjeljenje, toalet i sl.). Dalje, studenti medicine, defektologije i sličnih fakulteta ili srednjoškolci u medicinskim školama mogli bi obavljati redovnu praksu pružajući usluge personalne asistencije u školama, vrtićima i zajednici uopće.
- Fond zdravstvenog osiguranja Republike Srpske umnogome ograničava prava osoba s tjelesnim oštećenjima na ortopedska pomagala. Ne poštuju propisane procedure već postavljaju svoja interna pravila. Procedura dobivanja ortopedskih pomagala je komplicirana, a saradnja s komisijom za dodjelu pomagala loša. Komisija nema razumijevanja za situaciju u kojoj se nalaze osobe s tjelesnim oštećenjem; dodjeljuju im, naprimjer, dekubitorne jastuke lošeg kvaliteta koji pucaju i koji se ne mogu zamijeniti dok ne isteknu propisane tri godine. A ako su aktivni, što im se savjetuje, uključeni u sport, onda je neminovno pucanje ovih pomagala.
- Djeca do 15. godine dobivaju besplatno invalidska kolica, ali lošeg kvaliteta. Popravke plaća korisnik. Djeca do 15. godine imaju pravo na besplatne pelene, a nakon toga na ureter. Međutim, potrebno je djeci već nakon 10. godine omogućiti da dobiju i kateter besplatno jer u tom uzrastu

ulaze u pubertet, mogu se obučiti da sami stave kateter i time bi i njihovo samopouzdanje bilo veće.

- Zavod za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju „Dr. Miroslav Zotović“ je, pored primarnog medicinsko-rehabilitacionog karaktera, organiziran i kao obrazovno-socijalna ustanova za djecu s tjelesnim oštećenjem koja žive van Banje Luke, i pruža i usluge medicinsko rehabilitacijskog karaktera, ali je potisnuo druge medicinske centre slične namjene, prvenstveno banje koje su također kvalitetne. Primjera radi, zapostavljene su kvalitetne banje poput Kulaša kod Laktaša, Mlječanice, Dvorova, Teslića i sl. Fond zdravstvenog osiguranja daje uputstvo samo za Zavod „Dr. Miroslav Zotović“, a zašto ne bi i druge banje bile na ponudi Fonda?
- Kod dugotrajnog bolničkog liječenja djece ne organizira se program nadoknade propuštenih časova u školi; djeca moraju izlaziti na vanredne ispite ili gubiti godinu u školi zbog obaveze liječenja.
- Djeca paraplegičari su najčešće iz socijalno-ekonomski lošije stojećih porodica, pa nemaju dovoljno novca za školski pribor i udžbenike. Prema mišljenju predstavnika Saveza paraplegičara RS-a, bilo bi jako korisno organizirati akciju dodjele besplatnih udžbenika i školskog pribora djeci - to ne moraju biti novi, mogu biti i polovni udžbenici.
- Resorna ministarstva, kao ni lokalna zajednica, ne izdvajaju dovoljno za animiranje ove populacije sportom.

3.2.3. Udruženja roditelja djece s Downovim sindromom

Uspostavljen je kontakt s Udruženjem „Downov sindrom“ iz Banje Luke i Udruženjem „Život sa Downovim sindromom“ iz Sarajeva.

Predstavnica **Udruženja „Downov sindrom“ Banja Luka** ukazala je da postoji potreba za osnivanjem dnevnog centra za djecu s Downovim sindromom i sličnim intelektualnim smetnjama, u kojem bi se osobe osposobljavale za samostalan život, paviljoni sa stanovima za djecu i odrasle s Downovim sindromom koji su osposobljeni da tu samostalno žive ako žele. Udruženje je organizirano radi zaštite i interesa djece i roditelja djece koja imaju ovaj problem, jer nisu nailazili na razumijevanje i spremnost nadležnih da im pomognu. Istakli su da je edukacija roditelja veliki problem. Saradnja s roditeljima je otežana jer ne žele da „pokazuju“ svoju djecu. U Udruženju nisu zadovoljni ni postupkom kategorizacije, jer, kako ističu, vrlo često ocjenjivanje i razvrstavanje traje veoma kratko, a nakon 15 minuta promatranja djeteta izdaje se rješenje. Osim toga, djeca čekaju na pregled dugo u neuslovnim prostorijama, pa se neminovno dodatno unerveže, umore i uplaše. Kako smatraju, najčešće se kompletan postupak svede na prepisivanje nalaza datog u prethodnom rješenju. U manjim općinama roditelji i ne znaju za ovu proceduru. Predstavnica Udruženja istakla je da postoji problem sa stomatološkim intervencijama jer stomatolozi odbijaju da rade popravke zuba bez anestezije, što može izazvati druge posljedice kod osobe s Downovim sindromom. Također, ako se radi o težim intelektualnim smetnjama, neophodno je raditi u posebno opremljenim ordinacijama. Amniocenteza je skupa, ali jedino relevantna za otkrivanje genetskog deformiteta koji je u osnovi Downovog sindroma, te u tom pogledu ističu da bi bilo veoma poželjno da Fond zdravstvenog osiguranja snosi troškove amniocenteze, koje, ako žena nema adekvatnu uputnicu, mora snositi sama. Naime, uputnica se dobiva samo ako doktor ocijeni da bi bilo potrebno uraditi amniocentezu, a ako žena samoinicijativno to želi učiniti, troškove ovog medicinskog zahvata mora snositi sama.

Udruženje "Život s Downovim sindromom" iz Sarajeva ukazuje na sljedeće:

- Rano podržati porodicu i dijete nemoguće je bez uvezivanja i zdravstvenog, obrazovnog i socijalnog sektora. Ne postoji prva podrška, ne postoji tim u zdravstvenom sektoru koji će dati ključnu psihološku podršku u najtežem momentu za roditelja. Ako nemamo novaca da ih iznova gradimo, imamo timove porodične medicine koje trebamo educirati i osnažiti da mogu pružiti ovakvu vrstu podrške.
- Zdravstveni problemi su česti kod djece s Downovim sindromom (urođena srčana mana, problemi s probavnim organima, metabolički problemi...). U rješavanju ovih problema roditelj nailazi na određene barijere u smislu da nemamo medicinskih profesionalaca iz oblasti zdravstva koji će ozbiljnije pozabaviti ovim pitanjem.
- U pogledu toga da je zdravstvena zaštita osoba vezana za status „osobe s invaliditetom 90% i 100%“, postavlja se pitanje što sa osobama koje, po pravilniku o procjeni, nisu svrstane u ovu grupu. Nijedan kanton nije donio mjere kojim će riješiti ovaj problem na svom nivou. Neusklađenost zakonskih rješenja u FBiH za posljedicu ima teritorijalnu diskriminaciju osoba s invaliditetom, kao i diskriminaciju po osnovu uzroka nastanka invaliditeta.
- Zakonski okvir u FBiH omogućava uključivanje djece s Downovim sindromom u redovne škole. No, ne stavlja inkluzivno obrazovanje kao primarno, već kao moguće rješenje. To za posljedicu ima neozbiljnost ministarstava obrazovanja da škole i školski kolektiv (tehnički, materijalno i edukacijski) pripremi za dolazak djece s posebnim potrebama. Sva neophodna rješenja, kratkoročnu pomoć, dodatnu edukaciju nastavnika, vršnjaka i njihovih roditelja, zagovara i provodi nevladin sektor.
- Roditelj nema mogućnost da u sistemu dobije stručni tim koji će ga pratiti u predškolskom i školskom periodu. Škole su još uvijek sporadično otvorene za djecu s posebnim potrebama.
- Nedovoljno pripremljeni/osnaženi roditelji.
- Needuciranost nastavnog kadra za rad s djecom, praćen nedovoljnim brojem defektologa, logopeda, psihologa.
- Duboko ukorijenjene predrasude okoline a odnose se na stav da djeca s invaliditetom predstavljaju opasnost za njihove vršnjake.
- Program profesionalne orijentacije koji bi omogućavao njihovo zapošljavanje na otvorenom tržištu rada ne provodi se na adekvatan način što za posljedicu ima i da prelazak iz osnovne u srednju školu predstavlja pravu traumu.
- Samostalno uključivanje djece s Downovim sindromom u sportske i kulturne klubove još nailazi na ogromne barijere. Nosioci ovih klubova odustaju i ne žele raditi s djecom. Javne ustanove - kulturni centri također se opiru ovoj ideji.

3.2.4. Udruženja roditelja djece s teškoćama

Istraživački tim Institucije obavio je razgovore s predstavnicima Udruženja „Susret“ iz Čitluka, Udruženja roditelja, omladine i djece s posebnim potrebama iz Konjica, te Udruženjem roditelja i djece s posebnim potrebama iz Trebinja. Saznanja ukazuju na sljedeće:

- Nedovoljna educiranost roditelja i potreba za podizanjem svijesti društva kako bi ova djeca kao i sva druga bila uključena u društvo. Primijećeno je da roditelji nisu dovoljno realni da bi prihvatili situaciju, a najveće teškoće javljaju se u radu s visokoobrazovanim roditeljima.
- Rad komisija za kategorizaciju i komisija za ocjenu invalidnosti nerijetko se sastoji od neadekvatnih stručnih osoba, te se samim činom kategorizacije ne definira ništa drugačije nego što ukazuje i sam medicinski nalaz. Proces kategorizacije traje nedovoljno i potrebno je napraviti listu praćenja na osnovu koje bi se djeci omogućila duža i adekvatnija opservacija. Ipak, na taj način djeca i njihovi roditelji ostvaruju prava. Stepenn invalidnosti djece ocjenjuje se zajedno sa osobama koje su stekle invalidnost u toku radnog vijeka, pa tako i ova djeca podliježu reviziji što je apsurdno jer iziskuje dodatne troškove i napor za djecu i roditelje.
- Mjesečne novčane naknade propisane zakonom, a koje isplaćuje lokalna zajednica, ne isplaćuju se redovno za sve općine.
- Istaknut je problem pri ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu uslijed geografske udaljenosti tercijarnog sektora. Također, jedan dio lijekova koje djeca koriste ne nalaze se na esencijalnoj listi tako da ih roditelji moraju sami plaćati.
- Dijagnostika i kategorizacija bi trebale spadati u odgovornosti zdravstva, ali se istovremeno domovi zdravlja, odnosno službe za predškolsku djecu ne dotiču ovog domena zbog vlastite nemotiviranosti i nedovoljne educiranosti.
- Neophodno je djecu uključiti u društvo i učiniti ih „vidljivima“. Navodi se primjer porodice koja ima dvoje mentalno zaostale djece, a koja ne podliježu nikakvom rehabilitacionom i zdravstvenom tretmanu.
- Postoji potreba za uspostavljanjem ustanova poluotvorenog tipa za zbrinjavanje djece s teškim poteškoćama, u vidu „stanovanja uz podršku“, s ciljem očuvanja psihičkog zdravlja roditelja.

3.2.5. Savez organizacija za podršku osobama s intelektualnim teškoćama FBiH „Sumero“

U obavljenom razgovoru istraživačkog tima Institucije ombudsmena s predstavnicima Saveza, saznali smo da je Savez formalno uspostavljen 2000. godine, da ima 30 članica organizacija širom Federacije BiH, od kojih veliki broj obuhvata djecu i omladinu s posebnim potrebama. Funkcioniraju kroz stalna lobiranja, davanje znanja i vještina i treninzima svojim organizacijama članicama, te kroz pilot projekte, nakon što budu prihvaćeni u lokalnim zajednicama, ostaju u radu udruženja na nivou te zajednice. Sumero je pokrenuo projekat „Standardi procjene invaliditeta u Bosni i Hercegovini“, koji je razvila Svjetska zdravstvena organizacija, a koji ima za cilj da se procjena invaliditeta bazira na socijalnoj uključenosti. Trenutno su u procesu izrade standarda, i to na bazi pozitivnih iskustava evropskih zemalja (dosad su imali radionice o austrijskim i italijanskim modelima) prilagođenih BiH. Broj osoba koje bi imale indirektnu korist od ovog projekta je 30.000 u Federaciji BiH i 15.000 u RS-u. Mišljenja su da kategorizacija u BiH (u formi ad hoc komisija i kratkih pregleda medicinske dokumentacije) itekako može da ošteti djecu s intelektualnim smetnjama, više nego djecu s fizičkim smetnjama. Kategorizacija treba da obuhvata rano otkrivanje i stalno praćenje djeteta, kako bi se ustanovile njegove potrebe, te bi se trebala više bazirati na socijalnom, nego na medicinskom aspektu. Problem s kojim se suočavaju je da roditelji ne prihvataju stvarnost s jedne strane, i s druge strane, predrasude roditelja u smislu da njihovo dijete ne može ništa da uradi. Osim toga, prisutne su predrasude lokalne zajednice koje, iako deklarativno podržavaju afirmaciju ove kategorije djece, i dalje ne žele narušavati svoju reputaciju, pravdajući se agresivnošću i nekim karakteristikama osoba s intelektualnim teškoćama. Različiti su sistemi podrške Bosni i Hercegovini, prvenstveno zbog decentraliziranog uređenja BiH, pa tako imamo

različitih primjera u praksi i zakonskih rješenja. S druge strane, izrađene su politike obrazovanja, kao i mnoge druge politike na nivou Bosne i Hercegovine, ali iako predstavljaju sveobuhvatan dokument, nisu uslijedili adekvatni akcioni planovi kako bi služili korisnicima.

3.3. STANJE U USTANOVAMA ZA ZBRINJAVANJE MENTALNO INVALIDNIH OSOBA⁵⁸

Institucija ombudsmena je u toku 2009. godine obišla ustanove za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba u BiH, što je rezultiralo izradom Specijalnog izvještaja o stanju u ustanovama za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba u BiH⁵⁹. Tad zatečeno stanje koje se odražavalo na kvalitet zbrinjavanja i brige o korisnicima u ustanovama bili su razlog izdavanja preporuka ombudsmena BiH s ciljem unapređenja stanja i osiguravanju uživanja osnovnih ljudskih prava mentalno invalidnih osoba. Izvještajem su obuhvaćene četiri ustanove⁶⁰ čiji su korisnici djeca. Za potrebe ovog izvještaja tri ustanove su dostavile svoje izvještaje o današnjem stanju. Naime, na zadovoljstvo svih, došlo je do pozitivnih pomaka u ustanovama.

U Domu za djecu i omladinu, Prijedor, renovirana su dva odjeljenja i osiguran novi namještaj za korisnike. Navode saradnju s NVO „Čisto srce“, Prijedor, s kojom organiziraju radionice s ciljem socijalizacije i komunikacije korisnika i okoline.

Zavod za zaštitu ženske djece i omladine, Višegrad, organizirao je igraonicu u kojoj se, prema mogućnosti djece, realizira program za odgoj i obrazovanje osoba s umjerenom i teškom mentalnom zaostalosti. U rad s djecom uključen je multidisciplinarni tim, a igraonica je opremljena odgovarajućom didaktičkom opremom. Posebnu pažnju posvetili su prilagođavanju interijera Zavoda u kojem borave djeca, a za vrijeme sunčanih dana djeca borave u dvorištu. U toku 2010. godine intenzivirali su saradnju s porodicama korisnika te centrima za socijalni rad, što je rezultiralo kontinuiranim kontaktima sa svim roditeljima i srodnicima smještene djece, te je u junu 2010. godine prvi put održan rodbinski sastanak. Također, zaposlen je veći broj radnika različitog profila, uspostavljena veb-stranica Zavoda, te donesen Kodeks ponašanja dostavljen na uvid svim zaposlenicima. Iz budžeta Vlade RS-a Zavodu su odobrena sredstva za sufinansiranje obrazovno-odgojnog rada, subvencija nabavke goriva za zagrijavanje, sredstva za adaptaciju građevinskih objekata, kao i sredstva za nabavku kombija za prijevoz korisnika.

Od posjete Zavodu za zbrinjavanje mentalno invalidne djece i omladine, Pazarić, došlo je do niza pozitivnih pomaka. Imenovanjem novog direktora Zavoda poboljšani su uslovi rada, a posebna pažnja usmjerena je na razvijanje međuljudskih odnosa, unapređenje uslova stanovanja te stručni tretman korisnika. Izgrađena je još jedna stambena jedinica za zbrinjavanje osoba s posebnim potrebama, a unutrašnji i vanjski prostori cijelog Zavoda renovirani. U dvorištu je oformljen mini ZOO vrt u kojem brigu o životinjama vode korisnici uz podršku zaposlenika. Urađena je interna sistematizacija u skladu s potrebama ustanove, te angažiran znatan broj stručnih saradnika različitih profila. Ipak, veći broj primljen je na određeno vrijeme, s obzirom na to da resorno ministarstvo nije ozakonilo nove standarde i normative u oblasti socijalne zaštite. Osigurana je adekvatna oprema za rad, zaštitna odjeća i obuća za zaposlenika, te smanjen broj djece u grupi. Značajno je unaprijeđena socijalizacija korisnika kroz učestalije jednodnevne izlete u lokalnu zajednicu, te sedmodnevna ljetovanja na moru.

⁵⁸ Komparacija sa zatečenim stanjem pri istraživanju Institucije ombudsmena u septembru 2009. godine

⁵⁹ Vidjeti www.ombudsmen.gov.ba

⁶⁰ Zavod za zbrinjavanje mentalno invalidne djece i omladine, Pazarić; Dom za djecu i omladinu ometenu u razvoju, Prijedor; Zavod za zaštitu ženske djece i omladine, Višegrad

IV. KONSULTATIVNI SASTANCI S PREDSTAVNICIMA VLASTI

4.1. MINISTARSTVO ZDRAVLJA I SOCIJALNE ZAŠTITE RS-a

Razgovor u Ministarstvu zdravstva i socijalne zaštite uglavnom je bio baziran na novoočekivanom zakonu o socijalnoj zaštiti RS-a. Naime, u Republici Srpskoj se već duže vremena i stručna i šira javnost bave pitanjem novog zakona o socijalnoj zaštiti. Ombudsmeni BiH podržavaju i ohrabruju u nastojanjima i vladin i nevladin sektor u Republici Srpskoj da novi Zakon o socijalnoj zaštiti RS-a ugleda svjetlo dana, što će svakako doprinijeti i poboljšanju položaja djece u cijelosti, ali i djece s posebnim potrebama. U razgovoru smo saznali da se gotovo godinu dana pronalazi adekvatan način finansiranja, odnosno zakon je prošao formu prijedloga, a nije usvojen jer se traži način finansiranja. Resorno ministarstvo imalo je namjeru da rastereti lokalne zajednice – općine i gradove tako da se pojedina prava iz socijalne zaštite finansiraju iz budžeta Republike Srpske, te da ujednači finansiranje za osobe s invaliditetom na nivou entiteta, što se direktno tiče i dječije zaštite i prava djece s posebnim potrebama. Prema sadašnjim propisima, osobe koje ostvaruju prava iz socijalne zaštite, i to prava na novčanu pomoć i pravo na pomoć i njegu druge osobe, pravo koje ostvaruju djeca s posebnim potrebama, primaju novčane iznose od 41 KM. Sasvim je jasno da ovi novčani iznosi ne zadovoljavaju stvarne potrebe i troškove jednog djeteta s posebnim potrebama ili djeteta koje se nalazi u stanju socijalne potrebe. S tim da je i dodato da je zakonom propisano pravo na smještaj u ustanovu socijalne zaštite djetetu srednje teže i teško ili višestruko mentalno ometenom razvoju, djetetu oboljelom od autizma, i djetetu sa smetnjama u tjelesnom razvoju koje nema adekvatne uslove u svojoj porodici, sve dok traje potreba za tim oblikom zaštite. Uz to, zakon daje mogućnost općinama i gradovima da imaju tzv. proširena prava, odnosno da u zavisnosti od finansijskih mogućnosti korisnicima prava omogućе ostvarivanja prava u većoj i boljoj mjeri. Pored zakona ima još nekoliko bitnih segmenata za osobe s invaliditetom, kao što su ratifikacija i usvajanje konvencije za prava osoba s invaliditetom. Republika Srpska izradila je i usvojila Strategiju unapređenja društvenog položaja osoba s invaliditetom u Republici Srpskoj 2010.-2015. godine. Zakon o socijalnoj zaštiti je prilično restriktivan prema osobama s invaliditetom, ali planiraju uraditi iskorake u sistemima podrške i usluge.

4.2. MINISTARSTVO PROSVJETE I KULTURE RS-a

U Ministarstvu prosvjete i kulture RS-a pohvaljen je pristup Institucije ombudsmena i izražena punu podrška izradi Specijalnog izvještaja, jer je to način da se sagleda cjelokupna situacija, vidi gdje ima prostora za sinergijski efekat, te zajednički doprinese poboljšanju položaja i statusa djece s posebnim potrebama.

Istaknuto je da je ove školske godine uočen mnogo veći procenat djece s teškoćama u psihofizičkom razvoju nego prethodnih godina, a prema podacima koje su im dostavile škole. Odgojno-obrazovni rad s djecom i učenicima s posebnim obrazovnim potrebama organiziran je u redovnim i posebnim vrtićima, specijalnim ustanovama, specijalnim i inkluzivnim odjeljenjima redovnih škola. Naveden je primjer, značajan za inkluzivni princip obrazovanja, iz općine Bijeljina, gdje je škola predložila formiranje posebnog odjeljenja pri srednjoj školi, koji Skupština Općine nije usvojila.

Prema istraživanjima Republičkog pedagoškog zavoda, u toku prošle školske godine u 174 redovne škole u Republici Srpskoj bilo je upisano 108.026 učenika. Od ovog broja, 945 je razvrstanih (kategoriziranih) učenika s različitim smetnjama. Osim niza prednosti, u provođenju inkluzivne nastave u redovnim školama uočeni su problemi koji se odnose na nepotpunu ranu identifikaciju i rani tretman, nerazvijen timski pristup u tretmanu razvojnih problema djeteta, postojanje predrasuda i stereotipa, needuciranost postojećeg kadra, materijalno-tehničku neopremljenost škola, barijere (tehničke i socijalne), nepostojanje mehanizama za praćenje i evaluaciju.

Osim toga što škole nisu materijalno i tehnički osposobljene za prihvatanje ove djece, nastavnici nisu obučeni za rad, niti postoje adekvatni i prilagođeni nastavni planovi i programi za sve vrste teškoća kod djece. Republičkom pedagoškom zavodu RS-a predstavnici Ministarstva ukazali su da je neophodno razvijati nastavni plan i program za sve vrste invaliditeta. Od RPZ-a također imaju saglasnost za plaćanje mobilnih timova. Asistenta u nastavi za srednje obrazovanje smatraju prijeko potrebnim. U januaru 2010. godine donesena je Uredba o pedagoškim standardima, s jasnim naznakama da do januara 2012. godine sve škole treba kadrovski da se popune, te da sve škole koje imaju preko 16 odjeljenja obavezno moraju imati psihologa i socijalnog radnika, uključujući i logopeda za djecu sa smetnjama u govoru.

U Republici Srpskoj postoji 166 specijalnih odjeljenja pri školama, što smatraju veoma bitnim. Pored niza prednosti, u ovom slučaju djeca su bliža svojim porodicama i uključena su u školske aktivnosti zajedno s drugom djecom. Zakon o osnovnom obrazovanju prepoznao je ovu kategoriju djece, kao i potrebu postojanja stručne službe (saradnika). U ruralnim dijelovima, nažalost, škole ne mogu doći do specijaliziranih kadrova kada je u pitanju osnovno obrazovanje i prilagođavanje nastavnog plana i programa. Zasad, kao prijelazni period, najboljim rješenjem smatraju postojanje mobilnih timova. Veoma su zadovoljni zbog činjenice da su predškolski odgoj i obrazovanje sastavni dio jedinstvenog sistema odgoja i obrazovanja u RS-u, koji predstavlja osnovu cjeloživotnog učenja i cjelovitog razvoja djeteta i to od 2008. godine, usvajanjem Zakona o predškolskom vaspitanju i obrazovanju. Ministarstvo odobrava finansiranje asistenata za djecu s autizmom, a i procjena stručnjaka bila je da samo ta djeca imaju to pravo. Veoma mali broj djece je upisan u redovna odjeljenja. Vizija ovog Odjeljenja za osnovno obrazovanje jeste da škole imaju popunjene stručne službe. Prema važećim propisima, optimalan broj učenika u odjeljenjima za srednju školu je 24, a za osnovnu školu 30 učenika, a ako je u odjeljenju jedno dijete s posebnim potrebama, optimalan broj učenika se smanjuje za dva učenika, a ako su u razredu dva učenika s posebnim potrebama, optimalan broj učenika se smanjuje za četiri. Pored toga, izrađuju se individualni programi rada i namjera nadležnih jeste osnažiti stručne službe škole umjesto korištenja kapaciteta mobilnih timova. Mobilni timovi su samo prijelazno rješenje, koje traje poprilično dugo, s indicijama da će tako i ostati, barem još neko vrijeme.

Troškove smještaja u ustanove za djecu s posebnim potrebama snose jedinice lokalne uprave, dok troškove prijevoza, ako nije organiziran, roditeljima refundira ministarstvo ako je u pitanju osnovno obrazovanje, a za srednje lokalne općine. Primjer je samo općina Laktaši koja ima organiziran prijevoz.

Produženi boravak djece u osnovnim školama je budućnost osnovnih škola. Produženi boravak djece nije obaveza, a treba istaći i činjenicu da nemaju svi roditelji i sve škole uslove za organiziranje produženog boravka. Oko dvadesetak škola u Republici Srpskoj imaju produženi boravak, gdje materijalne troškove snosi općina, roditelji ishranu, a Ministarstvo osigurava plaće zaposlenih. Ovakav vid usluge se nije, prema mišljenju predstavnika Ministarstva, pokazao kao uspješan kada su u pitanju djeca s posebnim potrebama, jer je boravak za njih suviše dug i naporan.

Program edukacije nastavnog osoblja je u nadležnosti RPZ-a, kao njihove stručne institucije i postoji potreba za profesionalnim usavršavanjem nastavnika i drugih stručnjaka i ono ima dva pravca: pedagoški i rehabilitacioni, što zahtijeva dodatno finansiranje.

4.3. REPUBLIČKI PEDAGOŠKI ZAVOD REPUBLIKE SRPSKE

Istraživački tim Institucije ombudsmena obavio je razgovor i u Republičkom pedagoškom zavodu Republike Srpske i identificirao sljedeće probleme:

- Komisije za kategorizaciju/razvrstavanje, prema iznesenim mišljenjima, rade površno. Stručnjaci u komisijama nisu u dovoljnoj mjeri upućeni u novine koje su učinjene u obrazovnom sistemu, ne prate zakonske izmjene ni druge dokumente usvojene s ciljem adekvatne primjene inkluzije. Postoje razrađeni programi, koji su postavljeni i na veb-stranici Zavoda, ali ih oni, nažalost, ne čitaju, što ima za posledicu donošenje rješenja koja su nejasna, nepotpuna i koja otežavaju rad prosvjetnih radnika u školi ili u ustanovama. Preporuke u nalazima komisija su uglavnom nejasne, a nalaz je obavezujući i za Republički pedagoški zavod, i za školu. Neophodno bi bilo da se članovi komisije dodatno informiraju i educiraju o aktuelnostima u sferi obrazovanja. U vezi s tim škole bi trebalo da učestvuju u radu komisija za razvrstavanje, npr. pedagog ili psiholog škole, ili neka druga stručna osoba iz škole bi trebalo da bude u sastavu komisije, nešto poput promjenljivog člana koji bi bio dopuna stalnoj komisiji i pomogao da se razumiju razvojne mogućnosti djeteta. Time bi i djetetu sama situacija kategorizacije bila manje mučna i strana. Problem je to što stručne komisije ne primjenjuju univerzalni, na izvjestan način standardiziran paket mjernih instrumenata za procjenu psihotjelesnog statusa djeteta. U nekim rješenjima za kategorizaciju se mogu pročitati nalazi koji su urađeni primjenom prevaziđenih instrumenata, što sigurno nije u interesu djeteta. Pored toga, u praksi se javljaju brojni problemi, jer stručne komisije ne registriju epilepsiju, šećernu bolest i sl. kao kategorije s posebnim potrebama, jer se time svrstavaju u grupe građana kojim treba osigurati socijalnu pomoć u iznosu od 41 KM mjesečno. A to nije u redu, jer takvo dijete dođe u školu s porukom da mu nije potreban poseban tretman, što je daleko od stvarnosti. Ova djeca su, također, s posebnim potrebama jer su pod jakim lijekovima i promjenjivih su mogućnosti.
- Defektološki kadar nije adekvatno iskorišten, npr. oligofrenolozi moraju, uz logopede, biti u prednosti kada se radi s djecom s posebnim potrebama, a to se ne dešava. Trenutno je 12 škola u RS-u zaposlilo defektologe i vidan je pomak u realizaciji inkluzije. Najbolji primjer su OŠ „Vuk Karadžić“ i OŠ „Sveti Sava“ u Doboju u istom gradu.
- Pravilnik o djeci s posebnim potrebama nije jasno definirao asistentata u nastavi, jer se nameće pitanje da li je to asistent u nastavi ili personalni asistent, a samim tim da li je nadležnost iz oblasti socijalne zaštite ili obrazovanja. Mišljenje je da je to ipak personalni asistent, jer asistent u nastavi zahtijeva više rada na intelektualnim sposobnostima djeteta, a nije zadužen za njegu i brigu kako to zaista jeste. Najbolje rješenje predstavlja zapošljavanje defektologa u školama, a i osiguranje personalnog asistenta. Zapravo, u BiH nedostaje inkluzivne kulture, politike i prakse.

S predstavnicima Ministarstva obrazovanja i nauke i Ministarstva rada i socijalne politike u Vladi Federacije BiH nisu obavljani konsultativni sastanci, s obzirom na to da do dana objavljivanja Izvještaja Institucija ombudsmena nije dobila potvrdu i termine za njegovo održavanje.

V. ULOGA I POTREBE RODITELJA DJECE S POSEBNIM POTREBAMA

Učešće roditelja u postupku identifikacije, odnosno kategorizacije, kao i u čitavom odgoju i obrazovanju svog djeteta od najveće je važnosti. Roditelji su djetetovi prvi najinspirativniji učitelji, oni podržavaju socijalni i jezički razvoj djeteta, ali su najčešće osnovna i jedina odgojno-obrazovna institucija za djecu. Roditelj djeteta s posebnim potrebama prolazi kroz prilagodbeni proces na životne okolnosti i činjenicu da podiže dijete s teškoćama. Do izražaja dolazi unutrašnja snaga koju roditelji pronalaze i koja omogućava prilagodbu, ali i potreba da roditelji ne budu prepušteni sami sebi, već da im se pruže različiti oblici podrške.

U većini slučajeva, loš tretman počinje od samog rođenja djeteta s određenom teškoćom u razvoju. Pružaoci zdravstvenih usluga i socijalne zaštite ne nude adekvatne informacije o pravima i uslugama na koje djeca s intelektualnim i tjelesnim teškoćama i njihovi roditelji imaju pravo. Nedovoljno razvijen predškolski odgoj i obrazovanje, kao i činjenica da ne postoji takav vid usluge u svakoj lokalnoj zajednici, svakako doprinosi da djeca ne dobiju pomoć potrebnu od rane dobi.

Prema saznanjima dobivenim od samih roditelja, najteže je doći do informacija o raspoloživim uslugama za djecu. Najakutniji problem je to što su roditelji, nakon uspostavljanja dijagnoze, ponekad prepušteni sami sebi. Tako se roditelji istovremeno moraju suočiti s teškom dijagnozom i činjenicom da se nemaju kome obratiti za daljnju pomoć. Internet im je, ako ga uopće koriste, često jedini izvor informacija (i dezinformacija) o tome što se dešava s njihovim djetetom i kako mu mogu pomoći. Nakon potrage za prikladnim tretmanom za svoje dijete, nerijetko su roditelji prisiljeni privatno angažirati nedovoljno kvalificiranog terapeuta za specifičan rad s djetetom. Često posežu za skupim „alternativnim tretmanima“ koji imaju samo „placebo“, a nekad i negativan efekat. U tim pokušajima, ili, pak, potpunoj pasivnosti, prođe dob djeteta u kojem postoji mogućnost da se kvalitetnom ranom intervencijom značajno podigne nivo njegove funkcionalnosti i na taj način poboljša njegova perspektiva za uključenje u društvo, te inkluzivnu nastavu i osamostaljivanje. Iako se, na veliku radost roditelja djece teškoćama, inkluzivno obrazovanje uveliko propisuje, u biti je, za ogroman broj ove djece, onemogućeno. Osim dobre volje roditelja i ponekog nastavnika, u obrazovnom sistemu trenutno ne funkcionira ništa drugo što bi podržalo uspješno provođenje inkluzije⁶¹.

Roditelji su djeci prvi učitelji, a uloga zajednice, vladinih organizacija i zakonske regulative treba biti usmjerena na olakšavanje te njihove važne uloge na najbolji mogući način stvaranjem okruženja u kojem svako pojedino dijete može doseći svoj maksimum. Roditelji djece s teškoćama u razvoju mogu imati glavnu ulogu u njihovoj edukaciji ako im se to dozvoli i pruži adekvatna pomoć. Roditelji su ti koji omogućavaju djetetu prva iskustva i mogućnosti za razvoj i sve vrste učenja i upravo tako utiču na djetetov napredak u periodu školovanja. Roditelji žele aktivnije učestvovati s učiteljima i drugim stručnjacima pri razvoju optimalnih potencijala svoje djece s posebnim potrebama.

Partnerski odnos između roditelja djece s posebnim potrebama i stručnih saradnika neophodno je razvijati, uzimajući u obzir prava i dužnosti roditelja i stručnjaka. Roditelji su spremniji sarađivati sa stručnjacima ako mogu aktivno učestvovati u komunikaciji s njima, a stručnjaci se moraju potruditi da zajedno s roditeljima planiraju tretman djeteta i da se izražavaju jezikom koji roditelji razumiju. Nemaju svi roditelji iste potrebe, i svi su različiti shodno svojim sociokulturnim sredinama, stepenu obrazovanja, interesima, komunikacijskim sposobnostima, ali svim roditeljima tokom cijelog tretmana djeteta s posebnim potrebama neophodna je emocionalna i moralna podrška.

⁶¹ Prema dr. Nirvani Pištoljević, naučnici iz oblasti obrazovanja djece sa i bez teškoća u razvoju

Stoga je potrebno:

- ohrabriti roditelje, pružajući im informacije o raspoloživim programima i dostupnim ustanovama;
- omogućiti individualni i grupni rad s roditeljima što bi rezultiralo podizanjem samopouzdanja i kompetentnosti roditelja u odnosu na teškoće s kojima se dijete susreće;
- uspostaviti dobru saradnju roditelja i škole, odnosno stručnih saradnika, jer roditelj ne može puno postići bez podrške i razumijevanja stručnog osoblja, ali će se postići i više ako se osigura da roditelj s djetetom nastavi s radom i kod kuće;
- raditi na jačanju udjela zajednice koja mora i može dati svoj doprinos pri rješavanju mnogih pitanja iz oblasti zdravstva, socijalne zaštite i rehabilitacije.

VI. DJECA S POREMEĆAJEM U AUTISTIČNOM SPEKTRU

Prema zvaničnim podacima Svjetske zdravstvene organizacije i EU o učestalosti poremećaja u autističnom spektru⁶² (Autistic Spectrum Disorders-ASD), u BiH bi moglo biti 3500-22000 djece i odraslih sa ASD-om. Najnoviji svjetski izvještaji⁶³ ukazuju na to da bi ovaj broj mogao biti i veći i obuhvatiti gotovo 1% stanovništva. Procent se dodatno povećava ako uzmemo u obzir i druge razvojne poremećaje (ADHD, Down sindrom, itd.), kao i članove njihovih porodica, na čiji život ovi poremećaji također značajno utiču.

Autizam je jedan od pet pervazivnih razvojnih poremećaja⁶⁴ i javlja se u ranom djetinjstvu te traje do kraja života. Neki od znakova različitog ispoljavanja autizma su teškoće u druženju s drugom djecom, neprimjerenost smijanja ili smješkanja, prividna neosjetljivost na bol, eholalija⁶⁵, napadi gnjeva, nereagiranje na usmene naredbe i potreba da sve bude isto, problem s učenjem, počevši od ranog usvajanja osnovnih navika pa do sticanja apstraktnih znanja i socijalnih vještina, komunikacije, razumijevanja i prihvaćanja pravila i zahtjeva svakodnevnog života. Alarmantni znak, koji sve roditelje natjera da se zamisle, jeste izostanak, odnosno kašnjenje govora kod djeteta. Stručnjaci kažu da se autizam ne liječi, ali da se na probleme iz autističnog spektra može uticati pravovremenim postavljanjem dijagnoze, tretmanom, primjerenim postupcima i metodama kojima se djetetu može pomoći da se postepeno prilagodi svijetu oko sebe. Pristup otkrivanju i dijagnosticiranju tih poremećaja je timski, a najčešće sarađuju neuropedijatar, pedopsihijatar, klinički psiholog, defektolog, logoped, genetičar, a po potrebi i drugi specijalisti.

6.1. ANALIZA PROBLEMA

Pri izradi Izvještaja uspostavljeni su kontakti s Udruženjem URDOSA iz Tuzle, URDAS iz Sarajeva, te Udruženje roditelja djece s autizmom „Djeca svjetlosti“ iz Banje Luke. Vodeći se iskazima predstavnika

⁶² UNWHO 2003, EU 2005: 10-63 na 10.000 rođenih

⁶³ Izvješće Ministarstva zdravlja SAD, 2009: 1 od 110 djece ima ASD (muška 1 od 70, ženska 1 od 315)

⁶⁴ Poremećaji rane dječije dobi zahvataju više područja psihomotoričkog razvoja. Obilježeni su kvalitativnim nenormalnostima u socijalnim interakcijama, načinima komunikacije te ograničenim, ponavljajućim repertoarom zanimanja i aktivnosti koji variraju prema stepenu izraženosti

⁶⁵ Ponavljanje riječi ili fraza umjesto govora

navedenih udruženja nastojalo se napraviti sveobuhvatnu analizu problema. Razlog zbog kojeg je autizam dobio posebno mjesto u našem izvještaju jeste upravo činjenica da se o autizmu malo ili nimalo zna, a da Institucija sve češće dolazi u doticaj s kršenjem prava upravo te djece. Stoga podsjećamo na obaveze države utvrđene Konvencijom UN-a o pravima djeteta (1989.), Deklaracijom UN-a o pravima osoba s mentalnom retardacijom (1971.) i o pravima osoba s hendikepom (1975.), kao i Deklaracijom Evropskog parlamenta br. 3/96 o pravima osoba s autizmom, Strasbourg (1996.).

Proklamirane norme prava i zaštite od nasilja osoba s autizmom donesene su izvan naše zemlje, u okviru Međunarodne udruge za autizam Evrope (IAAE). Deklaracija o pravima osoba s autizmom, koje je donijelo Vijeća Evrope (Strasbourg, 1996.)⁶⁶ formalno i pravno obavezuje i našu državu, kao pridruženu članicu tog vijeća. Kako je navedeno u članu 18. Deklaracije, žrtva je osoba kojoj je pojedinačno ili grupno nanoseno zlo, uključujući fizičke i psihičke povrede, duševne patnje, ekonomski gubitak ili neprekidno uskraćivanje funkcionalnih prava, djelovanjem ili propustom koji ne predstavlja kršenje nacionalnih krivičnih zakona, nego međunarodnih normi zaštite ljudski prava. Gotovo svaka druga osoba u BiH trpi socijalnu isključenost⁶⁷, a u naročito teškom položaju visoke ili potpune ovisnosti o drugima su djeca i odrasli s poremećajima u razvoju. Kao odgovor na svakodnevna kršenja njihovih prava na zdravlje, razvoj, igru, obrazovanje i rad, Udruženje roditelja djece i odraslih u autističnom spektru (URDAS) je u 2009. promoviralo „Inicijativu za zaštitu osnovnih ljudskih prava djece i odraslih u autističnom spektru“.

Zbog nepostojanja medicinsko-pedagoško-socijalnog sistema usluga za osobe u autističnom spektru, njihova osnovna ljudska prava, prije svega pravo na zdravlje, pravo na obrazovanje i na rad, svakodnevno se krše. Podrška roditeljima i cijeloj porodici osobe s autizmom, također, izostaje. Tako su oni i njihove porodice potpuno prepušteni sami sebi, a šire okruženje najčešće ostaje pasivno i indiferentno.

U Bosni i Hercegovini ne postoji nijedan specijalizirani dijagnostički tim za autizam, nijedan klinički odjel za tretman poremećaja u ponašanju, nije sagrađen nijedan namjenski objekat za autistične osobe. Nužno je aktivirati razvojna savjetovališta s ciljem prevencije i ranog otkrivanja razvojnih onesposobljenja djece. Kada roditelji dobiju poziv da moraju redovno, svakih šest mjeseci, odvesti dijete na detaljan sistematski pregled, onda su povećane i šanse da se problem otkrije na vrijeme. Ova ideja je bila razmatrana jedno vrijeme, prema navodima predstavnika udruženja „Djeca svjetlosti“ iz Banje Luke, u Ministarstvu zdravlja i socijalne zaštite RS-a, ali se od ovog koncepta odustalo u Vladi RS-a zbog nedostatka novca. S druge strane, KBC Banja Luka pokrenuo je izradu dijagnostičkog protokola, ali se proces završava uspostavljanjem dijagnoze. Šta da radi roditelj koji ima dijete s dijagnozom autizma, kome da se obrati, gdje dalje da vodi dijete?

Nedopustivo je da nema empirijskih podataka kojima bi se potkrijepilo da je problem izražen u BiH. Svaki centar za socijalni rad morao bi imati ažuriranu statistiku o djeci s posebnim potrebama. Banja Luka to ima, ali ne i ostali centri iako imaju zakonsku obavezu da to rade. Npr. u banjalučkoj regiji je registrirano 33 autistične djece, a pretpostavka je da ih sigurno ima oko 500 (uzevši u obzir zabačena i ruralna područja). Problem je utoliko veći što porodice nisu ni svjesne kakav problem imaju, a vrlo mali broj ima dijagnozu. Broj djece s autizmom raste i koriste se procjene koje ukazuju da već sada na stotinu djece bez razvojnih ometenosti dolazi jedno s autizmom.

⁶⁶ Deklaracija Evropskog parlamenta broj 3/96 o pravima osoba s autizmom/ Strasbourg, 1996./

⁶⁷ Human Development Report on Social Exclusion in BiH, UNDP 2007

Najvažniji problemi s kojima se roditelji djece u autističnom spektru susreću od postavljanja dijagnoze do zrelog doba su:

- samo dvije ustanove vrše dijagnosticiranje (neuropsihijatrijske klinike u Sarajevu i Banjoj Luci)⁶⁸;
- proces postavljanja dijagnoze je stresan, kako za dijete, tako i za roditelje, a dijagnoza najčešće nedovoljno objašnjena;
- nepostojanje stručnog kadra za obavljanje sveobuhvatne procjene stanja i potreba osobe u autističnom spektru, izradu plana tretmana i njegovo provođenje;
- nepostojanje stručnog kadra za inkluzivno obrazovanje;
- personalni asistent ili asistent u nastavi – ispočetka su roditelji sami nalazili osobe za asistenciju u vrtiću i školi i plaćali ih. Dodatni problem je da npr. Ministarstvo prosvjete i kulture RS-a dodjeljuje asistenta samo za djecu s autizmom a odbija druge kategorije, recimo djecu sa Downovim sindromom i kombiniranim smetnjama;
- nepostojanje besplatnog prijevoza djece s fizičkim teškoćama, s obzirom na to da se veliki broj djece nalazi u ruralnim područjima;
- nepostojanje sistema podrške roditeljima kroz edukativne programe i savjetovanja;
- nepostojanje sistema identifikacije i monitoringa osoba s autizmom potencira opasnost da se djeca s autizmom izgube i povrijede;
- neobaviještenost šire populacije o autizmu čini svakodnevni kontakt porodice s vanjskim svijetom vrlo teškim;
- dešava se da roditelji kriju dijete s autizmom, pa ono nikako ne ide u školu, a da se niko ne poziva na odgovornost;
- neophodno je djecu s posebnim potrebama osposobiti za rad i zaposliti jer će tako i ona i država imati koristi. Primjer je saradnja Centra „Zaštiti me“ i privatnika u banjalučkoj regiji pa se djeca nakon školovanja zapošljavaju u pekarama i sl. Oni rade, država naplaćuje porez na njihov angažman i nema socijalnih potraživanja. Bitno je usmjeriti ih na nešto što ih interesira.

6.2. MOGUĆA RJEŠENJA

Jedini ispravan sistem brige za djecu je onaj koji je fleksibilan i oblikuje se prema potrebama svakog djeteta, uključujući i djecu s poremećajima u razvoju. Najvažnija inkluzija djeteta dešava se u njegovoj društvenoj sredini u svakodnevnom životu, a to će se postići samo kroz uspješan razvoj potencijala djeteta uz pomoć jedinstvenog, ali fluidnijeg sistema prilagođenog svakom djetetu pojedinačno. Za početak je neophodno povezati zdravstveno-obrazovno-socijalni sistem i uspostaviti njihovu funkcionalnost za djecu s poremećajima.

1. Neophodno je stvoriti jezgru stručnog kadra i prvi stručni interdisciplinarni tim koji bi obučavao nove stručne timove za rad s osobama u autističnom spektru širom Bosne i Hercegovine.
2. Stvaranje sistema za ranu detekciju, dijagnozu i intervenciju u okviru kojeg bi u centrima za ranu intervenciju bio planiran i podignut nivo funkcionalnosti djece s dijagnozom razvojnog

---

⁶⁸ Postoji velika razlika u broju dijagnosticiranih slučajeva i broju očekivanih slučajeva zbog nedovoljne informiranosti roditelja, nedovoljnog poznavanja poremećaja od strane pedijatarata i pedagoga koji se susreću s mogućim slučajevima, a ne znaju ih prepoznati, nedovoljnog broja ustanova za dijagnosticiranje, itd. Ipak, veliki porast u broju dijagnoza u odnosu na prijeratni period mogao bi se objasniti većom osvještenošću i spremnošću roditelja da traže stručnu pomoć, kao i manjim strahom od stigmatizacije.

poremećaja, ali i djece za koju samo postoji sumnja da bi ga mogli imati, djeca eventualno pripremljena za inkluziju, a roditeljima bi bila pružena edukacija i pomoć.

3. Neophodno je osnivanje centra za autizam, koji bi premošćivao prostor između dijagnoze i pune inkluzije. Njegov glavni program odnosio bi se na ranu detekciju i intervenciju u koju bi bili uključeni i dijete i roditelji. Centar bi također služio za organiziranje aktivnosti odraslih osoba s autizmom, vođenje baze podataka o populaciji u autističnom spektru, za praćenje i stručnu asistenciju u procesu inkluzije, kao i za podizanje svijesti društva o autizmu.
4. Osposobljavanje obrazovnog sistema za uspješnu inkluziju djece u autističnom spektru u redovnim vrtićima i školama.

Kako bi i BiH primjenjivala savremenije načine kod djece s razvojnim poremećajima, prof. dr. Nirvana Pištoljević, ekspert za autizam, ističe da želi pokrenuti prvu učionicu za djecu s autizmom i drugim razvojnim poremećajima u Zavodu za specijalno obrazovanje djece i omladine «Mjedenica» u Sarajevu, ali je neophodno da bh. vlasti pokažu interes za finansiranje ovog projekta. Na taj način bi Zavod dobio licencu i postao druga po redu CABAS škola u Evropi. Osobenost ovog modela jeste da se zasniva na školi kao velikoj piramidi u čijem centru stoji dijete, odnosno učenici s razvojnim poremećajima.

VII. SLUČAJEVI KRŠENJA PRAVA DJECE

Broj pojedinačnih žalbi izjavljenih Instituciji ombudsmena za ljudska prava BiH, Odjelu za praćenje prava djece, nije realni i stvarni pokazatelj o stanju prava djece s posebnim potrebama, ali ih, radi transparentnosti rada Institucije, iznosimo. U pitanju su specifični predmeti kojima se poklanja izuzetna pažnja i u radu na njima uvijek se rukovodimo time da ukoliko izmamimo osmijehe na licima djece ili roditelja, to će nam biti najveća satisfakcija i nagrada za napor koji činimo u svakodnevnom radu na praktičnoj primjeni Konvencije o pravima djeteta.

7.1. SLUČAJ DISKRIMINACIJE DJEČAKA

Roditelji maloljetnog trinaestogodišnjeg dječaka učinili su i dalje čine sve kako bi njihov sin dobio adekvatno i kvalitetno obrazovanje. U postupku istraživanja od strane Institucije ustanovljeno je da su vršene opservacije u Centru "Vladimir Nazor" u Sarajevu, gdje je nedvosmisleno utvrđeno da se radi o djetetu s posebnim potrebama koje treba nastaviti školovanje u redovnoj školi uz nadzor pedagoga asistenta, a zbog toga je uskoro uslijedilo osporavanje takvog načina izvođenja nastave od nadležnog Ministarstva prosvjete, nauke i sporta HNK-a, pravdajući se nedostatkom finansijskih sredstava. Takvim postupanjem nadležnih nije došlo do realizacije preporuke Centra "Vladimir Nadzor", ali je došlo do kršenja domaćih pozitivnih propisa i Konvencije o pravima djeteta, jer djetetu nije omogućena pomoć i asistencija stručne osobe koja će mu pomagati. Zbog ovih okolnosti, dječak nije počeo pohađati redovnu nastavu u 2009./2010. školskoj godini, a prethodno je resorno ministarstvo privremeno riješilo problem tako što su snosili troškove asistenta volontera (student-apsolvent pedagogije). Roditelji nisu dozvolili da njihovo dijete pohađa nastavu bez asistenta u nastavi kao stalnu pomoć dječaku, iako su u više

navrata ukazivali kako je dječak pokazao izuzetan napredak. Kako roditelji ističu, njihove molbe nisu bile dovoljne da se udovolji njihovim zahtjevima, već je zatražena dodatna kategorizacija, opet uz napomenu kako ne postoji mogućnost da se angažira asistent za rad s dječakom, zbog nedostatka finansijskih sredstava. U skladu sa Zakonom o zabrani diskriminacije⁶⁹, roditelji, kao zakonski zastupnici dječaka-tužioca, podnose tužbu protiv tuženog Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta HNK-a, radi utvrđivanja diskriminacije i kršenja prava na obrazovanje, a Općinski sud u Mostaru je 6.7.2010. donosi presudu kojom se utvrđuje da je tuženi diskriminirao tužioca na način da je povrijedio njegovo pravo na jednako postupanje u procesu obrazovanja, propustivši da se u nastavno-obrazovnom procesu preuzmu mjere inkluzije tužioca kao osobe s posebnim potrebama. U obrazloženju presude jasno je navedeno da je tuženi indirektno sve vrijeme tužioca upućivao da školovanje nastavi u specijaliziranim ustanovama za obrazovanje djece, bez obzira na to što su za vrijeme redovnog školovanja vršene redovne opservacije i dijagnostika, i svi zaključci nadležne i stručne službe upućivali su da dječak treba da nastavi školovanje u redovnoj školi i da su upitni, pa čak i nehumani bilo kakvi prijedlozi kategorizacije i promjene statusa dječaka, jer bi se samo zakompliciralo već složeno stanje. Dakle, sud je utvrdio da tuženi nije postupio u skladu s članom 1. Protokola 12, Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i slobodama, potom u skladu s odredbama Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju BiH i Pravilnikom o odgoju i obrazovanju djece s posebnim potrebama u osnovnim i srednjim školama HNK-a, a sud cijeni da je tuženi takvim ponašanjem, odnosno radnjama, dječaka posredno diskriminirao prema članu 3. stav 2. Zakona o zabrani diskriminacije BiH, jer inkluzivno školovanje djece s posebnim potrebama treba da bude pravilo, a ne izuzetak u obrazovnom procesu. Institucija ombudsmena je, u skladu sa Zakonom o zabrani diskriminacije BiH, bila uključena u samom postupku pred nadležnim sudom, a u toku je žalbeni postupak pred nadležnim drugostepenim sudom, jer su tuženi blagovremeno izjavili žalbu i Institucija će i dalje nadzirati kompletan slučaj.

7.2. SLUČAJ DJEČAKA OBOLELOG OD VEOMA RIJETKE BOLESTI

Teška materijalna situacija, roditelji nezaposleni, djetetu ustanovljena invalidnost od 80%, zbog održavanja zdravstvenog stanja stabilnim i podnošljivim potrebno je u kontinuitetu osigurati posebnu ishranu i lijekove i sredstva za odlazak ljekaru u Zagreb, što iziskuje velika materijalna sredstva. Tokom 2009. godine roditelji su dobivali novčanu pomoć od Zavoda zdravstvenog osiguranja ZHK, oko 800 KM mjesečno, čime su podnosioci žalbe bili zadovoljni. Međutim, u 2010. godini davanje je smanjeno na 200 KM, ali je uz intervenciju Institucije ombudsmena novčana pomoć povećana na 500 KM. Nadležno ministarstvo se u pismenoj formi pozvalo na odredbe Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom Federacije BiH⁷⁰, jer su tim zakonom osobama s invaliditetom manjim od 90% ukinuta prava na invalidninu i prava na pomoć i negu druge osobe, a u tu kategoriju se ubraja i dječak (80%). Imajući u vidu da u okviru Institucije radi specijalizirani Odjel za praćenje prava invalida, a i nadležnosti i mandat Institucije ombudsmena, u rješavanju ovog problema ombudsmeni su preduzeli odgovarajuće korake i mjere, detaljno opisane u Godišnjem izvještaju za 2009. godinu i istovremeno je parlamentarnim tijela u BiH ukazano na probleme invalida na koje su se navedene izmjene i dopune direktno reflektirane, a prema podacima iz medija u pitanju je oko 60.000 osoba.

⁶⁹ „Službeni glasnik BiH“, broj 59/09

⁷⁰ „Službene novine Federacije BiH“, broj 14/09

7.3. SLUČAJ DJEVOJČICE S TEŠKOĆAMA VIDA I UMJERENOM MENTALNOM RETARDACIJOM

Evidentno je da su porodice s oboljelom djecom prepuštene same sebi, odnosno često nemaju dovoljno društvene i državne podrške, te da često izostane sistemski i multidisciplinarni pristup bilo kojem od mnogobrojnih problema s kojima se susreću. Naime, u ovom konkretnom predmetu, otac djevojčice je ratni vojni invalid i, prema preporukama ljekara iz Zagreba, adekvatno i kvalitetno zbrinjavanje je moguće u Zagrebu, a za realizaciju te namjere roditelji su bili primorani da prodaju kuću i od Institucije ombudsmena zatražili su da im pomogne kako bi se kupoprodajni ugovor kod Zemljišno-knjižnog ureda pri Općinskom sudu uknjižio u smislu realizacije ugovora i isplate kupoprodajne cijene. Imajući u vidu da se radi o djevojčici, u njenom najboljem interesu, pozivajući se samo na Konvenciju o pravima djeteta, nadležnom sudu i Zemljišno-knjižnom uredu preporučeno je da se odmah preduzmu sve neophodne mjere kako bi se završilo s uknjižbom ugovora. Na radost roditelja, postupljeno je po preporuci i roditelji su omogućili svojoj djevojčici adekvatnu i kvalitetnu zdravstvenu zaštitu.

7.4. SLUČAJ AUTISTIČNOG DJEČAKA

Roditelji kao podnosioci žalbe, zahtijevaju pomoć Institucije ombudsmena, kod lokalne zajednice, kako bi se omogućilo dječaku, koji ne živi na području grada Banje Luke, da svakodnevno koristi usluge udruženja u tom gradu, jer u radu s defektologom-logopedom iz tog udruženja postiže dobre rezultate i roditelji su jako zadovoljni. Ali, ostaje problem nedostatka finansijskih sredstava jer dječak dva do tri puta sedmično putuje u Banju Luku, što iziskuje finansijska sredstva. Općina je spremna da pomogne, ali tako da koristi usluge organiziranog prijevoza do Centra "Zaštiti me" sa ostalom djecom, u terminu od 8.00 do 13.00 sati, što dječaku ne odgovara, jer je rad sa spomenutim defektologom-logopedom moguć samo u terminu od 10.00 do 17.00 sati u prostorijama Udruženja i to ne svakodnevno. Tzv. postupak istraživanja Institucije ombudsmena je u toku.

7.5. UDRUŽENJE RODITELJA I OSOBA S AUTIZMOM URDOSA IZ TUZLE

Udruženje URDOSA već duže vrijeme traži osnivanje centra za autizam u Tuzli, a ombudsmenima su ukazali na probleme s kojima se susreću autistična djeca i njihovi roditelji, ali i samo Udruženje. Udruženje, kao poseban problem, ističe nepostojanje kantonalne ustanove, edukaciono-rehabilitacionog karaktera, poput centra za autizam, koji bi obuhvatao službu za rano otkrivanje i uspostavljanje dijagnoze, za obrazovanje (predškolska i školska dob s adekvatnim planom i programom), za dnevni smještaj i profesionalnu rehabilitaciju odraslih s autizmom u raznim radionicama, za višednevni smještaj u slučaju bolesti roditelja, ambulantu sa specijaliziranim opremljenim vozilom i službu ili odjel za trajni smještaj djece-osoba s autizmom u slučaju smrti roditelja.

Udruženje već više godina lobira za osnivanje centra za autizam u Tuzli, ali se, prema njihovim navodima, sve svodi na obećanja ili "okretanje" glave. Tako su u aprilu ove godine održani sastanci s predstavnicima resornih ministarstava (obrazovanje i socijalne politike) Tuzlanskog kantona. Predstavnicima kantonalnog resornog ministarstva zdravlja nisu se odazvali, iako problem ima zdravstveni

aspekt, jer se ne radi rana dijagnostika, medicinsko osoblje je nedovoljno educirano u radu sa osobama s autizmom, često odbijaju saradnju (i fizički i verbalno), te su roditelji primorani da potraže medicinsku pomoć u privatnim zdravstvenim ordinacijama. Često se u praksi susreću primjeri kada uprava domova zdravlja i kliničkih centara, bolnica prvenstveno nema volje da promijeni i unaprijedi položaj ovih osoba. Specijalistički medicinski tretman gotovo da ne postoji i sve se svodi na propisivanju terapije. Autistima je potreban i poseban obrazovni tretman, a nemoguće je pronaći slučaj da se takva osoba zaposlila. Udruženje URDOSA je izradilo elaborat i projekat za centar za autizam, čak su pronađeni i neki sufinansijeri za dio novca, s tim da su svi spremni djelimično pomoći, ali se ipak radi o nedovoljnim sredstvima. Zatražena je pomoć naše institucije u lobiranju za osnivanje centra.

VIII. ZAPAŽANJA I ZABRINUTOSTI OMBUDSMENA

8.1. POZITIVNA ZAPAŽANJA

Predmeti kršenja i ugrožavanja prava djece koji su registrirani u Odjelu za praćenje prava djece pri Instituciji ombudsmena BiH, jasni su pokazatelji da je ostvarivanje dječijih prava uslovljeno nizom faktora: opće siromaštvo, nezaposlenost, političko uređenje, neobrazovanost, odsustvo statističkih podataka, adekvatnih razvojnih strategija itd. Neminovno se nameće zaključak da su problemi djece sa posebnim potrebama kumulativno, složeno pitanje socijalne i zdravstvene zaštite i svakako obrazovanja. S tim u vezi, sve nadležne institucije morale bi pratiti i zajednički rješavati ova pitanja, što najčešće nije slučaj. Nedovoljna edukacija roditelja i društva čine djecu „nevidljivom“, jer se mnoga nalaze u svojim domovima, prepuštena samo svojoj porodici. Neophodno je preduzeti korake radi podizanja svijesti društva kako bi ova djeca, kao i sva druga, bila uključena u društvo. Nažalost, predrasude okoline imaju za posledicu da se djeca najčešće izoliraju, bez mogućnosti socijalizacije i ostvarivanja osnovnih esencijalnih prava. Međutim, ono što apsolutno niko ne može osporiti i umanjiti značaj jeste način na koji se roditelji djece s posebnim potrebama i druge osobe, prvenstveno profesionalci, „snalaze“, u smislu da formiraju udruženja, s krajnjim ciljem da pomognu prvenstveno svojoj djeci, a potom i sami sebi. Nevjerovatno je koliko volje, energije, nade i entuzijazma ima u svakom kontaktu i radu s djecom i koliko se trude i nastoje izmijeniti stanje i svijest u društvu, pojedinačnim akcijama, aktivnostima, kampanjama i sl. Svakako da, uprkos brojnim željama i teškom radu, ne mogu sistemski rješavati probleme i svjesni su da im je potrebna podrška vlasti, te na brojne načine lobiraju kod nadležnih za bilo kakav vid podrške i saradnje. Ombudsmeni su prihvatili svoj dio odgovornosti i izradom ovog specijalnog izvještaja žele ukazati vlastima, ali i društvenoj javnosti na probleme djece s posebnim potrebama. Putem preporuka, ukazat ćemo predstavnicima izvršne vlasti, što je potrebno uraditi kako bi djeca ostvarivala svoja prava u skladu s domaćim i međunarodnim propisima.

Naime, ombudsmeni samo inzistiraju i zahtijevaju dosljednu primjenu zakona, jer su upravo predstavnici izvršne vlasti predstavljali članove radnih grupa koje su, kao stručna tijela, predlagali zakone zakonodavnoj vlasti. Kada neki zakon ugleda svjetlo dana, ili se konvencija ratificira, ne može se više postavljati pitanje da li je provođenje tog zakona moguće, jer je, danom stupanja na snagu, obaveza i države i pojedinca da te odredbe provodi, odnosno poštuje. Primjera radi, veoma često i neopravdano pojedini predstavnici predškolskih i školskih ustanova izražavaju svoje neslaganje s inkluzijom, ali je stav

ombudsmena da je to, ako i jeste nečiji lični stav i mišljenje, inkluzija djece s posebnim potrebama, ni u jednom momentu ne može biti dovedena u pitanje. Protivno je svim zakonskim, moralnim i etičkim principima da pojedinci samovoljno i na sve moguće načine „odbijaju“ da prime pojedino dijete sa smetnjama u redovnu nastavu, jer ne žele da se time bave „nauštrb potreba i znanja druge djece“, pravdajući se neznanjem, odsustvom materijalnih i ljudskih potencijala i slično. Dešava se da pojedini roditelji ne žele da njihova djeca dijele školske klupe s djecom koja imaju neki oblik invaliditeta ili smetnje u psihotjelesnom razvoju, što je sa aspekta prava nedopustivo, pored toga što nije u skladu sa zakonom. Svakako da postoje djeca koja ne mogu pohađati redovnu nastavu sa svojim vršnjacima, ali odluku o tomu da li će dijete pohađati redovitu školu donijet će liječnici specijalisti i druge stručne osobe, a ne nastavno ili rukovodeće osoblje redovne škole. Jedna od naših preporuka, upućena nosiocima izvršne vlasti, bit će upravo da u što većoj mjeri sarađuju s nevladinim sektorom. Jer, postoje brojni izvrsni primjeri i aktivnosti u praksi, koje treba promovirati i kad se ukaže mogućnost treba ih staviti pod nadzor bilo kojeg oblika vlasti (lokalna zajednica, kanton ili entitet), jer se na taj način omogućuje pružanje usluga u kontinuitetu i, svakako, obuhvata veći broj korisnika usluga.

8.2. GENERALNE ZABRINUTOSTI OMBUDSMENA

8.2.1 Problemi invalidnih osoba s refleksijom na prava djece s posebnim potrebama

Usvajanjem Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom⁷¹ u Federaciji BiH prava su izgubile sve osobe s invalidnošću manjom od 90%. Prema zasad nezvaničnim podacima, oko 60.000 osoba izgubilo je prava, a na probleme koje su uzrokovale navedene izmjene i dopune, ombudsmeni su Godišnjim izvještajem o svojim aktivnostima za 2009. godinu ukazali parlamentarnim tijelima. Ovom prilikom želimo ukazati da su izmjene i dopune u znatnoj mjeri pogoršale i položaj djece s posebnim potrebama, a problem svih kategorija invalidnih osoba u BiH također će biti predmet drugog specijalnog izvještaja Institucije ombudsmena, odnosno Odjela za praćenje prava invalida.

8.2.2 Proces kategorizacije/razvrstavanja

Kategorizaciju provodi komisija za kategorizaciju koja je dio centra za socijalni rad i općine, a koja se najčešće sastoji od psihologa, defektologa, socijalnog radnika i doktora medicine. Prije upisa u školu dijete mora donijeti zdravstveno uvjerenje izdato od doma zdravlja. Na početku školske godine, kada dijete biva upisano, prvih šest mjeseci provodi se proces identifikacije, koji ponekad podrazumijeva formiranje komisije za identifikaciju (uključuje i druge stručne osobe) samo u svrhu vršenja procjene djece. Obično se ova komisija sastoji od doktora medicine, školskog pedagoga, psihologa, defektologa i socijalnog radnika te logopeda. Ipak, nerijetko proces identifikacije provodi samo školski pedagog služeći se nizom testova koji su zastarjeli, te se razlikuju od škole do škole. Relevantne strane trebale bi raditi na razvijanju novih testova ili njihovom revidiranju, a moraju ih primjenjivati školski psiholozi koji su jedine stručne osobe za korištenje takvih testova. Ako se pri procesu identifikacije uoče odstupanja po parametrima koji se prate, pozivaju se roditelji i daje im se preporuka za daljnji proces kategorizacije od

⁷¹ "Službene novine FBiH", broj 14/09

strane komisije pri centru za socijalni rad. Stavovi prema kategorizaciji nisu jedinstveni, neki je hvale a drugi umanjuju njen značaj. Jedna od prednosti je ostvarivanje općih prava zahvaljujući kategorizaciji. Problema je svakako više. Odlučujući faktor o tome da li će dijete proći proces kategorizacije jeste volja i psihološka spremnost i pripremljenost roditelja, te je na njima odgovornost i odluka da stupe u kontakt sa centrom za socijalni rad, a po preporuci školskog pedagoga, učitelja ili mobilnog tima. Stigmatizacija i finansijski troškovi osnovna su prepreka, kojoj dodatno doprinosi diskriminacija u zajednici i otpor roditelja da priznaju da njihovo dijete ima određeni problem. Nepostojanje komisije za kategorizaciju u blizini škole je razlog da djeca čekaju duži vremenski period da bi bila kategorizirana, a premalo vremena planiranog za proces kategorizacije nedovoljno je da se istinski procijene djetetove sposobnosti i teškoće. Opservacija ponašanja djeteta se ne vrši u vrtiću, školi, porodici i sl. kada se ono razvrstava u određenu kategoriju. U Federaciji BiH došlo je do izmjene zakona u dijelu koji tretira pravo na invalidninu i djeca nisu izuzeta. Također, zakonom je predviđeno osnivanje centra za opservaciju i dijagnostiku, koji još uvijek nije zaživio. Svakako je problem i smještanje djece u mali broj kategorija, pa je tako kategorija djece "s višestrukim smetnjama" kategorija u koju djeca s različitim teškoćama bivaju smješтана. Na kraju, potrebno je istaći da postupak kategorizacije koji provodi tim u ime centra za socijalni rad ne treba biti završni korak u procesu procjene djece, te je potrebno rekategorizirati svako dijete. Nažalost, centar za socijalni rad ne provodi proces rekategorizacije, te ponovna procjena potreba i sposobnosti djeteta nije česta.

8.2.3 Problemi inkluzije u praksi

U najvećem broju škola nisu osigurani uslovi za nesmetan pristup i rad s djecom sa psihotjelesnim razvojnim invaliditetom. Prostor je još uvijek skućen, neprilagođen djeci koja imaju problema s kretanjem, toaleti su neprilagođeni djeci u invalidskim kolicima i djeci svrstanoj u druge kategorije invalidnosti, ne ugrađuju se liftovi jer su preskupi za škole, tako da rampe ostaju jedina moguća varijanta prilagođavanja školskog prostora djeci s razvojnim oštećenjima. Razlog za ovakvu situaciju jeste činjenica da sredstva za ove aktivnosti često nedostaju pa se koči njihova realizacija. Ne postoje podzakonski akti kojima se bliže propisuju uslovi prostora, opreme, udžbenika i nastavnih učila za ostvarivanje planova i programa u redovnim osnovnim školama za učenike određene vrste i stepena ometenosti. Redovne osnovne škole često ne uzimaju u obzir posebne potrebe ovih učenika u smislu opreme i nastavnih učila (npr. mašine za obučavanje Brajevom pismu, vibracioni stolovi za gluhe i nagluhe, sobe za senzornu stimulaciju za višestruko ometene učenike i sl.). Djeca s posebnim obrazovnim potrebama u osnovnim i srednjim školama se obrazuju se prema individualnim planovima koji su prilagođeni stepenu oštećenja djeteta i njegovim očuvanim intelektualnim, fizičkim i socijalnim kapacitetima. Ministarstvo prosvjete i kulture RS-a izradilo je Nastavni plan i program za djecu s posebnim potrebama koji ima za cilj prilagodbu nastavnog procesa djeci s teškoćama u učenju. Ovaj NPIP treba da bude fleksibilan što će ga činiti primjenjivim, kako u redovnim, tako i u specijalnim školama. Istovremeno treba da služi i kao osnova za izradu individualnih programa nastavnog i rehabilitacionog rada, prilagođenog individualnim karakteristikama i odgojno-obrazovnim potrebama svakog učenika. Pored smanjenog broja i obima nastavnih jedinica iz pojedinih predmeta, ova djeca nemaju obavezu pohađanja nastave iz stranih jezika. U skladu s tim, predviđeno je da ona pohađaju više sati praktične nastave, odnosno sati sticanja nekih manuelnih vještina. Značaj prilagodbe nastavnog plana i programa ogleda se i u tome da on predviđa da nastava za djecu s teškoćama u razvoju ne traje duže od četiri sata, dok u razredima druge i treće trijade devetogodišnjeg školovanja traje i do šest sati. Međutim, u praksi se ovaj prilagođeni nastavni plan i program poštuje samo djelimično i u malom obimu. Prilagodbene nastavne planove i programe izrađuje

Republički pedagoški zavod a u praksi ih razvija nastavno osoblje u saradnji s defektolozima stalno zaposlenim u školama, što je rijetkost, ili angažiranim u mobilnim timovima, što je češće. Nastavno osoblje nije dovoljno osposobljeno za ovaj proces, niti je motivirano jer nema nikakve olakšavajuće okolnosti koje bi ga stimulirale da radi s djecom koja imaju razvojnih oštećenja. U redovnim školama nalazi se veliki broj učenika sa smetnjama u razvoju, kao što su: učenici s graničnim stepenom intelektualnih sposobnosti, s teškoćama u receptivnom i ekspresivnom govoru, blaže tjelesno invalidna, hronično oboljela, hiperaktivna, hipoaktivna, djeca s emocionalnim smetnjama, djeca s poremećajima u ponašanju, djeca iz socijalno nerazvijenih sredina. Za sve ove učenike, uglavnom, se ne rade dodatni programi.

U pripremi ovog specijalnog izvještaja, osim informacija dobivenih od znalaca u ministarstvima obrazovanja, prosvjetno-pedagoškim zavodima, centrima za djecu s posebnim potrebama i specijalnim i redovnim školama, koristili smo i saznanja nevladinog sektora, posebno udruženja građana, registriranih za rad i zaštitu osoba s posebnim potrebama. Jedan od ključnih problema procesa inkluzije, prema mišljenju predstavnika udruženja građana usmjerenih na zaštitu osoba (i djece) sa psihotjelesnim invaliditetom, jeste nedovoljna profesionalna podrška nastavnom osoblju u školama. Veliki broj osnovnih i srednjih škola nema zaposlene defektologe i logopede, iako zakonska osnova nalaže angažiranje ovih kadrova u sistemu stručnih timova škola. Ministarstvo prosvjete i kulture RS-a, nadležno za stvaranje preduslova za dosljednu primjenu Pravilnika o vaspitanju i obrazovanju djece s posebnim obrazovnim potrebama u osnovnim i srednjim školama u RS-a, zbog nedostatka adekvatnog stručnog kadra u osnovnim školama, imenovalo je određeni broj mobilnih stručnih timova.

Prema podacima Republičkog pedagoškog zavoda RS-a, za školsku 2008./2009. godinu⁷² od 174 osnovne škole samo osam je imalo zaposlenog stručnog saradnika defektologa, koji je pored pedagoga zadužen za rad s djecom s posebnim obrazovnim potrebama. Nastavno osoblje se, u većini situacija, ne osjeća dovoljno kompetentnim kada su u pitanju potrebe djeteta s psihotjelesnim razvojnim oštećenjem. Opravdano im je teško da samostalno, bez prethodne edukacije, organiziraju nastavni proces u odjeljenju s djetetom ove kategorije. Često se opiru inkluzivnom obrazovanju, jer osjećaju da je najveći teret na njima, te da im nedostaje profesionalna podrška. Mobilni stručni timovi prijelazno su rješenje, koje prilično dugo traje i ima mali uticaj na poboljšanje provođenja inkluzivne nastave. Njihov doprinos u pomoći nastavnom osoblju treba da je mnogo veći nego što je trenutno. Razlog ovakvog nedovoljno adekvatnog odgovora mobilnih timova nije proizveden njihovom odgovornošću, već načinom na koji su organizirani, a kojim se ne postiže željeni efekt. Osim toga, gotovo da i ne postoji individualni rad adekvatnog stručnjaka sa samim djetetom, ne prati se napredak djeteta, te ne obavlja procjena dalje mogućnosti obrazovanja u redovnim odjeljenjima, pa je škola često suočena s očiglednim nazadovanjem djeteta, jer nastavni proces prevazilazi njegove individualne mogućnosti. Dakle, smatramo da odgovornost za veće i kontinuirano prisustvo stručnog osoblja u školama, s ciljem adekvatnog obrazovnog i odgojnog tretmana djece s psihofizičkim invaliditetom, snosi resorno ministarstvo obrazovanja. U januaru 2010. godine stvoreni su zakonski uslovi za poboljšanje situacije o ovom pitanju. Naime, usvojeni su Pedagoški standardi koji podrazumijevaju popunjavanje osnovnih i srednjih škola psiholozima, defektolozima, socijalnim radnicima, ali treba ustrajati u njihovom provođenju u praksi. Kako školsko osoblje nije dovoljno educirano, postoji potreba za profesionalnim usavršavanjem nastavnika, što zahtijeva dodatno finansiranje kako bi se ostvario viši nivo u profesionalizaciji struke. Ovako, nisu u potpunosti osigurani uslovi za primjenu savremenih principa

⁷² Šipka J. *Doprinos inkluziji-monitoring inkluzije u osnovnim školama u Republici Srpskoj od I. do IX. razreda*, Republički pedagoški zavod

obrazovanja djece s psihofizičkim invaliditetom na svim nivoima obrazovanja, što se odražava na primjenu individualno prilagođenih programa, programa produžnog stručnog tretmana, programa radionica za okupacioni rad.

Prisustvo intelektualnih teškoća ne opravdava nijedan oblik diskriminacije. Djeca s posebnim potrebama imaju i treba da uživaju sva prava predviđena međunarodnim standardima i zakonima Bosne i Hercegovine i to polazeći od osnovnih principa da svaki čovjek ima urođena, jednaka i neotuđiva prava. Inkluzija djece s posebnim potrebama u BiH je veoma složeno pitanje, koje bi zahtijevalo i dodatna istraživanja i opservacije, nego što je učinjeno za potrebe izrade ovog specijalnog izvještaja, ali je neminovno da se, kada govorimo o pravima djece s posebnim potrebama, osvrnemo na tu problematiku, što je i učinjeno. Pored obrazovanja djece s posebnim potrebama i sticanja zvanja i zanimanja, bilo bi veoma značajno da se stvore uslovi i mogućnosti da djeca nakon završetka školovanja uspiju pronaći zaposlenje, te da njihove obrazovne kvalifikacije budu atraktivnije na tržištu rada i da se uopće zaposle mnogo češće nego što je to sada slučaj. Predstavnici udruženja i saveza ukazuju na to da se djeca s posebnim potrebama, ako i završe najčešće srednje obrazovanje, ne mogu zaposliti, jer su u pitanju zanimanja koja nisu nimalo konkurentna na tržištu rada (npr. slijepa osoba i zanimanje telefoniste i slično), odnosno nisu aktuelna, zastarjela su. Bilo bi veoma značajno da se stanje u toj oblasti izmijeni, jer entiteti u BiH imaju zakone o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju invalida⁷³, odnosno zakone o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom⁷⁴, koji pružaju dobru osnovu za zapošljavanje ove kategorija osoba.

---

⁷³ Prečišćeni tekst, objavljen u "Službenom glasniku RS-a", broj 54/09

⁷⁴ "Službene novine FBiH", broj 9/10

IX. PREPORUKE

Shodno svojim ovlaštenjima iz člana 32. Zakona o ombudsmenu za ljudska prava Bosne i Hercegovine, ombudsmeni

P r e p o r u č u j u

Nadležnim organima, i to:

Ministarstvu civilnih poslova BiH,

Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice BiH,

Federalnom ministarstvu obrazovanja i nauke,

Federalnom ministarstvu zdravstva,

Federalnom ministarstvu rada i socijalne politike,

Ministarstvu zdravlja i socijalne zaštite RS-a,

Ministarstvu prosvjete i kulture RS-a,

Kantonalnim ministarstvima prosvjete, socijalne zaštite i zdravstva i

Vladi Brčko Distrikta BiH

- da preduzmu mjere radi realizacije kratkoročnih i dugoročnih ciljeva Strateških pravaca razvoja obrazovanja BiH s planom provođenja 2008.-2015. godine;
- da preduzmu aktivnosti na podizanju svijesti stručne i šire javnosti o pravima i potrebama djece s posebnim potrebama s ciljem smanjivanja predrasuda;
- da omoguće edukaciju i psihosocijalnu pomoć roditeljima putem osnivanja savjetovališta za roditelje, kako bi u što ranijoj fazi mogli dobiti adekvatnu stručnu pomoć, uputstva i smjernice za zaštitu i socijalizaciju djece;
- da uspostave i provode programe senzibiliziranja djece, nastavnog osoblja, roditelja o potrebama i mogućnostima osoba s posebnim potrebama s ciljem smanjivanja predrasuda o ovoj populaciji;
- da omoguće da se u što ranijoj razvojnoj fazi djeca uključe u tifoldoški tretman;
- da omoguće da se proces kategorizacije uredi na način da bude jedinstven na cijeloj teritoriji BiH, odnosno da se standardiziraju instrumenti i postupci opservacije i procjene sposobnosti djeteta;
- da omoguće da se poveća stručnost članova komisija za kategorizaciju/razvrstavanje i tako omogući da proces kategorizacije bude u pravom smislu multidisciplinaran;
- da omoguće formiranje kabineta za rehabilitaciju sluha i govora u što većem broju gradova i tako ih učine dostupnim djeci na cijeloj teritoriji BiH;
- da što hitnije preduzmu potrebne korake za provođenje Zakona o upotrebi znakovnog jezika BiH;
- da osnovne i srednje škole učine što pristupačnijim za djecu s psihofizičkim razvojnim oštećenjima, te da se u vezi s tim obavi adaptacija ulaza u škole (postave rampe za invalide prema postojećim

propisima uz uvažavanje definiranih standarda), toaleta, holova i prostora u kojima se odvija nastava, kao i da se razmotre potrebe i uslovi ugradnje liftova za osobe koje imaju problema pri kretanju;

- da povećaju broj mobilnih stručnih timova ili stalno angažiranih stručnjaka, koji će pružati podršku provođenju procesa inkluzije i koncentrirati se na kontinuiranu pomoć nastavnom osoblju u izradi i provođenju individualnih programa rada s djecom;
- da uspostave saradnju s nevladinim organizacijama i udruženjima roditelja djece i osoba s posebnim potrebama, koji imaju razvijen model edukacije nastavnog osoblja u školama i da tako iskoriste raspoložive stručne resurse za zajedničke edukativne i humanitarne aktivnosti i projekte;
- da omoguće izradu savremenijih nastavnih planova i programa za određene stručne profile djece s posebnim obrazovnim potrebama u srednjim školama i da se poveća spektar zanimanja;
- da školama osiguraju potrebna didaktička sredstva i druga tehnička pomagala za provođenje nastavnog procesa u grupi djece u kojoj je i dijete s posebnim obrazovnim potrebama;
- da omoguće djeci s posebnim razvojnim potrebama da dobiju besplatno udžbenike i školski pribor, tako što će naći potrebna finansijska sredstva za nabavku novih, ili će organizirati humanitarne akcije prikupljanja polovnih udžbenika;
- da preduzmu mjere s ciljem omogućavanja da se lijekovi, neophodni ovoj djeci, nalaze na esencijalnoj/pozitivnoj listi;
- da nosioci izvršne vlasti u Republici Srpskoj insistiraju i zahtijevaju od zakonodavne vlasti da u što skorijem roku usvoji novi zakon o socijalnoj zaštiti;
- da preduzmu neophodne mjere, kako bi u Federaciji BiH, tj. kantonima, iznosi socijalnih davanja bili izjednačeni, odnosno bili srazmjerni stvarnim potrebama i na taj način u što većoj mjeri doprinijeli ujednačavanju prava i položaja svih nosilaca prava iz socijalne zaštite, bez obzira na to u kojem kantonu žive;
- da omoguće puno provođenje Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju invalida RS-a i Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom u FBiH;
- da, kada je god to neophodno, osiguraju materijalna davanja za roditelje čija su djeca smještena u ustanovama s ciljem kvalitetnije komunikacije s djecom;
- da omoguće stvaranje uslova za rad stomatoloških ordinacija specijaliziranih za djecu s posebnim potrebama;
- da osiguraju efikasnije i brže dobivanje ortopedskih pomagala i pojednostave postupak kod nadležnih tijela;
- da omoguće uspostavu mehanizama za rano otkrivanje i dijagnosticiranje djece u autističnom spektru;
- da omoguće preduzimanje adekvatnih mjera kako bi se uspostavio i izgradio sistem identifikacije i monitoringa djece s autizmom i
- da ostvare u što većoj mjeri saradnju s nevladinom sektorom.

Sva ministarstva obuhvaćena ovim izvještajem dužna su, u roku od 60 dana od dana njegovog prijema, ombudsmenima dostaviti izvještaj o svojim postupanjima.

ANEKS

Lista obavljenih razgovora⁷⁵

Ime ustanove/udruženja/organa	Datum sastanka	Delegacija u ime Institucije ombudsmena	Delegacija u ime ustanove/udruženja/organa
1. URDOSA⁷⁶ Tuzla	08.2010.	<ul style="list-style-type: none"> • Pismena korespondencija 	<ul style="list-style-type: none"> • Predstavnici
2. Udruženje roditelja djece s autizmom „Djeca svjetlosti“ Banja Luka	24.8.2010.	<ul style="list-style-type: none"> • Aleksandra Marin-Diklić, šefica Odjela za praćenje prava djece • Aleksandra Arsenijević-Puhalo, psihologinja • Verica Matošević, tehnička asistentica 	<ul style="list-style-type: none"> • Goran Drakulić, predsjednik Upravnog odbora • Roditelj djeteta s autizmom • defektolog-logoped
3. Udruženje „Downov sindrom“ Banja Luka	25.8.2010.	<ul style="list-style-type: none"> • Aleksandra Marin-Diklić, šefica Odjela za praćenje prava djece • Aleksandra Arsenijević-Puhalo, psihologinja • Verica Matošević, tehnička asistentica 	<ul style="list-style-type: none"> • Zdravka Jelić, predstavnica Udruženja
4. Savez defektologa Bosne i Hercegovine	30.8.2010.	<ul style="list-style-type: none"> • Aleksandra Marin-Diklić, šefica Odjela za praćenje prava djece • Aleksandra Arsenijević-Puhalo, psihologinja • Verica Matošević, tehnička asistentica 	<ul style="list-style-type: none"> • Tanja Čolić, predstavnica Saveza
5. Savez slijepih i slabovidih Republike Srpske	2.9.2010.	<ul style="list-style-type: none"> • Aleksandra Marin-Diklić, šefica Odjela za praćenje prava djece • Aleksandra Arsenijević-Puhalo, psihologinja • Verica Matošević, tehnička asistentica 	<ul style="list-style-type: none"> • Branko Suzić, predsjednik
6. Republički pedagoški zavod Republike Srpske	6.9.2010.	<ul style="list-style-type: none"> • Aleksandra Marin-Diklić, šefica Odjela za praćenje prava djece • Aleksandra Arsenijević-Puhalo, psihologinja • Verica Matošević, tehnička asistentica 	<ul style="list-style-type: none"> • Jelena Šipka, inspektor-prosvjetni savjetnik za specijalne ustanove i djecu s posebnim potrebama u redovnim školama

⁷⁵ Posjete su poredane redoslijedom datuma razgovora

⁷⁶ Udruženje roditelja djece i osoba s autizmom iz Tuzle

7. Saveza gluhih i nagluhih Republike Srpske	8.9.2010.	<ul style="list-style-type: none"> • Aleksandra Marin-Diklić, šefica Odjela za praćenje prava djece • Aleksandra Arsenijević-Puhalo, psihologinja • Verica Matošević, tehnička asistentica 	<ul style="list-style-type: none"> • Dubravka Ostojić, predsjednica
8. NVO „Duga“	14.9.2010.	<ul style="list-style-type: none"> • Ines Štimjanin, psihologinja, konsultantica 	<ul style="list-style-type: none"> • Vasilija Veljković, defektologinja
9. Zavod za specijalno obrazovanje i odgoj djece „Mjedenica“	15.9.2010.	<ul style="list-style-type: none"> • Nives Jukić, ombudsmen • Ines Štimjanin, psihologinja, konsultantica • Nina Šeremet, pravničica-pripravnica 	<ul style="list-style-type: none"> • Mirsad Asimović, direktor • Grozda Milutinović, defektologinja • Sanela Jeina, psihologinja
10. Vojka Komljenović, Kiseljak	16.9.2010.	<ul style="list-style-type: none"> • Ines Štimjanin, psihologinja, konsultantica 	<ul style="list-style-type: none"> • Vojka Komljenović⁷⁷, pedagoginja-psihologinja
11. Savez paraplegičara Republike Srpske	16.9.2010.	<ul style="list-style-type: none"> • Aleksandra Marin-Diklić, šefica Odjela za praćenje prava djece • Aleksandra Arsenijević-Puhalo, psihologinja • Verica Matošević, tehnička asistentica 	<ul style="list-style-type: none"> • Slavko Delić, predsjednik • Milena Obradović, sekretar
12. JU Centar za vaspitanje, obrazovanje, radno osposobljavanje i zapošljavanje mentalno retardirane djece, djece oboljele od autizma i cerebralne paralize „Vladimir Nazor“	17.9.2010.	<ul style="list-style-type: none"> • Nives Jukić, ombudsman • Ljilja Krunic-Zita, pravničica, konzultantica • Ines Štimjanin, psihologinja, konzultantica • Nina Šeremet, pravničica-pripravnica 	<ul style="list-style-type: none"> • Zulfo Ahmetović, direktor
13. Ministarstvo zdravstva i socijalne zaštite RS-a	20.9.2010.	<ul style="list-style-type: none"> • Aleksandra Marin-Diklić, šefica Odjela za praćenje prava djece • Verica Matošević, tehnička asistentkinja 	<ul style="list-style-type: none"> • Ljubo Lepir, pomoćnik ministra zdravstva i socijalne zaštite RS-a

⁷⁷ Ekspert u oblasti djece s posebnim potrebama, u penziji

14. Centar za slijepu i slabovidnu djecu i omladinu, Sarajevo	21.9.2010.	<ul style="list-style-type: none"> • Ljilja Krunić-Zita, pravnica konsultantica • Ines Štimjanin, psihologinja • Konsultantica 	<ul style="list-style-type: none"> • Damir Ovčina, direktor
15. Centar za slušnu i govornu rehabilitaciju, Sarajevo	22.9.2010.	<ul style="list-style-type: none"> • Ljilja Krunić-Zita, pravnica, konsultantica • Ines Štimjanin, psihologinja • konsultantica 	<ul style="list-style-type: none"> • Naim Salkić, direktor, socijalni radnik • Pravnica
16. Osnovna specijalna škola Zenica	27.9.2010.	<ul style="list-style-type: none"> • Ines Štimjanin, psihologinja • konsultantica 	<ul style="list-style-type: none"> • Hadžira Dračo, direktorica
17. Centar „Sveta obitelj“, Mostar	27.09.2010.	<ul style="list-style-type: none"> • Nives Jukić, ombudsmen 	<ul style="list-style-type: none"> • dr. Don Ante Komadina, direktor Caritasa • Mirjana Vlaho
18. Udruženja „Susret“ Čitluk	28.9.2010.	<ul style="list-style-type: none"> • Nives Jukić, ombudsmen 	<ul style="list-style-type: none"> • Jasna Vasilj, predsjednica
19. Dom za djecu ometenu u tjelesnom ili psihičkom razvoju „Marija-naša nada“ Široki Brijeg	28.9.2010.	<ul style="list-style-type: none"> • Nives Jukić, ombudsmen 	<ul style="list-style-type: none"> • Slobodan Karačić, direktor
20. Ministarstvo prosvjete i kulture RS-a	28.9.2010.	<ul style="list-style-type: none"> • Nives Jukić, ombudsmen • Aleksandra Arsenijević-Puhalo, psihologinja • Ines Štimjanin, psihologinja konsultantica • Nina Šeremet, pravnica-pripravnica • Verica Matošević, tehnička asistentica 	<ul style="list-style-type: none"> • Miroslav Bobrek, pomoćnik ministra za prosvjetu • Slavica Kuprešanin, načelnica Odjeljenja za srednje obrazovanje • Duška Radmanović, načelnica za predškolsko vaspitanje i osnovno obrazovanje
21. URDAS⁷⁸ Sarajevo	30.9.2010.	<ul style="list-style-type: none"> • Nives Jukić, ombudsmen • Aleksandra Arsenijević-Puhalo, psihologinja • Ines Štimjanin, psihologinja konsultantica • Nina Šeremet, pravnica-pripravnica • Verica Matošević, tehnička asistentica 	<ul style="list-style-type: none"> • Nirvana Pištoljević, ekspert za autizam

⁷⁸ Udruženje roditelja djece s autizmom iz Sarajeva

22. Federalni zavod za zapošljavanje	25.10. 2010.	<ul style="list-style-type: none"> • Nives Jukić, ombudsmen • Ines Štimjanin, psihologinja konsultantica • Nina Šeremet, pravnica-pripravnica 	<ul style="list-style-type: none"> • Omer Korjenić, rukovodilac Sektora za zapošljavanje
23. Udruženja roditelja, omladine i djece s posebnim potrebama, Konjic	31.10.2010.	<ul style="list-style-type: none"> • Pismena korespondencija 	<ul style="list-style-type: none"> • Muamer Lavić, predstavnik
24. Udruženje „Život s Downovim sindromom“ iz Sarajeva	2.11.2010.	<ul style="list-style-type: none"> • Pismena korespondencija 	<ul style="list-style-type: none"> • Predstavnice Udruženja
25. Zavod za slijepo i slabovidno „Budućnost“, Derventa	4.11.2010.	<ul style="list-style-type: none"> • Nives Jukić, ombudsmen • Aleksandra Marin Diklić, šefica odjela za prava djece 	<ul style="list-style-type: none"> • Vladan Popović, direktor
26. Centar za socijalni rad, Trebinje	8.11.2010.	<ul style="list-style-type: none"> • Nives Jukić, ombudsmen • Nina Šeremet, pripravnica-pravnica 	<ul style="list-style-type: none"> • Mira Ćuk, direktorica
27. Udruženje roditelja i djece s posebnim potrebama, Trebinje	8.11.2010.	<ul style="list-style-type: none"> • Nives Jukić, ombudsmen • Nina Šeremet, pripravnica-pravnica 	<ul style="list-style-type: none"> • Mijat Šarović, predsjednik
28. Osnovna škola za djecu s posebnim potrebama Mostar	9.11.2010.	<ul style="list-style-type: none"> • Nives Jukić, ombudsmen 	<ul style="list-style-type: none"> • Tonkica Blagojević, direktorica
29. Savez organizacija za podršku osobama s intelektualnim teškoćama FBiH „Sumero“	12.11.2010.	<ul style="list-style-type: none"> • Nina Šeremet, pripravnica-pravnica 	<ul style="list-style-type: none"> • Haris Haverić, predsjednik